

“કુન્દીસુખોનાં” ગ્રાહકોને ચોથા વર્ષની ભેટ.

કુન્દી

લેખક.

“સુખન્ધુ.”

પ્રકાશક—બન્ધુસમાજ.

મૂલ્ય—આના આઠ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૯૫૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મૃદુલા

વિષય દ - : ૩

“ સુન્દરીસુબોધનાં ” ગ્રાહકોને ચાથી ભેટ.

મૃદુ લા.

લેખક.

“ સુબન્ધુ. ”

પ્રકાશક—બન્ધુસમાજ.

મૂલ્ય—આના આઠ.

(સર્વ હક સ્વાધીન.)

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
જામદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૯૨૧
૪-૧૩

“ પુત્રી પ્રીતિ મધુરૌંધા, મિઠૌં બહેનૌં બહાલી !
પત્ની પવિત્ર, મૃદુને સુખદા રસાળી;
આ પુણ્યશીળૌં જનની, ઉર જ્યોતી ધારી;
x x x x x
સુમન્ત.

ગં. સ્વ. મા. મહાલક્ષ્મી ?

અરતું આ મીઠું,	વિમળ પ્રીતિનું રમ્ય અરણ્ય;
પ્રભુતાનું મોહનું,	પરિમળ શૌળું પુણ્ય સ્મરણ;
કિનારા સોહનું,	નગવન રૂઠાં મન્દિર બર્ણ,
જુએ આશાવાય,	લલિત રસ કલ્પલ રસિયું.
તરન્તાં, ખેંચાતાં,	સદનવન શોધ્યાં બહુ અમે,
યુવા લેલાં ચિત્તે,	જલિં અમ સુશાન્તિ મલિં રમે;
તહમારું, ઓ દેવી !	મૃદુલ હૃદ મન્દિર ખુલિયું,
આમારા આતિથ્યે,	જર્નીનમય સૌભાગ્ય વિરલું.
આમોલી ગૂંથાઈ.	નવલી કિરવલિ અમ ત્યાં,
સયાં જૂદા રંગે,	અમિ કિરણમાં એક સરસા:
પ્રભાબીનાં ખીલ્યાં,	જીવન મધુરાં, કોમળા, અને
વધાવ્યા પુષ્પન્તા,	ઉદયજળકિર્મિ કંઈ અમે.
લગી ત્યાં કલ્યાણી,	અરણ્ય લહરી પેલી સહસા,
તહમારી કુંજે શી !	નિજમય કરી દેતી, સુભગા;
પ્રભુ ચુમ્મયું, તે શું,	સદન તમ આત્મન તણું વધું:
અહા ! અંજનચેલું,	નયન મન ના કે' કળી શક્યું.
કુંળી સન્ધ્યા છાયું,	ઉજળું તદપિ મન્દિર હતું.
વીણા રેલ્યાં ગીતો—	ટુલદત્ત સુવાસો સમ બન્યું;
ગયું પ્રીતિ પારે,	સ્મૃતિ પૂજિત એ મંગલમયું,
સદા જ્ઞાલું. મૈયા !	જીવન અમ હૈયે વશી રહ્યું.

સુહરી સુગ્રોધ મન્દિર } તહમારાં પ્રીતિભક્ત બાલક—
અમદાવાદ. } બન્ધુસમાજ.

સમર્પણ.

જા. સ્વ. મા. મહાલક્ષ્મીના પરલોકવાસી અમરતત્વને સપ્રેમ:

મા. મહાલક્ષ્મી

સ્વર્ગસ્થ બાપુજીભાઈ પ્રતાપરાયનાં પત્ની.

જન્મ: વિ. સં. ૧૮૬૫. મૃત્યુ: વિ. સં. ૧૯૫૫

તહેમનાં સ્નેહ ચુકત, ધાર્મિક, અનુકરણીય જીવનનાં
સદ્વિચારનાં સુભાગ્યશાળી પ્રીતિપાત્ર બાલકો—

બન્ધુસમાજ

તરફથી.

અનુક્રમણિકા.

				પૃષ્ઠ.
ઉચ્છ્વાસ	૧ લો.	વિવાહની વાતો.	...	૧
"	૨ જો.	ડો. અવિનાશનું	કુટુમ્બ	૮
"	૩ જો.	પ્રચોત	...	૧૭
"	૪ થો.	વાર્તા વિનોદ...	...	૨૫
"	૫ મો.	બુદ્ધિદા	...	૩૧
"	૬ ઠો.	ગિફુલા	...	૪૧
"	૭ મો.	સ્ત્રી મંળ	...	૪૮
"	૮ મો.	વિદાય	...	૫૭
"	૯ મો.	પદ્મનાભ	...	૬૫
"	૧૦ મો.	લગ્ન	...	૭૨
"	૧૧ મો.	પદ્મનાભનું	પાણી મહાજી	૭૭
"	૧૨ મો.	માતિ મોજન-પાર્ટી	...	૮૬
"	૧૩ મો.	કૌમુદી કિસવ	...	૯૩
"	૧૪ મો.	વિલાયત ગમન	...	૧૦૮
"	૧૫ મો.	પતિપત્ની	...	૧૧૫
"	૧૬ મો.	દેવ કોપ	...	૧૨૩
"	૧૭ મો.	દેશ સેવા	...	૧૩૩
"	૧૮ મો.	પ્રવાસ	...	૧૩૯
"	૧૯ મો.	તિલોતમાનો દેહવિલય	...	૧૪૬
"	૨૦ મો.	ત્રી-યુગ્મ	...	૧૫૪
"	૨૧ મો.	પ્રભોધ અને પેસ્તનજી	...	૧૬૩
"	૨૨ મો.	અવસાન	...	૧૬૮

અનુ ૧૭૧. લીટી પાંચમીમાં “પ્રચોત મુબાઈથી” ને બદલે “પ્રભોધ મુબાઈથી” વાંચવું.

સુન્દરી સુબોધના ગ્રાહકને ખાસલાખ

અડધી કિંમતે.

રા. સુમિત્ર કૃત

અલક્ષ્યજયોતિ

અથવા

આધુનિક જનસમાજનું ચિત્ર.

મુળ કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

આ નવલકથા ઘણીજ ઉત્તમ રીતે લખાઈ છે. પરોપકાર એજ ખરો ધર્મ છે એ સિદ્ધાંત આમાં જતાવચામાં આવ્યો છે. એ જાહે-
નોના દિવ્ય પ્રેમનું વર્ણન આપ્યું છે. “પ્રેમ” “પ્રેમમાં” લીન થાય
છે એ વાર્તાનું ખીજ છે. દાકતર તથા નાટક કેવાં હોવાં જોઈએ
તેનું તાદૃશ ચિત્ર આપ્યું છે. આ શિવાય પણ સારી અને સરળ
ભાષામાં આધુનિક જનસમાજની સ્થિતિ વર્ણવી છે. સ્ત્રીઓને વાંચ-
વાની ખાસ બલામણુ કરવામાં આવે છે. એકવાર પુસ્તક શરૂ કર્યા
પછી, પુરૂ કરવાં સુધી હાથમાંથી મુકવું ગમે એમ નથી.

મળવાનું ઠેકાણું—

સુન્દરી સુબોધ ઓફીસ

અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના.

માસિકો તેમજ વર્તમાન પત્રોના આલોકને પ્રત્યેક વર્ષે 'ઉપહાર' આપવાનો પ્રથા પડ્યો છે અને કાંક વધતો જાય છે; આથી લાભ છે કે હાની તે લેખકને જોવાનું નથી. "ત્હમને શું ગમે છે તે કહો અને ત્હમે કેવા માણસ છો તે હું તરતજ કહીશ. એક પ્રજાનું જીવન અને ચારિત્ર ત્હેની અભિરૂચી ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે." ચરિત્રતા આ શબ્દો આજ કાલની આપણી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ ઉપરથી કેટલા યોગ્ય છે તે જણાશે. એવું એકે માસિક, સપ્તાહિક કે દૈનિક પત્ર નહિ હોય કે જેમાં વાર્તા નહિ હોય. જનસમાજમાં વાર્તાની આટલી અભિરૂચિ જોઇ બિન બિન જાતની વાર્તાઓ લખાય છે. સામાન્ય વર્ગનેજ ખુશ કરવા છે એમ માની નાટ્યકાર નાટકને હૃદય પદ્ધતિએ મૂકવા યતન ન કરે તો તે જેટલે દરજ્જે અયોગ્ય કરે છે એમ કહી શકાય. તેટલેજ દરજ્જે પોતાની સાથે વાચકને હૃદયગામી ન કરનાર લેખક હોવને પાત્ર છે. ઉદાત્તમાં સારાં ખોટાં યજ્ઞોએ પુણ્ય હોય છે છતાં સુગંધ યુક્ત પુષ્પનોજ સ્વીકાર કરીએ છીએ તેમ જન સમાજમાં અસંખ્ય નિંદા યુક્ત બનાવો બને છે. છતાં ત્હેવા બનાવો વાચક વર્ગની આગળ ન મૂકવા એમ થોડાં ધાર્યું છે. આ પુસ્તકને નવલ રૂપા કરતાં વાર્તા કહેવીજ બરાબર છે. શુદ્ધીસુબોધ માસિક જેટલું કેળવાયેલા વર્ગમાં વંચાય છે ત્હેનાં કરતાં સામાન્ય વર્ગમાં અને ત્હેમાં પણ સહજ કેળવાયેલી સ્ત્રી વર્ગમાં વિશેષ વંચાતું હોવાથી શૈલી-ભાષા જેમ બને તેમ સરળ કરવા ચત્ન થયો છે. લખવા બેઠા પછી ધાર્યા કરતાં કદ વિશેષ ઓછું જ.

વાની ખીકે વિભાગ પાડી વાચક વર્ગને તણસતા રાખવા કરતાં હુંકે કરવાની જરૂર પડવાથી કદાપિ અપરિપક્વ લાગે તો ક્ષાંતન્ય ગણશે એમ આશા છે. ઇચ્છા વા અનિચ્છાએ કેટલાક સિદ્ધાન્તો (Problems) દાખલ કરવામાં આવ્યા છે તે ઉપર જન સમાજનો કેળવાયેલો વર્ગ વિચાર કરશે અને કરવા યોગ્ય કરશે તે લેખક ઊપકૃત થશે.

પુસ્તક વાંચી રહ્યા પછી “ અસંબદ્ધ વસ્તુ (Plot) ” “ સંકલનાની ખામી ” અથવા એવાજ દોષો જણાય તો લેખક કેવી રીતે કહે છે તે જોવાને બદલે ‘શું’ કહે છે’ તેજ જોવા વિનંતિ છે. દેશની ધાર્મિક, રાજકીય, સામાજિક કે કોઈપણ જાતની ઉન્નતિ કરવી હોય તો સાક્ષરશ્રી ગોવર્ધનરામના શબ્દમાં “ સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે ” અને વ્યક્તિની ઉન્નતિમાંજ સર્વની ઉન્નતિ સમાયેલી છે એજ આ લેખકનું માનવું છે.

“ સંધ્યા સભૂષી થઈ હુત સુહુત થાયે,
નેત્રે રમે તદ્દપિ રંગ રૂપ બધાએ,
આનંદ દેહું મૃદુમાન વિરામ પામે
તોએ ભમી અવલુમાં ધ્વનિ રમ્ય જામે ”

એ પ્રભાણે પુસ્તક વાંચ્યા પછી કંઈ ધ્વનિ રહેશે તો ‘પણ લેખનું’ સાક્ષ્ય રહેશે.

અમદાવાદ.
આવણ શુકલે પુર્ણિમા
વિ. સ. ૧૯૧૩
૨૩-૪-૦૩.

“ સુખન્ધુ. ”

મૃદુલા.

ઉચ્છ્વાસ ૧ લો.

વિવાહની વાતો.

વિધિ છે તે કન્યાને અનુરૂપ ભર્તા સદાય આપે છે.

પાર્વતી પરિણય નાટક.

મુંબાઈમાં ચોપાટી ઉપર વીલસન કોલેજ અને રેલ્વે કોર્સીંગની હારમાં એક ત્રણ માળનું મકાન આવી રહેલું છે. આ મકાનના ત્રીજા માળમાં એક હિન્દુ કુટુંબ રહેતું હતું. દરેક ઋતુમાં અને મુખ્યત્વે કરી ઉન્હાળામાં સંધ્યાકાળથી ચોપાટી સ્વર્ગ સમાન બની રહે છે. રેલ્વે કોર્સીંગથી તે વાલકેશ્વર જવાના ઢોળાવ સધી કુટ-પાથની લગોલગ ન્હાની મ્હોટી બગીચો, લેન્ડો, રોકયાર્ડ, વિગેરેની ઠઠ જામી રહેલી હોય છે. બાટીયાઓ, મારવાડીઓ, પારસીઓ, મુ-સલમાન અને યુરોપિઅનો કાંઈક ગાડીમાં તો કાંઈક શરતા નજરે પડે છે. ભિન્ન ભિન્ન કામની સ્ત્રીઓ રંગ બેરંગી કપડાં પહેરી શરતી નજરે પડતાં મેઘ ધનુષ્યના રંગનો આભાસ થઈ રહે છે. રબર ટાયરની ગાડીઓ તથા વિક્ટોરીયાની આવજાવ થઈ રહે છે.

સાધકલો, ધોડાઓ, ન્હાના છોકરાંની ગાડીઓનો તો સુમારજ હોતો નથી. કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ, વપ્તીલો, ઓફિસરો, દાકતરો, વ્યાપારીઓ અને પ્રેમી જોડાં પોત-પોતાને ગમતી વાતો કરતાં આમ તેમ ફરે છે. ‘ગંડેરી’ વેચનારના તીણા અવાજ વખતો વખત કાને પડે છે. ટુટપાથપર પડેલી પથરની બાંકો ઉપર :કેટલાક સહેલાણીઓ નાટકનાં શૃંગારી ગાયન ગાઇ આનંદ કરતા હોય છે.

આજ ચોપાટી ઉપર કાંઈક શાન્તિ હતી. રાત્રીના દસ વાગ્યા હતા. શુકલ ચૈત્રની તેરસ હતી. રજનીકાન્તે પોતાનાં શીતલ કિરણો સર્વત્ર પ્રસાર્યાં હતાં. સંધ્યાકાળની મારફ અસારે લોકોની આવજાન વ નહોતી. કોઈક કોઈક ગાડી ઉભી હતી. પ્રેમી ફંપતી, સ્નેહી મિત્રો, અભ્યાસશ્રમિત વિદ્યાર્થીઓ, આખા દિવસના કામથી કંટાળેલા ધંધાર્થીઓનાં ટોળાં ફરતાં હતાં, બેઠાં હતાં. ઉદ્ધિનાં મોજાં પથર સાથે અથડાઇ ધુધવાટ કરતાં હતાં; કાલાખા લાઇટ હાઉસના દિવાનો પ્રકાશ વખતો વખત ઝબકારા મારતો હતો. મંદઅનિલ આખા દિવસના શ્રમને દૂર કરી મનઃશાન્તિ ઉદ્ભવતો હતો.

આ વખતે ઉપર કથિત મકાનનાં મ્હોટા ઝંખામાં આરામ ખુરશી ઉપર એક પ્રૌઢ વયનો પુરૂષ બેઠો હતો. તહેનું મુખ સમુદ્ર તરફ હતું. સ્થાને એક સ્ત્રી પાનનો ડાબલો લેઈ પાન બનાવતી હતી, પાસે આડેક વર્ષની છોકરી માતાના ખોળામાં માથું મુકી ચંદ્ર સ્થામું જોતી હસતી હતી. બહારીના ઉમરા ઉપર એક વિશેષ વર્ષની યુવતિ બેઠી બેઠી પોતાના માત પિતાની સાથે વાર્તા વિનોદમાં પડતી અને કવચિત પોતાની ન્હાની બહેનને ખીજવતી ને હસાવતી.

આ પ્રેમાળ કુટુમ્બ સૃષ્ટી સૌંદર્ય નિહાળતાં, કુટુંબની, ન્યાત-
ની, દેશની ભિન્ન ભિન્ન વાતો કરતું હતું; એવામાં ધરના પાછલા
ભાગમાંથી નીચેની લીટીઓ ગવાતી સંભળાઇ.

“ મહારો ક્ષમા કરે અપરાધી પુત્રો ! પ્રિય પ્રાણુ ! ઘણી તું ડાહી !

“ તુજ ઉરમ્હે ખોસી-અરે-અગ્નિયે-અરે ! કટારજ સાહી,

“ હું બુદ્ધો વૃદ્ધ થઇ આજ, કૌંધો ચુકી ધાવ, હાય, તુજપર મ્હેં !

“ ઓ દુષ્ટ હીન્દુ આચાર ! બૂલાવ્યો મુજને.

“ આ હીન્દુ લોકનો ચાલ સકએ માર્ગ એક લેવાનો,

“ જઈ જતાંની પાછળ કુવે પડી મરવાનો. *

....

છેલ્લી લીટીઓ પુરી થતાંની સાથેજ ઉમરા ઉપર બેઠેલી યુવતિએ
મ્હાનવદને બારસાખ ઉપર માથું ટેકવ્યું. શાન્તિદા સોપારી કાન-
તી અટકી ગઇ, વિનોદરાય સ્તમ્બ થઈ ખુરશી ઉપર પડ્યા અને

“ ખરખર જળધાગ તેમને નેત્ર ચાલી. ” *

રાત્રિના શીતલ પવને વિનોદરાય કાંઈક શાન્ત થયા; પત્નીએ
આપેલું પાન ખાધું; પાન ચાવતાં ચાવતાં ઉમરા ઉપર બેઠેલી
બુદ્ધિદાને અશ્રુભીનાં નયને નિહાળી; ચન્દ્રની સાથે ગેલ કરતાં ઉંઘી
ગયેલી મૃદુલાના કોમલ ગાલ ઉપર એક ચુંબન લઇ પાછો ખુરશી
પર બેઠો. અને શાન્તિદાને કહ્યું:—

“ શાન્તિ ! પ્રબોધ સ્નેહમુદ્રા નિત્ય વાંચે છે પણ આજના

* સ્નેહનિદાન, સ્નેહ સુદામાંથી.

કાવ્યથી, આજની શાન્તિથી અને એની આજની વાંચવાની દબથી મહારા ઉપર કાંઈ જૂદીજ અસર થઈ છે. મહર્ષિ ગોવર્ધનરામ ! આ કાવ્યમાં મહારાજ આગેદુખ હૃદયવૃત્તિ ચિતરી છે ત્હમારા દેહ વિલયથી તો ત્હમારું સ્નેહી મંડળજ રોયું હશે અને તે પણ અદ્ય સમય માટેજ; પરંતુ આ કાવ્ય વાંચી હજારો ભાગ્યદીન બાલકીઓ, મહારા જેવા માતૃપિતાઓ નિરંતર રોલાં હશે, રોતાં હશે અને રોશે. શાન્તિ ? બુદ્ધિદાને જોઈ મહારું હૃદય કબરાઈ જાય છે; મૃદુલાને જોઈ શું કરવું તે સુઝતું નથી. બુદ્ધિદાની મનઃશાન્તિ અને ઈશ્વર શ્રદ્ધા, ત્હારી અમીમય દૃષ્ટી, પ્રમોદની વિનીતતા, તિલોતમાનાં આભિજ્ઞત્ય અને અનુકંપ, મૃદુલાનો નિર્દોશ અસ્ખલિત આનંદ, અને મરંતી ઈશ્વર પ્રત્યે દૃઢ પ્રીતિ એજ આપણાં જીવનનાં કંઠેશને વિસ્મૃત પથમાં લઈ જઈ સંસારને સુખમય બનાવે છે.

શાન્તિદા—બુદ્ધિદા ? મૃદુલાને અંદર સવારી દે અને મહોડી ચાલે થઈ છે માટે તું પણ સ્મૃત્તિ.

બહાલા ! ત્હમે આમ નિરાશ થાઓ એ હીક નહી. ક્યાં ગયું ત્હમારું ધૈર્ય ? ત્હમારો ઈશ્વર ઉપરનો વિશ્વાસ આમ શું રખલિત નથી થતો ? બુદ્ધિદાને માટે હવે ચિંતાથી શો લાભ ? એના હૃદયમાં ત્હમે એવા સંસ્કાર પાડ્યા છે કે તે આ સ્થિતિમાં પણ કિન્તત જીવન ગાળી ઈશ્વર પ્રીતિ સંપાદન કરશે. અને મૃદુલા તો હજી બાળક છે. એને કેળવણી આપી જે સ્થિતિમાં સુક્રમ તે સ્થિતિમાં સુખથી જીવન વ્યતિત કરવા સશક્ત કરવી એજ આપણું કર્તવ્ય. અત્યારે બીજા વિચાર કરવાના નથી.

વિનોદરાય—તું કહે છે તે સત્ય છે. બુદ્ધિદાને માટે હવે હું નિશ્ચિંત છું. મૃદુલાને માટે હું ત્હારા વિચારને મળતો છું. પરંતુ કાકી મૃદુલાનો વિવાહ કરાવવા આદુ ખાદને માંડ્યાં છે અને મામા પણ એજ વિચારના છે.

શાન્તિદા—અત્યારથી વિવાહ કરી સાસરાનો દહાવો લેવડાવી છોકરીને શું ખાયલી કરવી છે ? પંદર પંદર સોળ સોળ વર્ષના છોકરાઓ જેઓ દૃઢ મનના અને સ્થિર વર્તનના થયા નથી, જેઓ સર્વ રીતે સારા નિવડશે કે કેમ તે કહી શકાય એમ નથી, તેવાઓ-માંથી મૃદુલાને માટે વર જોળવો એ શું સહેલું કામ છે ? અત્યારથી વિવાહ કરવાથી આપણી ચિંતાનો અંત આવશે ? વિવાહ કર્યા પછી-મૃદુલા રહમજણી થયા પછી-વરમાં ક્વાણું જણાયે વિવાહ તોડવો પડ્યો તો પછી આપણી અને એની માનસિક સ્થિતિ કેવી થશે ત્હોનો વિચાર કર્યો ? “ભણશો તો પરણશો” એ ત્રિચાર બહુધા પ્રચલિત હોવાથી વિવાહ કર્યા પછી અભ્યાસ તરફ દુર્લભ નહિ આપે એમ કહી શકાશે ? મૃદુલાનો વિવાહ એના વરને દેશાન્તર જવામાં અથવા અન્ય સાહસ ઉપાડવામાં વિઘ્નરૂપ નહિ થઇ પડે એમ ત્હમે ધારો છો ? મૃદુલા પસંદ પડે એવી યોગ્યતા એનામાં હજી આવી છે ? પ્રથમ મૃદુલાને સંસ્કારી કરો અને પછી વિવાહની વાત કરો !

વિનોદરાય—શાન્તિ ! ત્હારી દલીલો કેટલેક દરજ્જે ખરી છે. પણ કાકીનું એવું કહેવું છે કે આપણા વિચારના સર્વ નથી. મૃદુલાથી ન્હાની કન્યાઓના વિવાહ થવા માંડ્યા છે. છોકરાઓના માત

પિતા એવા વિચારથી વિવાહ ન કરે અને કુંવારા રાખે તો આપણે ધારીએ છીએ એમ બને; પણ તેમ થતું નથી ત્યારે આપણા જેવા વિચારવાળાને સોસવું પડે. અક્ષયકુમારની છોકરી દશ બાર વર્ષની થઈ પણ વરનો પતો નથી. આપણી જ્ઞાતિમાંથીજ વર ખોળવાનો રહ્યો તો પછી છે એમાંથીજ પસંદ કરવાનો ? અને એમાના ધણાખરા વરી જાય તો પછી આપણી શી સ્થિતિ ? બીજા વરની ઇચ્છાએ કાઢની છોકરીના મૃત્યુની રાહ જોવી ? આટલાજ માટે છોકરીના નશીબમાં હશે તેમ થશે એમ માની વિવાહ કરી નાંખવો અને યોગ્યાયોગ્યતા લગ્ન સમયે જોવી એમ કાઢીતું કહેવું છે !

શાન્તિદા—અને મામાનું શું કહેવું છે ?

વિનોદરાય—મામાના વિચાર વળી જૂદાજ છે. એમનાં વિચાર પ્રમાણે વરની યોગ્યતા ઘર અને પૈસામાંજ સમાયેલી છે. વય, સદ્વર્તન, વિદ્વતા ઉપર બહુ લક્ષ નથી. પંથવર હોકે બીજા વર હો પણ માત્ર દ્રવ્ય હોય તો બસ. વર અને કન્યાના આત્મા રનેહથી સંયુક્ત થશે કે નહિ એની હેમને પીડા નથી. એમના અભિપ્રાય પ્રમાણે આપણે ત્યાં વરની અછત હોય તો પરગામ જવું અને પરગામમાં પૈસાવાળા જોઈએ એટલા વર છે.

શાન્તિદા—ત્હમ્હારી ઇચ્છા હોય તો હું વિધનરૂપ નહિ થાઉં, નહિ તો મહારી ઇચ્છા નથી. અત્યારથી “ મ્હોડી મુકવાથી ” આ પણને લાભ થશે ખરો, પરંતુ મૃદુલાનું ભવિષ્ય સુધરશે કે કેમ તે કહી શકાય નહિ. મૃદુલાને યોગ્ય એવા છોકરાઓની તપાસ રાખતા રહેવી અને મૃદુલાનાં તન અન મન એવાં કેળવવાં કે એનો ભવિ-

ખનો સંસાર સરળ અને સુખમય નિવડે. હાલમાં સાધારણ જણાતા
 છોકરામાંથી કોઈક ભવિષ્યમાં સારો નિવડે એ સંભવ છે. પરીક્ષામાં
 જય મેળવે અથવા દ્રવ્યવાન હોય તેજ વર સારો એમ હું માનતી
 નથી. વિદ્યા અને દ્રવ્યની જરૂર છે એ વાત ખરી પણ પ્રથમ જેના
 વિચાર અને આચાર શુદ્ધ છે, જે સત્ય પ્રિય છે જેનું ઉચ્ચ વિચાર
 અને સરળ જીવન એ સુખ છે એ વિશેષ આદરણીય છે. અને
 પુખ્ત વય થયા વિના આ સર્વ જાણી શકાતું નથી, માટે મૃદુલાને
 યોગ્ય છોકરાઓની એ વય થાય ત્યાં સુધી શાન્ત રહેવું અને મૃદુલાના
 શિક્ષણ ઉપર લાલ તો લક્ષ આપવું.

વિનોદરાય--બહાલી શાન્તિ ! ત્હારું કહેવું અક્ષરશઃ સત્ય
 છે; ત્હારા વિચાર જાણવા માટેજ મહેં મ્હારો અભિપ્રાય આપ્યો
 નહોતો. કાંકી મામાના બોલવા ઉપર હું લક્ષ આપવાનો નથી; એ-
 મની છોકરીઓના વિવાહ કરી નાંખ્યા છે તો ભલે. મૃદુલા માટે આ-
 પણે ચિન્તા રાખનાર કોણ ! આપણે તે દિવસ ગણ્યા હતા ત્હેમાં
 પદ્મનાભ, પ્રદોત અને રવીન્દ્ર સારા લાગ્યા હતા. ત્રણે હજી બાળક
 છે આગળ ઉપર કેવા થાય છે તે જોવાનું છે.

શાન્તિ--મહને પ્રદોત સારો થશે એમ લાગે છે. પદ્મનાભ
 આમ સારો છે પણ દ્રવ્યમાં આગોટતો હોવાથી આગળ જતાં કેવો
 થશે તે કહેવાય નહિ. રવીન્દ્ર ભણવામાં હોશીઆર છે ત્યારે ઇશ્વરને
 નહિ ઓળખનાર અને ગર્વિષ્ટ થશે એમ લાગે છે, પ્રદોત આમ
 ઠીક ઠીક છે પણ માત પિતા સંસ્કારી હોવાથી સારો નિકળવા
 સંભવ છે.

વિનોદશય—મથર યોગ્ય કરશે. હવે એટલું જ મુદ્દાના વિવાદની વાત હમણા કરવાની નથી, અને એ વિશે કોઈ પુછવા આવે તો ના કહેવી. ચાલો ગત બહુ ગઈ છે હવે આગમ લઈએ.

ઉચ્છ્વાસ ૨ એ.

૩૧. અવિનાશનું કુટુંબ.

What State of Society can be more repugnant to high religious feeling than a state of smooth external unanimity combined with the indifference of the heart—a state in which some splendid official religion performs its daily ceremonies as the costliest functionary of the Government; whilst the men of culture take a share in them out-of conformity to the customs of society, without either the assent of the intellect or the emotion of the soul.

P. G. Hamerton.

* માત્ર પ્હારથી દેખાતી નિર્મળ, પરન્તુ અંતઃકરણમાં ખીલ-કુલ દરકાર નહિ એવી ધર્મ તરફની ભાવનાવાળી જન સમાજની સ્થિતિ કરતાં ખીજી કઈ સ્થિતિ ધર્મશીલ મનુષ્યને તિરસ્કરણીય છે । આ સ્થિતિ એવી છે કે જેની અંદર વૈભવયુક્ત સત્તાધારી ધર્મશુર, રાજ્ય તરફથી નિમાયેલા ભારે પગારદાર અમલદારની માફક

કાઠિયાવાડના એજન્ટ દુ.ધ ગવર્નરનું મુખ્ય સ્થાન રાજકોટ હોવાથી સીવીલ સ્ટેશનનો ભાગ વિશાળ અને ભવ્ય થતો જાય છે. રાજકોટ શહેરની અંદર સાંકડા રસ્તા, સાધારણ ધરો અને અસ્વચ્છતા નજરે પડે છે ત્યારે સીવીલ સ્ટેશનમાં સરાઈદાર પહોળા સડકો, મુશોભિત બંગલા અને ન્હાની મહોટી દુકાનો સ્થળે સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. રાજકુમાર કોલેજના ભવ્ય મકાનની રહામે જુદા જુદા રજવાડાઓના ઉતારા આવી રહ્યા છે. જ્યુબીલી હોલ, કાઠિયાવાડ હાઇસ્કૂલ, તાર ઓશીસ, પોસ્ટ ઓશીસ, વકીલો, બેરીસ્ટરો અને ઓશીસરોના બંગલા અને ઓશીસોથી સીવીલ સ્ટેશનની શોભામાં દિવસે દિવસે ધણો વધારો થયો છે. સીવીલ સ્ટેશનની પશ્ચિમ દિશામાં રેસકોર્સનું વિશાળ મેદાન સંધ્યાકાળની વખતે જુદુજ ચિત્ર આપે છે. જે સમયે સૂર્યનારાયણ આખા દિવસના પર્યટનના શ્રમ પછી દૃષ્ટિ મર્યાદાથી દુર જવાની તૈયારી કરતા હોય છે, પવનની મંદલ-હરી વૃક્ષનાં પાંદડાંને હલાવી કર્ણને તેમજ મનને આહ્લાદિત કરે છે, ચિત્ર વિચિત્ર પક્ષીઓ ટોળાબંધ ઉડતાં આકાશમાં ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિઓમાં ગોડવાતાં સ્વસ્થાનકે જતાં હોય છે, તે સમયે રેસકોર્સની સડક ઉપર કોઈ સાઇકલ શિખનારા, કોઈ સાઇકલ ઉપર બેસી

પોતાનું આનંદ (નિત્ય કર્મ) કર્યું જાય છે. અને કળવણી પામેલા મનુષ્યો માત્ર જન સમાજમાં ચાલતી આવેલી રીતોને માન આપીને તહેની અંદર ભાગ લેછે; પરંતુ નથી તે વાત તહેમની પુઢી કપુલ કરતી કે નથી તહેનાથી તહેમનો અંતરાત્મા દ્રવતો.

પી. જી. હેમર્ટન.

મિત્ર મંડળ સાથે આગળ આવવા શરત કરતા, કોઈ ટાંગા અને બગીચોમાં બેસી ફરવાને નામે એકાન્ત મેળવી રાજખટપટ કરતા, તો કોઈ માત્ર ફરવાને માટે નિકળેલા નજરે પડે છે. વિદ્યાર્થી વર્ગ તેમજ માસ્તરો વકીલ મંડળ અને સામાન્ય સ્થિતિના મનુષ્યો રેસકોર્સ ઉપર થોડું ફરી વચલા મેદાનમાં બેસી તરેહવાર ગપ્પાં મારી આનંદ મેળવે છે.

રેસકોર્સથી પાછલે રસ્તે રાજકુમાર કોલેજ આવતાં પશ્ચિમાબિ-મુખે એક ન્હાનો પથુ સુધર બેઠાઘાટનો બંગલો છે. બંગલાને માળ નથી છતાં એક સાધારણ રીતે મ્હોટા કુટુંબનો સમાવેશ થઈ શકે તેવો છે. બંગલાની બંને બાજુ ન્હાનો બાગ કરવામાં આવ્યો છે અને બાગની એક બાજુએ “ ટેનીસગ્રાઉન્ડ ” તથા બીજી બાજુએ ક્રિકેટગ્રાઉન્ડ રાખવામાં આવી છે. બંગલાના બારણાની સ્લામે ન્હાનો ડુવારો ઉડી રહ્યો છે. અને ચિત્ર વિચિત્ર સુગન્ધમય પુષ્પનાં ફુલોં એવી ચતુરાઈથી ગોઠવ્યાં છે કે જોતાંની સાથેજ બંગલામાં રહેનારનો ‘ ટેસ્ટ ’ જણાઈ જાય. એક બાજુ ઘોળી કાંકરી પાથરી તહેની અંદર વચ્ચે વચ્ચે સફેત પુષ્પના ફુલોં મુકી દીધાં છે. આ સ્થળ જોઈ “ કૌમુદી મહોત્સવ ” માટેજ હશે એમ લાગ્યા વિના રહે નહિ.

આ બંગલો ડૉ. અવિનાશનો હતો. ડૉક્ટર અવિનાશે એલ. એમ એન્ડ એસ પરીક્ષા પાસ કર્યા પછી પોતાના વતન ગુજરાતમાં ન રહેતાં—રાજકોટમાં આવી ફાખાતું ઉઘાડ્યું હતું. સ્વભાવે મળતાવડો અને રાજકોટમાં આવું ફાખાતું પ્રથમ હોવાથી

અહ્ય સમયમાં એણે મ્હોટી નામના મેળવી હતી. યુરોપીઅન ઓશીસરાની સાથે સારો સંબંધ રાખતો હોવાથી એનું સર્વ સ્થળે માન પડતું. આને પરિણામે રાજ્ય ખટપટમાં જ્યારે જ્યારે દાકતરી સલાહની જરૂર પડતી ત્યારે અવિનાશને તારથી અગર પત્રથી બોલાવવામાં આવતો. આવી રીતે ખાનગી ધંધા ઉપરાંત રજવાડા તરફથી સારી પેદાશ મળતી. પચીસેક વર્ષથી રાજકોટમાં રહેતો હોવાથી ઉપર સ્થિત બગલો વેચાતો લઘુ તહેમાં પોતાને યોગ્ય સંધારો કર્યો હતો. સીવીલ સ્ટેશનથી ગામમાં જતાં રેલ્વે કોર્સીંગ પાસેના એક મકાનમાં દવાખાનું રાખ્યું હતું. અવિનાશનું નિત્ય કર્મ નીચે પ્રમાણે હતું. સ્વવારમાં છ વાગે એકાદ બે માઈલની સફર મારી આવી. દુધ પી, ટપાલ, ન્યુસપેપર વાંચવા, આઠ વાગે દવાખાને જવું. દસ વાગે આવી જમી, કઢાક આરામ લેવો. ત્રણ વાગ્યા સુધી ઈંગ્લેન્ડ, ગુજરાતી, પુસ્તકો વાંચવા, કુટુંબ કથામા ભાગ લેવો, ચાર વાગે દવાખાને જવું, છ વાગે આવી ચાહ પી એકલા, પત્ની સહ અગર મિત્રમંડળ સાથે ફરી આવવું, રાત્રે વાર્તા વિનોદ, સાથે દસ વાગે સ્વ જવું. અવિનાશના કુટુંબમાં બે પુત્ર, એક પુત્ર વધુ, બે પુત્રીઓ, અને પત્ની એટલાં હતાં. મ્હોટો પુત્ર શૈલેન્દ્ર— સામાન્ય રીતે જ્યેષ્ઠ પુત્રના સંબંધમાં બને છે તેમ અભ્યાસ આગળ વધારી શક્યો નહોતો. સ્કુલ ફાઇનલની પરીક્ષા પાસ કર્યા પછી પિતાની વગથી વીસ રૂપિયામાં હાલાર પ્રાન્તના ડેપ્યુટી આસીસ્ટન્ટ પોલીટીકલ એજન્ટની ઓશીસમાં ક્લાઈની જગાપર રહ્યો હતો. મ્હોટાનો પુત્ર એટલે ‘બાઈ’ ‘બાઈ’ માં ઉછર્યો હતો; અને કાંઈક સ્વ-અંદી થયો હતો. અંતઃકરણ વિશુદ્ધ હતું પણ જરાક તામસી

પ્રકૃતિ વિશેષ હતી. મેટ્રીક ક્લાસમાં એ ત્રણ વર્ષ ગાળ્યા પછી શાઈ-
નલની લાઇન લીધી હતી. મેટ્રીક્યુલેશનના વર્ષ દરમિયાન કાઠિયાવાડ
ના મુત્સદ્દી વર્ગના કુટુંબના પરિચયે નિશાળમાંથી પાન સોપારીની
સાથે 'તમાકુ' ની લત લાગી હતી. અને હાથે બનાવેલી પાનની
“ ચીકાર પટ્ટી ” અને તમાકુની ચપટી શિવાય ખાધું પચતું નહિ.
બીજી રીતે પવિત્ર હતો. પણ અશ્લીલ વાતોમાં કાંઈક વધારે આનંદ
પડતો. શૈલેન્દ્રની પત્ની મુશીલા સામાન્ય કુટુંબની, થોડુંક ભણેલી,
જુના અને “ ચોવટીયા ” કુટુંબમાં ઉછરેલી હતી.

બીજો પુત્ર રવીંદ્ર ન્હાનપણથીજ અભ્યાસમાં હોંશીયાર હતો.
અને પહેલે પહેલે વર્ષે પાસ થઈ ઇનામ વિગેરે મેળવતો. મેટ્રીક્યુલેશન
પરીક્ષામાં સારે નંબરે પાસ થયો. પિતા અને પોતાની ઇચ્છાનુસાર
તેમજ મુઆઇનો લાભ લેવા આન્ટ મેટ્રીકલ કોલેજમાં દાખલ થયો
હતો અને મુઆઇમાં વિક્ટોરીયા ગાર્ડન્સ જવાના રસ્તા ઉપર આવેલા
બેલારીમ રોડ ઉપરની ટ્રામની સડક પાસેના એક નાના મકાનને
ચોથે માળે રહેતો હતો. માતા અને પિતાનો માનીતો હોવાથી દર
માસે સારી રકમ ઘેરથી મંગાવતો. અને તહેનો કાંઈ હિસાબ માગતું
નહિ, “ શૈલેન્દ્ર કરતાં હું વિશેષ ભણ્યો છું. માત્ર પિતાની મહારા
તરફ નસ ખેંચાય છે. ” એ વિચારે ભાઈ તરફ, કુટુંબ તરફ બેદર
કાર થયો હતો. બે ભાઈઓ વચ્ચે ભાગ્યેજ પત્ર વ્યવહાર ચાલતો.
પિતાને પત્ર લખવો પડતો અને તે પણ “ હું ” ખુશીમાં છું ત્હમે
ખુશીમાં હશો. ભાઈ વિગેરેને બોલાવજો ” એ શુષ્ક શબ્દો શિવાય
પિતા પુત્રના સ્નેહનો આવિર્ભાવ રહેજ પણ જણાતો નહિ. રવીન્દ્ર
અભ્યાસથી પ્રકટ થઈ એપોલો બંદર, મહાલક્ષ્મી, ચોપાટીથી ચર્ચ.

ગેટ સુધી દરિયા કિનારે ધરતો. સદી સૌંદર્ય નિહાળતો, કુદરતના ચમત્કાર જોતો. " સાયન્સના " જ્ઞાને ઇશ્વરના અસ્તિત્વ, સાયન્સ અને ધર્મ એ વિશે વિચાર કરતો અને ઇશ્વર પ્રાર્થના વિગેરેની આવશ્યકતા નથી એમ અનુમાન કરતો.

§ નહિ પારકી પીડા કદિયે કાઠથી પરખાય છે,
સૌ અવરનું દુઃખ કથન બહુ સેલાઈથી લેવાય છે;
સૌ અન્ધનો અકળાટ તે નહિ દેખતો સમજી શકે,
નિજ જાતપર આવી પડે ત્યારેય સૌ સમજાય છે. x

એ ન્યાયે મુંબાઈ જેવા શહેરમાં ભુખે તરશે પીડાતા—રહેવાને ધર નથી અને પહેરવાને કપડાં નથી એવી સ્થિતિમાં પડેલા હંજરો નિરાધાર મનુષ્યોનાં દુઃખોનું જ્ઞાન આ ગર્ભ શ્રીમન્ત રવીન્દ્ર ને થયું નહોતું. એ જ્ઞાન થાય ત્યારેજ લેમની અને પોતાની સ્થિતિમાં આટલો ભેદ હોવાનું કારણ શું ?—ક્યા દોષે તેઓ દરિદ્રાવસ્થામાં જન્મ્યા હશે—અને ક્યા પુણ્ય કર્યું પોતે વૈભવમાં ઉછર્યો હશે એ વિચાર થાય—અને એ વિચાર થાય ત્યારેજ ઇશ્વરાસ્તિત્વનું જ્ઞાન થાય. ડૉ. અવિનાશ અથવા લેમની પત્નીએ છોકરાંઓમાં આ જ્ઞાન વિચારનાં બીજ નાંખ્યા નહોતાં તે। પછી વૃક્ષ—પુષ્પ ન થાય તેમાં છોકરાંનો શો દોષ ?

અવિનાશની મોટી પુત્રી તિલોત્તમા ન્હાનપણથીજ લેને મોસાળ રહેતી હતી; અને લેનું લગ્ન વિનોદરાયના પુત્ર પ્રબોધ સાથે થયું હતું. ન્હાની પુત્રી વિદુલા આર વર્ષની હતી; ગુજરાતી આર એ-

§ હરિગીત. x વસન્ત વિનોદી.

પડીનું જ્ઞાન આપ્યા પછી ઇંગ્લેન્ડ શિક્ષણ બોર્ડને શ્રીમેલ કોલેજમાં આપવામાં આવતું હતું. એનો વિવાહ કરવામાં આવ્યો નહોતો. ન્હાની પુત્રીને સર્વ રીતના લાડ લગવવામાં આવતાં હતાં. દરરોજ સ્કુલમાંથી આવી સાઈકલ ઉપર ખેસી રેસકોર્સ ઉપર ધ્રુવા જતી હતી; નવીન ફેશનના કપડાંનો વિશેષ શોખ હતો અને તહેનો શોખ માતૃપિતા તરફથી પૂરો પાડવામાં આવતો. પિતાની સાથે જાહેર સભા દરબારમાં જતી અને રાજકુવરો ગવર્નરો અને અન્ય મહાન પુરોનો કુલભાગ પહેરાવવાનું-શેકહેન્ડ કરવાનું માન મળતુ. ધ્રુસદની વેળાએ રસિક નવલ કથાઓ માસિકો વાંચતી અને કથા પુસ્તકો વાંચે છે તે કોઈ જોતુ નહિ. તિલોત્તમા અને વિદુલા-માં બહુ તફાવત હતો. એક મર્યાદાશીલ, નમ્ર થોડા મોહી હતી તે બીજી જાહેર હીમતવાળી તણક તે બગલ જવાબ આપે એવી હતી. એક સુધડની સાથે સાદી હતી ત્યારે અન્ય વધારે સુધડ અને કાંઠામાં રહે એવી હતી. એક શાન્તિની વેળાએ ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચતી મનન કરતી, સૃષ્ટિ સૌંદર્ય જોતી અને ઇશ્વરની મહનતાનો વિચાર કરતી; ત્યારે બીજી એજ વેળા રસિક પુસ્તકો વાંચતી સૃષ્ટિ સૌંદર્યમાં કંઈ રીતે આનંદ મેળવવો એનોજ વિચાર કરતી. એક સારંગી અગર હાર્મોનીયમ સાથે શાન્ત મૃદુલ ગાયન ગાઇ આત્માને આનંદ આપતી ત્યારે અન્ય બીજીજ તરેહના ગાયન ગાતી; આ તફાવતનું કારણ બાહ્યાવસ્થાજ હતી. તિલોત્તમા મોસાળ પક્ષમાં ઉછરી હતી જ્યાં ડૉ. અવિનાશના કુટુંબનું વાતાવરણ નહોતું. વિદુલા ને ખાવું-પીવું-ભણવું-આનંદ કરવો એજ શિક્ષણ અપાયું હતું. આપણામાં ઇંગ્લેન્ડ બાલકોની માફક ન્હાનપણમાં વાર્તારૂપે પણ ઇ-

શરી માન અપાતું હોય તો વધારે પ્રશંસનીય પરિણામ આવે. યુરો-
પમાં બાળકો માટે કાઈસ્ટની વાતો તૈયાર કરવામાં આવે છે
નહાની કવિતાઓ વાર્તાઓ કથાઓ દ્વારા જીસસ કાઈસ્ટના
ગુણાનુવાદ બાલકોના કાનમાં પડે છે. માતાઓ દર રવીવારે સ્કેન્
સ્કમન્જી બાલકોને નહાનું આઈબ્રસ આપી દેવળમાં લઈ જાય છે.
પ્રત્યેક સ્કેવારે છોકરાંને આનંદ પડે રસ પડે એવી પ્રાર્થના કરતાં
શિખવે છે; ત્યારે આપણે ત્યાં એમાનું કાંઈજ નજરે પડતું નથી.
પવિત્ર દિવસો શિવાય દેવ દર્શન જવાતું નથી અને વૈશ્વ અગર
શૈવમતના દદાવલખી હોય તો પોતે દર્શન માટે જાય છે પણ છો-
કરાંને તો ઘેરજ-શેરીમાં રખડતાંજ રાખે છે. કાઈ કુટુંબમાં દર્શન
કરી આવવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે પણ ઇશ્વર શું, પ્રાર્થના શું,
ત્હેની જરૂર—સીતા—દમયંતી—રામ—કૃષ્ણ આદિ મહાત્માના વૃત્તાંતો
માબાપો પોતેજ મથાસ્થિત જાણતાં ન હોય તો પછી બાલકોને
ક્યાંથી કહે. રામાયણ મહાભારતની કથા માણુભટ્ટીયાદ્વારા સાંભળી
હોય તેજ—ગીતાના—રામ રક્ષાના પાઠ થાય છે પણ તે નામનાજ.
હરમાનને તેજ ચડાવવા, માતાને નાળીયેર અગર ધીનો ફવો મૂ-
કવા, બ્રાહ્મણને ચપટી આપવામાંજ ધર્મ સ્કમન્જી છે. આની
સાથે પ્રત્યેક કુટુંબમાં બાલ્યાવસ્થાથી મહાત્માના ચરિત્રો—સદ્દિ સૌં-
દર્યમાં ફેરવી ઇશ્વરની ગહનતા—બ્રાહ્મી માત્ર ઉપર સ્નેહ રાખવા—
પ્રેમથી કહેવામાં આવે તો જૂત દયા—ઇશ્વર સ્નેહ વધારે દદ થાય.
આપણા પૂર્વ ધર્માચાર્યોએ સ્ત્રીઓમાં ધર્મની દદ છાપ બેસાડી છે
ત્હેને લીધેજ આર્ય ધર્મ કાંઈ ટકી રહ્યો છે નહિ તો વીસમી સદી-
ના હિંદવાસી બાળકોના મન એવાં થયાં છે કે ક્રીશ્ચીયન મીશનરી

કે અન્ય ધર્મી દાખલા દલીલથી પોતાનો ધર્મ ફેલાવવા ધારે તે એમના મનમાં હસાવી શકે. આપણે આપણા ધર્મ વિશે મનન કરતા નથી, વાંચતા નથી અને પરધર્મના સંસ્કાર પડે છે.

ડૉ. અવિનાશના કુટુંબમાં દ્રવ્ય હતું, સત્તા હતી. અને ધર્મીર કૃપા હતી પછી ઇશ્વરને સંભારવાની શી જરૂર; અને આમ હોવાથી સર્વની પાર્થિવ વૃત્તિયો હતી. ડૉ. અવિનાશની પત્ની શિવરાત્ર જન્માષ્ટમી કરતાં; નદિએ રનાન કરવા કવચિત્ જતાં, કદાપિ સત્યનારાયણની કથા કહેવડાવતાં, સસરાનું ઠાઠ માથું આઢ કરતાં, ડોકટર સાહેબ પોતે પણ ધર્મ કાર્યમાં ભાગ લેતા પણ તે સર્વ “આસ્થાવાન છે” એમ બહાર જણાવવા, યાત્રિમાં માન રખાવવા, બ્રાહ્મણ વિગેરેના ઉપર ઉપકાર કરવા; બાકી અંતઃકરણ નહોતું; તહેમાં છોકરાંઓ અને ડોકટર સાહેબ તો વિરકતજ રહેતા. તિલોત્તમા બ્યારે આવતી ત્યારે વ્રત વિગેરે જે હેતુથી થતાં તે હેતુ જાણી ખિન્ન થતી અને મનમાં સ્હમજી બેસી રહેતી. કોઇની આન્તરૂપિતિ નહોતી માત્ર જન સમાજમાં ચાલતી આવેલી રૂઢી પ્રમાણે કેટલાંક કાર્ય—ધર્મ કાર્ય થતાં.

ઉચ્છ્વાસ ૩ ને.

પ્રવૃત્તિ.

સતત સુખના લહાવા લેવા કસાવું ઘડી ન કાં ?
અવનતિ સહી લેવી શાણી ! ન ઉન્નતિ માટ કાં ?
લલિત.

મુ'આમમાં આનંદરોટ ટ્રાગ ટર્જનિસ આગળ ચુના ભડી ગલી છે. તે રસ્તેથી ગીરગામ તરફ જવાનો રસ્તો છે. આ ગલીને નાકે એકં બાજુ મિનિની દુકાન છે અને બીજી બાજુ આનંદરોટ પોસ્ટ ઓફીસ જવાનો રસ્તો છે. ચુના ભડી ગલીમાં પેસતાં ડાબે હાથ હમણાંજ એક નવો માળો તૈયાર થયો છે; એ માળાની પાસે એકા ઘાટનું ન્હાતું મકાન છે. મકાનના ઓટલા ઉપર કંઈક નાખી દીધા છે. ઓટલા ઉપર પડતું બારણું ખંધ છે પણ આજુ બાજુની એ જળીઓ ઉઘાડી છે. તહેના ઉપર લાલ લુધડાના પટ્ટા નાખી દીધા છે. ફાટમાં “ બેસાનીઆ અને કંપની ” ની દુકાનની પાસે નસરવાનજી એલાયચી વાલાની “ જનરલ મર્ચન્ટ અને કમીશન એજન્ટની દુકાન છે. તે દુકાનના માલેક નસરવાનજી શેઠ ઉપર કહેલા મકાનમાં રહેતા હતા. નસરવાનજીના કુટુંબમાં પોતે, તહેમના સ્ત્રી ખીરોજબાઈ, છોકરી શીરીન અને પુત્ર પેસ્તનજી સિવાય કોઈ નહોતો. આ પારસી ગૃહસ્થનું કુટુંબ સાદું, ઉમદા ખવાસનું, બહાલ-

સોયું હતું. સામાન્ય રીતે પારસીની રહેણી કરણી વિશેષ ખર્ચાળ હોય છે ખરી, પણ નસરવાનજીનું કુટુંબ સગવડની સાથે કરકસર કરતું હતું. હિંદુસ્ત્રીમંડળ જ્યારે જાણીતો અગર અજાણ્યો પુરૂષ કોઈ કાંઈ ધરમાં આવે છે ત્યારે મુખ્યત્વે કરી પુરૂષ મંડળની ગેરહાજરીમાં કોઈ પણ તરેહના ઉત્તર આપ્યા સિવાય અંદરના ભાગમાં જતું રહે છે અને આથી આવનારને બહુજ મુસીબત પડે છે. આથી ઉલટું પારસી સ્ત્રીઓને નહાનપણથીજ સભ્યતા, વિનયના સંસ્કાર એવા સારા પાડવામાં આવ્યા હોય છે કે અજાણ્યા માણસને પણ પ્રેમપૂર્વક આદરસત્કાર કરે છે; નામ ઠામ, કામ વિગેરેની વિનયપૂર્વક પૂછપાછ કરે છે અને પાન સોપારી આપી મર્યાદાશીલ રીતે સંતોષે છે. પારસીઓ તદ્દન નિર્દોષ છે અને હિંદુઓ દોષથી ભરપૂર છે એમ કહેવાનો હેતુ નથી; પરંતુ હિંદુકુટુંબમાં પુરૂષ વર્ગની ગેરહાજરીમાં અતિથિ અગર મળવા આવનાર માણસની ખાતર બરદાશ કાંઈજ થતી નથી એ આપણા આર્યરીતિના આતિથ્યના વિચારને કલંકરૂપ છે.

રહાંજના પાંચ વાઘ્યા હતા; નસરવાનજીના મકાનમાં આગલા હોલમાં જાણી પાસે આરામ ખુરશી ઉપર શીરીન બેઠી હતી અને દોરાનો રૂમાલ બરતી હતી; પીરોળ શરી ગયેલો સદરો સાંધતી હતી. મુસલમાન નોકર ટેબલ, છબીયો વિગેરે લુગડાના કકડા વતે સાફ કરતો હતો. એટલામાં એક વિશેષ વર્ષનો હિંદુ યુવાન આવ્યો અને વચલુ બારણું ઉઘાડી દાખલ થયો. આ યુવાનને જોતાંજ પીરોળ બોલી ઉઠી.

“ આવો પ્રઘોત ભાઈ-આથે ખુરસી હ્યો ” “ કમ માણ પેસ્તનજી નથી ? ”

“ પેસુ તો જરા ફાઈમાં ગયો છ. હમના આવતો હોસે. એસોને ” શીરીને ઉઠી ખુરસી આપી અને પ્રઘોત બેઠો. ટેબલ ઉપર પડેલાં “ ગપસપ ” અભોધ ” “ સાંજ વર્તમાન ” ના પાનાં ફેરવવા લાગ્યો.

પેસ્તનજી અને પ્રઘોત મુ'બાઈ વિલસન કોલેજમાં પ્રીવીઅ-સથી સાથે અભ્યાસ કરતા હતા. પ્રઘોત કોલેજની રેસીડેન્સીમાં રહેતો હતો. પેસ્તનજી અને પ્રઘોત બન્નેને મેટ્રીક-પ્રીવીઅસમાં બે-વર્ષ થયાં હતાં. ઇન્ટરમાં 'પ્હેલું' વર્ષ હતું; અમદાવાદમાં પ્ર-ઘોતના પિતા અમુલચન્દ્ર સરકારી પેનશનર હતા. પેનશનમાં માત્ર પચાસ રૂપિયા મળતા હતા. પ્રઘોતની મ્હોટી બહેન કમળા રાજ-કોટવાળા ડો. અવિનાશની પત્ની થતી હતી. બાણેજ તિલોત્તમા ન્હાનપણથીજ મોસાળ ઉછરી હતી તે એટલે સુધી કે રાજકોટ બાણેજ જતી હતી. પ્રઘોતનો મ્હોટો ભાઈ પુણેન્દુ વીસનગર પોસ્ટ ઓફીસમાં ત્રીસ રૂપિયાનો પોસ્ટ માસ્ટર હતો. પિતા પુત્ર વચ્ચે બાઠો સંબંધ ન હોવાથી પુણેન્દુ પોતાના કુટુંબ સાથે બા-ણેજ અમદાવાદમાં રહેતો. તિલોત્તમા તેમજ અમુલચન્દ્રનું શરીર ધણીવાર અસ્વસ્થ રહેતું હોવાથી ન્હાનપણથીજ પ્રઘોત કુટુંબ જંગલમાં પડ્યો હતો. આને લીધે તેમજ અન્ય વાંચનનો શાખ બહુ થવાથી પ્રઘોત નિશાળના કામમાં લક્ષ આપી શકતો નહિ. અમદાવાદની એકાદ બે લાયબ્રેરીના ગુજરાતી તમામ પ્રસ્તકો અને

છંમેજી નવલકથા-શેક્સપીયર, ગ્રાહસ્મીથ, કાલિપર, સ્કોટ વિગેરે ના કાવ્યો વાંચી નાંખ્યા હતાં. સ્થિતિ સામાન્ય હોવાને લીધે સફ દાદની ટેવ પડી હતી. અતુલચન્દ્ર જ્યારે આસ્તિક નાસ્તિક હતા ત્યારે સ્નેહાળ માતા પરમ ઈશ્વર ભક્ત, ઉદારવૃત્તિની, નમ્ર સ્વભાવની, નીતિના ઉચ્ચ સંસ્કાર વાળી હતી અને માતાના આ ગુણો પ્રદીપ્તમાં ઉતર્યા હતા. બાલ્યમય સ્વભાવ હોવાથી માતૃપિતા-ભાઈને પોતાનો સ્વાર્થ બગાડીને પણ સંતોષવા પ્રયત્ન કરતો છતાં ઘણી વખત અને છે તેમ તેઓ અસંતુષ્ટ રહેતાં. પ્રદીપ્ત અત્ત રંગી છે એમ માનતાં અને આને પરિણામે પ્રદીપ્ત કાંક ગ્લાનીગ્રસ્ત રહેતો. “આપણે આપણું કર્તવ્ય કરવું” તેમજ “ઈશ્વર જે કરે છે તે સારાનેજ માટે” એ વિચારમાં દૃઢ હોવાથી પ્રદીપ્ત સામાન્ય રીતે આનંદમાં રહેતો, પ્રદીપ્તનું નિશાળનું જીવન તેજસ્વી નહોતું. પ્રત્યેક વર્ષ દરેક વિશયમાં પાસ પડતો નહિ; માત્ર ઇમેજમાં સારો હોવાથી કિપણ વર્ગમાં સ્ફુલ્લવવામાં આવતો. અભ્યાસ-નિશાળના અભ્યાસમાં મંદ, સામાન્ય સ્થિતિ અને ડોળી ન હોવાથી મેટ્રિક કલાસમાં આવ્યો ત્યાં સૂધી વિવાદ થયો નહોતો. આથી તંડની વૃદ્ધ માતાને બહુ લાગતું; જ્ઞાન અને વર્તનમાં પ્રદીપ્ત સર્વથી સ્ફુલ્લિયાતો હતો પરંતુ સામાન્ય રીતે slow riser worth by poverty depressed* એ ન્યાયે એની જ્ઞાતિમાં બહુ ગણના નહોતી. મિત્રમંડળની સાથે કાવ્યશાસ્ત્રો, રાગક્રિયા, સાંસારિક અર્થો

* કદિદ્રાવસ્થાથી આર્ત મનુષ્યતા ગુણો બહુજ મોડા પ્રકાશે છે.

બોનમન

અથવા બાપણો સાંભળવામાં વખત બ્યતીત થતો. અને આ બહાને અલ્પસમયમાં લાંબો અનુભવ મેળવ્યો. જેમ તેમ કરતાં મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા બીજે વર્ષે પાસ કરી; પરંતુ જે દિવસ પરિણામ જણાવું તેજ દિવસ હેની રનેલાળ માતા—ગૃહદેવીએ સ્વર્ગવાસ કર્યો. અગ્નિ સંસ્કાર માટે મૃતદેહને સ્મશાનમાં લઈ જવાની તૈયારી થતી હતી ત્યાં તારવાળો આવ્યો. માત્ર એ કલાક પહેલાં તાર આવ્યો હતો માતા કેવી ખુશી થાત ? હર્ષ કરવો કે શોક હેની પ્રધોતને સુઝ ન પડી અને માતાને સંભારી રોધને હૃદય ખાલી કરવા લાગ્યો.

“ તમ પિતા સદા બહાલ રાખશે !
 પણ ન માતની ખોટ ભાગશે !
 નહિ નહિ મળે મા ગર્ધ શરી !
 જગતમાં નકી મા બને નહિ !
 દિવસ બે સહુ લાડ પૂરશે !
 દિવસ બે દયા સર્વ રાખશે !
 પણ ન છાતીએ કાઢની તમે *
 રજળતાં હવે એકલાં રહો ! ”

કલાપિ' ની આ લીટીઓ સાંભરી અને માતાની છખી નજર આગળ આવી શાન્ત કરવા લાગી; શાન્ત થયો. સંસારના કાર્યો કરવા લાગ્યો અને સમય ચાલવા લાગ્યો. પ્રીવીઅસમાં નપાસ પડ્યો. અભ્યાસમાં વિદ્યુત બાને છે માની, પિતાને સ્હમજાવી મુ'બાદ ગયો

અને વીલસન કોલેજમાં દાખલ થયો; અને તે વર્ષ પ્રોવીઅસમાં પાસ થયો; મુ'બાઇ આવ્યાનું પ્રયોજન રહ્યું.

વીલસન કોલેજ મુ'બાઇની ખીજી કોલેજને કરતાં સસ્તી પડવાથી સાધારણ સ્થિતિના વિદ્યાર્થીઓ ભણવા જતા અને આને લીધે દક્ષણી લોકોની સંખ્યા વિશેષ હતી. આ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પણ સારી હતી. પ્રઘાતને મુ'બાઇ આવ્યા પછી પેસ્તનજી સાથે ઝોળખાણ થયું અને આ ઝોળખાણ મૈત્રીના રૂપમાં ફેરવાઇ ગયું. પેસ્તનજીએ ખીજી ભાષા તરીકે સંસ્કૃત લીધું હતું અને બન્ને જણા સાથે હરતા ફરતા હતા. યુદ્ધિ અને નીતિમાં બન્ને ઉત્કૃષ્ટ હતા પણ “વાંચવા લખવાને ચાળે” રહી ગયેલા હોવાથી કર્તવ્ય બ્રહ્મ થયા હતા. કોલેજના ઉપલા-વચલા હોલમાં ઇન્ટરમીડીએટ ક્લાસ બેસતી હતી; વર્ગમાં પચાસ છોકરાઓ અને દસ સન્નારીઓ હતી. પેસ્તનજી કોલેજથી દૂર રહેતો હતો એટલે હમેશા મોડો પડતો અને આને લીધે પાછલી બેન્ચમાં બેસવું પડતું. પ્રઘાત રેસીડેન્સીમાં રહે તો પણ પેસ્તનજીની જોડેજ બેસતો. આગલી બાળ્ય ખુરસીઓ ઉપર આ વિદ્યાર્થી બેસતી. હોલની બારીઓમાંથી સમુદ્રનો જોસબેર પવન આવતો હતો અને વિદ્યાર્થીઓની નોટોના કાગળ ઉડાડતો હતો. દરિયાના મોજાનો અવાજ પણ સંભળાતો હતો.

ટેનીસનની પ્રીન્સેસ (રાજકુંવરી) ના પહેલા સર્જની અન્તે આપેલું ગીત—

As thro' the land at eve we went,
and plucked the ripened ears,

We fell out, my wife and I. *

પ્રોફેસર સ્હમન્નવતા હતા. પ્રધોત ધ્યાનપૂર્વક સ્હમન્નો હોતો એટલામાં સમુદ્રનાં વીચિના અવાજ અને પવનના સુસવાટાથી ફેટલાઈ શબ્દો સંભળાયા નહિ.

“ પૈસ્તન ? મૂળ તો આઘા બેઠા છીએ ને તેમાં અવાજથી આવું નાઈસ ગીત સ્હમન્નવાની તક જાય છે. ”

પૈસ્તનજીના મનમાં પણ એજ વિચાર આવ્યા હતા, પણ ઉંડા વિચારમાં હોય તેમ ઉત્તર આપ્યા વિના લખ્યે ગયો. થોડીવાર થઈ ત્યાં પૈસ્તનજીએ બેન્ય ઉપરથી નોટ સરકાવી પ્રધોતને આપી; નોટ જોતાં પેનસીલથી લખેલી નિચેની કડિઓ જોઈઃ—

ગર્જન્ત સિન્ધુ ઉદ્ધિ પ્રણાદો,
પાસે રહેલાં યુવતિ યુવાનો
પ્રોફેસરોના સુમધુર શબ્દો
હરી લઈ ખિન્ન કરન્ત શિષ્યો.

આ નોટ આખી બેન્ય ઉપર ફરી અને સઘળા વિદ્યાર્થીઓએ લખી લીધી અને ગીત ગીતને ડેકાણે રહ્યું.

પ્રધોતનું કોલેજજીવન આ પ્રમાણે ચાલતું. તિલોતમાને મ.

* સિન્ધુરિણી.

જતાં'તાં સાંજે જ્યાં, વરવડુ અમે ધ્યાન લણતાં,
ન જાણું ને શાથી, વરવડુ અમે તો લડી પડ્યાં;

બ. કે. ઠાકોર

જવા વખતો વખત પ્રબોધને ઘેર જતો અને ગાતાં બહુતાં સિખતી
 મુંડલાને જોતો. સ્હાંજરે જેતનજી સાથે ચોપાટી, બેકબે, પાલવા
 બંદરે ફરવા જતો. પચાસ રૂપિઆમાં ઘર ખરચ નભાવી પ્રદોષનું
 મુખાઈનું ખર્ચ અતુલ્યન્દ્રને ભારે પડતું અને પાંચ પૈસા દેવા
 કરવા પડતા. પ્રદોષ સધળું સહમજતો, ગમે તેમ કરી બી. એ.
 થવાય તો રિતાને મદદ કરત્ય એમ માનતો, લગ્ન નથી થયું તેથી
 ખુશી થતો, ઇશ્વરનો ઉપકાર માનતો અને ભવિષ્યની આશાએ
 જીવન નભાવતો. પ્રદોષમાં મલવાકાંક્ષા હતી પણ લોલુપતા નહોતી.
 અનુકંપાની વૃત્તિ હતી પણ સાધન નહોતાં. અભ્યાસ કરવાનો
 ઉમંગ હતો પણ નિયમિતતા નહોતી; ચિન્તા હતી પણ
 ઉદ્દેગ નહોતો.

ઉચ્છ્વાસ ૪ થો.

વાર્તા વિનોદ.

સ્વદેશભવેત્સર્વથા ભક્તિવેશો,
વિદેશે ચ ન સ્યાન્મનાન્ દ્વેષ લેશઃ ।
સદા ક્ષીયતાં પ્રાણમૃન્માત્ર ક્લેશઃ,
સદા સ્નેહભાવં પ્રવર્ષેન્મદ્દેષઃ ॥ *

A Hindu Parent.

“ સાહેબજી પ્રવેશ ? ક્યારના આવ્યા છો ? ”

“ લંગભગ અડધો કલાક થયો હશે. જવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં તમે આવ્યા. તહમે ને કરીમભાઈ બે સાથે ગયા હતા કે શું ? ”

“ ના, ના, ફેટિમાંથી આવતાં રસ્તામાં મળ્યા તે તાણી લાગ્યો.”

આમ વાતચિત કરતાં ત્રણે જણુ અંદર પેસ્તનજીના ઓરડામાં ગયા. બહારી પાસેની આરામ ખુરશીપર પ્રવેશ બેઠો અને કોચ ઉપર કરીમમહમદ અને પેસ્તનજી પડ્યા.

* સર્વદા સ્વદેશ પ્રત્યે ભક્તિ થાઓ; વિદેશ તરફ જરા પણ દ્વેષબુદ્ધિ ન થાવ; પ્રાણીમાત્રના કલેશનો ક્ષમ થાઓ; મહેશ્વર સદા સ્નેહભાવની પ્રજ્ઞ કરે.

પ્રધોત—મદ્રાસનાં કોલેજનું સાંભળ્યું કે પેસ્તનજી ।

પેસ્તનજી—હા એ વળી નવુંજ ધર્તિંગ જાગ્યું છે ।

કરીમ મહમદ—શું છે પ્રધોત ! હમણા તો મહારાથી પેપર વંચાતાં નથી એટલે કેવળ ધગ્ગરન્ટ (અગ્નિ) છું.

પ્રધોત—રીસલીના નવા સર્ક્યુલર પ્રમાણે રદુડન્ટસોએ (વિદ્યાર્થીઓએ) કાષ્ઠપણુ પોલીટીકલ મીટીંગ્સ (રાજકિય સભા)માં ભાગ ન લેવો એવો સરકારનો ફરાવ થયો છે—

કરીમ—હા. તે તો જાણું છું.

પ્રધોત—હવે મદ્રાસમાં સિવાજી જયન્તિ થઈ તેમાં કોલેજના કેટલાક રદુડન્ટસોએ પ્રીન્સીપાલના ના કહેવા ઉપરાંત ભાગ લીધો હતો તેમને કાઢી મૂકવામાં આવ્યા છે.

પેસ્તનજી—ગવર્નમેન્ટ (સરકાર) ના આવાં એક્શન (કૃત્યો) થી રદુડન્ટસો વધારે ડીસઓબીડીઅન્ટ (કહ્યું ન મામે એવા) થાય છે. જો આંખ આડા કાન કરે તો આટલું બધું ન થાય.

કરીમમહમદ—એ વાત ખરી; પણ રદુડન્ટસોને એકટીવ પ્રાઈ (આગળ પડતો ભાગ) લેવાથી શું અભ્યાસમાં નુકશાન નથી ?

પ્રધોત—અભ્યાસમાં નુકશાન થાય જ; પરંતુ પોલીટીકલ (રાજકિય ચર્ચા) ને સાયન્સ (વિદ્યા) તરીકે ચર્ચવામાં શું જેર લાભ ? લેકચર્સ (ભાષણો) માં ફક્ત એટ્ટેન્ડન્સ (હાજરી) આપે એમાં શું નુકશાન ?

કરીમમહમદ—જો એટલેથીજ અટકતું હોય તો ખસ. નેસનેલીટી (પ્રજાત્વ) ઉત્પન્ન કરાવવાને, સ્વદેશ પ્રીતિ સ્થાપ-

જવાને, સ્વદેશની નીડઝ (જરૂરીઆતો) જાણવાને, અને સંસારમાં પડ્યા પછી દેશસેવા બળવતાં શિખવાને એ મુખ્ય સાધન છે ખરું; પણ સ્કુલને કોલેજ લાઈફ (જીવન)નો વિચાર કરતાં જોને પ્રાઈમરી ઇમ્પોર્ટન્સ (પ્રથમ ધ્યાન) આપવું જોઈએ ત્હેને સેકન્ડરી (ગૌણ) ગણાય છે અને એને લીધેજ નુકશાન થાય છે.

પૈરતનજી—ઇંગ્લાન્ડ અમેરીકામાં રદુડંટસો સામે કાંઈ પ્રતિબંધ નથી ત્યારે આંહી શું કામ જોઈએ ?

કરીમહમદ—ઇંગ્લાન્ડમાં રાજ્ય પોતાનું છે. પ્રજાત્વ ઉભું કરવાની જરૂર જ નથી. ત્યાંનો એક એક આદમી મીનીસ્ટર (પ્રધાન) થવાની ઉમેદ રાખી શકે છે ત્યારે આપણે ત્યાં એમાંનું કાંઈજ નથી; સરકારની હેલ્પ (મદદ) સિવાય કાંઈ કાર્ય કરવાની શક્તિ નથી. ત્યાંની સ્ત્રીઓ પાર્લામેન્ટમાં બેસવાના હક માગે છે તો એમના પુત્રોમાં કેવા સંસ્કાર હશે તે તે ઉપરથી સ્હમજાય છે. એથી ઉલટું આપણે ત્યાં નથી એક્યતા, સ્ત્રીઓ કેવળ અજ્ઞાન છે—પુરૂષવર્ગ દેશ શું, આપણે ને દેશને શો સંબંધ છે તે જાણતા નથી. હિંદુ મુસલમાન પારસી એવા બેદ ઉપરાંત હજારો પેટા બેદ છે ત્યાં આ બધું સ્હમજ્યા પહેલાં—આપણા લીડર્સો (અગ્રેસરો) ના હેતુ પણ સ્હમજ્યા વિના નકામા મેનીફેસ્ટેશન્સ (આવિર્ભાવ) કરવાં એ અયોગ્ય નથી ?

પ્રધાત—કરીમભાઈ તહમાઈ કહેવું ધણે દરજ્જે ખરું છે. રદુડંટ તરીકે આપણે ખીજી દરજ્જે ઉપરાંત દેશ પ્રત્યેની ધરજ શિખવાની છે. વિદેશ અને વિદેશીનો તિરસ્કાર એમાંજ. સ્વદેશપ્રીતિનો સમાવેશ થતો નથી. વિદેશ આપણને ધણું શિખવ્યું છે. આપણાં

શાસ્ત્રમાં દેવ ન રાખવા ખાસ કહ્યું છે તેા હૈમના પ્રત્યે એવી લા-
ગણી ન રાખતાં એમનેજ પગલે ચાલી આપણા દેશનેા કિલ્લ કરવા
પ્રયત્ન કરવો. ગવર્નમેન્ટનો સ્વાર્થ છે એટલે આવા અકાશ નાખે છે
પણ તેથી અસંતોષ વધારે કિત્પન્ન થાય છે. આપણે અભ્યાસ
અને મનન કરવાનો સમય છે અને દેશની વાન્ટસ (જરૂરીઆતો)
અને તે દૂર કરવાના કિપાય જાણવા તે પણ અભ્યાસ છે.

એટલામાં શીરીને લીલા મેવાની ત્રણ તાસકો આણી મેજ ઉપર
મૂકી અને બોલી—

“ પ્રધાતભાઈ ! મૃદુલા ખુશીમાં છે ને ? ”

“ મહેને શી ખબર ? હું તો કોક વખત પ્રબોધને ત્યાં જઈ
ત્યારે તિલોત્તમા પાસે જોઉં છું. ”

“ છુપાવો છો શું કામ ? મુદિદા બહેન કહેતાં હત્યા ને કે
મૃદુલા પ્રધાતને પચાણશે. ”

“ હા જોમ થાય તો સાફ ખરૂં, પણ એમના મામા કાકીને
કાંઈ તરંગર ખોળવો છે. આપણી પાછે તો શીરીને બહેન ! જાત
અને હૃદય સિવાય બીજું કાંઈ નથી. ”

પેરતનજી—હજી પણ ત્હમારામાં હાવા લો (હલકા) વિચારો
છે કે ? હું તો જાણુતો હતો કે ત્હમારા જેવી સીવીલાઇઝડ કોમ્યુ-
નીટીમાં (સુધરેલી જાતિમાં) એમ નહિ થતું હોય.

પ્રધાત—એતો પૂછીશો નહિ. જેમ વધારે સીવીલાઇઝડ
(સુધરેલા) તેમ વધારે (ઐહિક) વિચારો વધારે.

કરીમ મહમદ—શીરીને બહેન ! મફલાનું પ્રધાત જોડે થાય

તો ઘણું સારું. બુદ્ધિદા બહેન પાસે હું ઘણી વખત જોઉં છું. બુદ્ધિદા અને શાન્તિબાની ટ્રેઇનિંગ (કેલવણી) પછી પ્રજાનું શું !

શીરીન—એતો એમજ થશે. વિનોદરાય અને શાન્તિમાશીએ આટલી વાટચ અમસ્તાં નથી જોઇ. પ્રધોતને પરખ્યા છે તેમ પ્રધોત અને મૃદુલાએ પણ એક ખીજને પરખ્યા છે. કેમ પ્રધોત બાઇ ખરું ને ?

“ શીરીન બહેન ! ત્હમને તો મસ્કેરી કરવાની ટેવ પડી. હજી ખી. એ. તો થવા દો.”

“ ત્યારે ત્હમને હમણો કાણુ પરખાવે છે! ત્હમને ઉતાવળ હશે પણ અમને ઉતાવળ નથી તો ”

પેસ્તનજી—જો. શીરીન પાછી તું તે તરફની થઈ કે ?

શીરીન—ત્હમે કેમ પ્રધોતબાઇનું કિપરાણું લઈ આવેલો ત્યારે હું બુદ્ધિદા અને મૃદુલાનો પક્ષ ન લઉં કે ?

આટલું બોલી શીરીન અંદર ચાલી ગઇ અને એવો ખાતાં ખાતાં કરીમમહમદે કહેલું—

હીક ત્યારે. મ્હારે શુજાતી વાંચનમાળામાં અમારા પેગમ્બર સાહેબ માટે અપમાનસૂચક ચખ્ખો વાપર્યા છે તે માટે અરજી કરવા એક મીટીંગ ભરાવાની છે ત્યાં જવાનું છે; વખત થવા આવ્યો છે તો હું જઈ.

પેસ્તનજી—કમીટીવાળાએ પોલી બૂલ કરી છે. આથી સુસલમાન લોકો એમ સહમત્યા કે હીંદુ લોકોએ આવું કર્યું છે તે જાણી જોઇનેજ કર્યું છે.

પ્રઘોત—એજ દુઃખ છે ને જીવેને પારસી હોંદુ કીકટ માટે ઓછા બવાડા થયા હતા. એક બાજુ “સ્વરાજ”ની ખુશી પાડીએ છીએ અને બીજી બાજુએ હિંદુ મુસલમાન, પારસીમાં ઐક્યતા વધારવાને બદલે ઘટાડવાના ઉપાયો થાય છે. ઇસ્ટ બેંગાલ (પૂર્વ બંગાલ)માં હોંદુ મુસલમાનની સ્થિતિ જોઇને ?

કરીમહમદ—ખરેખર હું મ્હારા મુસલમાનભાઈઓ માટે બહુ દિલગીર છું. એ બીયારા અગ્નિ છે અને તહેમને જેમ દોરવે છે તેમ દોરાય છે.

હિંદુ મુસલમાન પારસીનો ઇન્ટરેસ્ટ (સ્વાર્થ) એક છે એ સહમ જવાની મુખ્ય જરૂર છે.

પેરતનજી—કોન્ગ્રેસના પ્લેટફોર્મ (સભા મંડપમાં) ઉપર જેવી રીતે હિંદુ મુસલમાન પારસી એ આઈડીઆ (વિચાર) નષ્ટ થઇ ઇન્ડીઅન (હિંદુસ્તાની) એવો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે તેવાં વિચારો જ્યારે આપણા દેશમાં થશે ત્યારેજ પોલીટીકલ રાઇઝ (રાજકીય ઉન્નતિ) થશે.

પ્રઘોત—એ વિચાર ઉત્પન્ન કરાવવાનું જ કામ જેટલું આપણું છે તેટલું જ સ્ત્રીઓનું છે. રીલીજીઅન (ધર્મ) કદી આડે આવતો જ નથી. શીરીન પહેન, છુદ્દિદા તિલોત્તમા અને કરીમબાઇના ધર્મનાં ભેગાં થાય છે તે વખતે એકના પશુ મનમાં ઉંચ નીચ જ્ઞાતિ, હોંદુ મુસલમાન પારસી એવો વિચાર થતો નથી તો એ આઈડીઆ (વિચાર) સ્ત્રીઓજ ફેલાવી શકે એમ છે.

કરીમહમદ—હીક ત્યારે હું જઈશું. કાલે કોલેજમાં મળીશું.

પ્રીન્સીપાલને કહું કે પેસ્તનજીને ત્યાં પોલીટીકલ મીટીંગ (રાજકીય સભા) મળી હતી?

પ્રધાન—હા કહેજો, ને હું તહાસા ચપ્પોનો વર્ષેટમ (અક્ષરસઃ) રીપોર્ટ આપીશ. સાહેબજી.

ઉચ્છ્વાસ પ મો.

બુદ્ધિદા.

છ વૈધવ્યે વધુ વિમલતા, ખ્હેન ! સૌભાગ્યથી કે' !
છે બક્ષિતમાં વધુ વિમલતા, ખ્હેન શુભારથી કે' !
આબા ! ત્હારા મૃદુલહૃદયને આપ વૈધવ્ય આપી,
જાએ ઉચે તુજ દિલ જશે લેધ ધીમે ઉપાડી.

કલાપિ.

બુદ્ધિદાનો વિવાહ સુરતના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ ખંડુભાઈના યુવાન પુત્ર જીગલકિશોર સાથે થયો હતો. વિવાહ થયો તે વખતે જીગલકિશોરની વય બાર અને બુદ્ધિદાની વય સાતની હતી. જીગલકિશોરમાં કોઈપણ તરફનો વાંધો નહોતો. ખંડુભાઈની આર્થિક સ્થિતિ ખોટી નહોતી. જીગલકિશોરના મહોટાભાઈ શાશીકાન્ત એક ન્હાના રાજ્યમાં કારભાર કરતા અને જીગલકિશોરની માતા સ્વભાવે કંઈક

ધજ હતી. વિનોદરાય તથા શાન્તિગૌરીને જુગલકિશોરની સાથે વિવાહ કરવાનું ના પસંદ એટલાજ માટે હતું કે કુટુંબમાં ક્ષયનો રોગ હતો અને જુગલકિશોર નિરંતર સાંજે માંદો રહેતો હતો. “ જુગલકિશોર ભણવામાં હુશીયાર છે. કાંઈ પણ તરેહનું વ્યસન નથી તો શા માટે આવો વર ખોવો ? એકને ક્ષય થયો એટલે બધાને ક્ષય થાય એવો બહેન શો ? સાજા શરીરવાળા જમાઈઓ આપણા કુટુંબમાં સદતા નથી, ત્હારા કાકા, ત્હારા માસાના ગંજવર શરીર હતાં તોએ ન્હાનપણમાં ચાલ્યા ગયા, એવા એવા કાખલા આપી ઘણી તકરાર પછી વિનોદરાયનાં વડેલોએ જુગલકિશોરની સાથે વિવાહ કરાવ્યો. લગ્ન થયું તેજ વર્ષે જુગલકિશોર મેટ્રીકમાં પસાર પડ્યો ને કાલેજમાં ગયો. યુદ્ધિદા સાસરે જતી થઈ ને સારાં પગલાંની ગણવા લાગી. યુદ્ધિદા કોમળ અને રોડાળ અન્તઃકરણની હોવાથી પતિને જોતાં અડધી અડધી થઈ જતી. પતિનું શરીર સાચવી અભ્યાસમાં ઉત્તેજન કરાવનાર યુદ્ધિદાજ હતી. જોડાણી કારભારીના પત્ની એટલે સાસુજી કાંઈકે એમની શેઠમાં દબાયાં રહેતાં હતા અને યુદ્ધિદાને વિવાહ તોડવાની યુદ્ધિદાના માતા પિતા તરફથી બહુ તળવીજ થયેલી એટલે યુદ્ધિદા ઉપશંસાસુની કરડી આંખ હતી. જુગલકિશોર “ વહુ લેલો છે ” “ સાસુ સસરાની સોડયમાં પેસતો જાય છે. ” એવો અપવાદ આવતો. આ સહુ જુગલકિશોર રહમજતો અને મનમાં મુઝતો. મૂળ દો શરીર અશક્ત અને ત્હેમાં આવી ચિંતાથી શરીર વધારે બગડે માટે યુદ્ધિદા પ્રોતાનાં દુઃખની, કાઠનાં મેણા દુણાની વાત જુગલકિશોરને જરા પણ કહેતી નહિ. “ પતિને શી રીતે સુખી કરું ” એજ યુદ્ધિદાની ચિન્તા હતી અને પતિને સંતોષી વિનોદરાય

અને શાન્તિગૌરીની કીર્તિ વધારી હતી. અભ્યાસમાં સરળતા કરી આપવા, જોયતાં પુસ્તકો લાવી આપવા, ખાવા પિવામાં ખાસ ચિવટ રાખી મન ભાવતું કરી આપવા, દુરસદની વેળાએ સાથે શેતરંજ બાજી રમવા, કોઇ સારૂ પુસ્તક અગર પેપર વાંચી સંભળાવવા, અને વાર્તાવિનોદ કરી પતિને આનંદિત કરવાની ખાસ ચિવટ રાખતી. પતિને માટે પિયર દિવસોના દિવસો ન જતી, હેઠળ સાસુ વિગેરેના શબ્દો સાંભળતી પણ પતિને સંતોષતી.

જીગલકિશોરનું શરીર, હૃદયરૂપી કાંઠો અથવા સાધ્વી પત્નીના પરિસેવનથી કહોં પણ ગમે તે કારણથી મુઠરનું ગયું; ઉધરસ ઓછી થઇ; તાવ દર પંદર દિવસે આવતો તે મહિને મહિને આવવા લાગ્યો. યુદ્ધિદાના મનમાં વધારે ઉમંગ થયો અને પતિ પત્ની વિશેષ આનંદ ભોગવવા લાગ્યાં.

આસો મહિનાની પૂર્ણિમા હતી; રાત્રીના અગિયાર વાગ્યા હતા; તાપી નદિ જોસ બેર વહા જતી હતી; ત્હેની અંદર હાલતાં ચંદ્ર કિરણો હીરાકણીકાની સમાન ઝળકતાં હતાં; દુર મ્હોટી હોડી-ઓમાં માછી લોકો એકતારે અને મંજરા સાથે ભજન લલકારતા હતા ત્હેનો આછો સ્વર આવતો હતો; મંદ અનિલ આવી હૃદયને અને શરીરને શાન્ત કરતો હતો; જીગલકિશોર પોતાની પત્ની યુદ્ધિદા સાથે તાપી કિનારા ઉપર આવેલા ન્હાના ઘરના છન્નમાં ખેડો હતો. હાથમાં શ્રીયુત મણીલાલ નભુબ્રાહ્મનું ઉત્તર રામચરિત્ર નાટક હતું; એનો ત્રીજો અંક મ્હોટેથી વાંચતો હતો અને યુદ્ધિદા પતિના ખોળામાં સૂતી સૂતી ઘડિયાં ચન્દ્ર સ્થામું, ધડીમાં

નદિ તરફ અને ઘડિમાં પતિના પડતા બોલો ઝીલતી હોય તેમ પતિ રહાણું નિહાળતી સાંભળતી હતી.

એકાએક છે હૃદય અતિશે, દેવિ ! ગાત્રો ગળે છે; +
સંસારે તો ઉગડ દિસતો ચિત્ત મ્હાઈ બળે છે;
ધુળંતો આ ગહન તિમિરે ડુબતો જીવ જાય;
દુર્ભાગી હુ કઈ શું ? સઘળે મોહ અંગે ભરાય.

આ શ્લોક વાંચતાં વાચતાં જીગ્મશ્ચક્રોરના વિચાર પોતાના શરીર તરફ ગયા; “ મ્હારા પછી મ્હારી ‘બુદ્ધિદાનું’ કોઈ નથી ” એ વિચાર ઉદ્ભવ્યો; અને એની સાથેજ અગાધાની આંખો; અને એકજ ભવન મુદ્દા હૃદયની બુદ્ધિ ઉપર પડ્યું. પડતાંની સાથેજ સાદાણી હૃદયે બોલ્યો—“ વ્હાલા! પાછા શા વિચારમાં પડ્યા. મ્હને નહિ કહો ? ”

“ બુદ્ધિદા ! સમગ્રજીવ જનકીને દયા લાવવાનું કહે છે અને હું તો ત્હારી ઉપર દયા લાવું છું. ”

“ પણ છે શું ! મ્હારા ઉપર ત્હમારો સ્નેહ ઓછો છે, કે દયાની જરૂર પડે ? ”

“ દેવિ ગાત્રો ગળે છે ” એ ઉપરથી શરીર ઉપર વિચાર આવ્યો અને ત્હારૂં ભવિષ્ય સાંભળ્યું. ”

“ વ્હાલા ! એવું અનિષ્ટ ન બોલો ! એવા વિચાર કરી શરીર ન બગાડો. જો મ્હારાજ ઉપર દયા લાવતો હો તો એ વિચાર ન કાઢી નાંખો. ”

“ ત્હારા જેવી સ્નેહાળ-નિસ્વાર્થી પત્ની મળવી મુશ્કેલ છે. વિનોદરાય અને શાન્તિબાતુ કલ્યાણ થન્ને. મૃદુલા પણ એવી થશે એ ખાત્રી છે. પણ, ત્હારે માટે કાંઈ ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

“ ગોઠવણ ? શી ગોઠવણ ? શેની ગોઠવણ ? હું સ્હમજી. બહાણ કિશોર ! એવું બોલી ત્હમારી બહાણીને દુઃખી ન કરે. ”

* ન કામયે ભર્તૃ વિના કૃતં સુખમ્,
 ન કામયે ભર્તૃ વિના કૃતં દિવમ્ ।
 ન કામયે ભર્તૃ વિના કૃતં શ્રિયમ્
 ન ભર્તૃહીના વ્યવસામિ જીવિતુમ્ ॥

એ મહા ભારતમાંથી સાવિત્રી આખ્યાનનો શ્લોક ત્હમે જ શિખવ્યો છે ને આમ શું પૂછો છો. ”

આટલું બોલતાં બુદ્ધિવાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું; જીગલકિ-શોરને પણ લાગણી થઈ.

હુંછાવતાં તું પણ લુછજે સ્નેહીનાં આંસુડાંને;
 આંસુડાના વિનિમય મહિં જન્મ સાક્ષ્ય હા છે.^૧

એ રીતે બંને શાંત થયાં; સ્નેહના આવિર્ભાવથી હૃદય શાન્ત થયાં; કૌમુદીના શીતલ દીરણે દ્રષ્ટિ શાન્ત થઈ અને તાપી નદીના શીતલ પવને શરીર શાન્ત થયાં.

---

* પતિ વિનાના મુખની મ્હને ઇચ્છા નથી, પતિ વિનાના સ્વર્ગની મ્હને પરવા નથી, પતિ વિનાની લક્ષ્મી મ્હારે જોઈતી નથી, પતિ વિના મ્હારે જીવવું નથી. ૧ રા. લલિત.

“ બાધ ! ખંડુભાઈ ગભરાયા છે ને ત્હમને બોલાવે છે ” એમ કહી ચાકર ચાલ્યો ગયો. જુગલકિશોર અને યુદ્ધિદા અંદર ગયાં. ખંડુભાઈ ક્ષયથી પીડાતા હતા; દાકતરોની સલાહથી તાપી નદીના કિનારે હવા ફેરને માટે લાવવામાં આવ્યા હતા. રાત્રે આઠ વાગ્યે એમના ખાટલા પાસે કુટુંબ્ય બેઠું હતું અને સર્વને બોધ આપતા હતા. રાતમાં તાવ એકદમ ઉતરી ગયો અને તે સાથે જ અશક્ત વધારે થયા. નજદીકમાંથી દાકતરને બોલાવવામાં આવ્યા પણ તેમની મદદ આવ્યા પહેલાં ખંડુભાઈએ દેહ ત્યાગ કર્યો. મ્હોટાભાઈને તાર કરવામાં આવ્યો, પિતાનું મૃત્યુ જુગલકિશોરને બહુ સાલ્યું. આખા કુટુંબમાં જુગલકિશોર અને યુદ્ધિદા પ્રત્યે રનેહાળ વૃત્તિ રામનાર એમના સિવાય કાંઈ નહોતું. શશીકાન્તભાઈ અને બાબી રાજ્યની માફક ઘરમાં પણ ગળ્ય ચલાવવા લાગ્યાં. જુગલકિશોરે વાતમાં ને વાતમાં પિતાનું વીચ દેખાડવા બાઈને વારંવાર કહ્યું; શરમ મૂકીને યુદ્ધિદા માટે પોતાનું શરીર નરમ રહેતું હોવાથી કાંઈક કરવા વિનવ્યા પરન્તુ “ હું બેઠો છું પછી ત્હારે શું છે ! જેવી કાંઈ ત્હેવી યુદ્ધિદા ! ત્હને કાંઈ થવાનું નથી. પહેલા કરતાં શરીર સાફ છે.” એ સિવાય બીજા ઉત્તર મળતા નહિ. ખંડુભાઈના વખતમાં જુગલકિશોરને બે ચાર રૂપીઆ લાઘ્ય ખર્ચાના મળતા; શશીકાન્તના કારભારમાં તે પણ ગયા. જુગલકિશોર પોતાની સ્થિતિ સ્હમજતો. અને ક્યારે કેકાણે પડું એ વિચારે અબ્યાસ પાછળ મહેનત કરતો. ગરીબ બિચારી યુદ્ધિદા પતિનું અંતઃકરણ દિવ્ય અક્ષુ-એ જોતી, ત્હેના વિચાર વાંચતી અને પિતા પાસેથી લંધને તેમજ બરી મૂંચીને પૈસા ઉત્પન્ન કરી પતિને સોંપતી.

ખી. એ. ની પરીક્ષા આવી; ફોર્મ ભર્યું; રાતદિવસ મહેનત કરી છેલ્લી પરીક્ષા પાસ કરવા ઇચ્છ્યું. યુદ્ધિદા ત્હેની સાથે જાગતી, પતિને પાણી, દુધ વિગેરે માટે તત્પર રહેતી અને પતિને સુવાડી પછી સૂતી. પરીક્ષાનો દિવસ આવ્યો. “ આજ રાતની ગાડીમાં મુંબાઈ જવું છે ” એવો નિશ્ચય થયો; સામન તથા ખાવાનું તૈયાર કરવામાં આવ્યું; મિત્ર મંડળને મળી આવ્યો અને સાંજના પાંચ વાગ્યે તાવની સ્ટેજ ઝણઝણી જણાઈ. ચાલ કરીનાઈન લીધું. રાતરે સેકન્ડ ક્લાસની ટીકીટ લઈ ગાડીમાં બેઠો. સહવારે એન્ટરેડ ઉતરતા તાવ ભરાયો; પ્રબોધ તેડવા આવ્યો હતો. ઘેર આવ્યા; દાકતરને તેડવા મોકલ્યું. સહજ સૂધી તાવ ન ઉતર્યો; ઉધરશ વધી; દાકતરની સલાહથી પરીક્ષામાં બેસવું માંડી વાળ્યું. કાંઈક આરામ થાય તો જવું. એ વિચારથી બે ચાર દિવસ મુંબાઈ ગઈયા; કાંઈ આરામ ન થયો. યુદ્ધિદાને, શાશીકાન્તને તાર કરી મુંબાઈ બોલાવ્યા.

વિનોદરાય અને શાન્તિગૌરીએ યુદ્ધિદાને પતિસેવા વિના સંકેતે એ કરવાનું કહ્યું. પતિ પત્ની મળ્યાં. હૃદય હૃદય આગળ ઉંધડ્યાં; અને પતિને શાન્ત કરતી બોલી.

“ વહાલા ! ગભરાશો નહિ. ત્હમને મટી જશે હોં ? ”

“ યુદ્ધિદા ! હવે મ્હને મટે કે ન મટે ત્હેની દરકાર નથી. ત્હને મળવાની આકાંક્ષા હતી અને પુજ્ય વિનોદરાય અને શાન્તિ-આએ સ્નેહ પૂર્વક રસ્તો ખુલ્લો કરી આપ્યો છે. ”

“ મટશેજ. કેમ ન મટે ! વહાલા ત્હમે ખીજ ચિન્તા ન કરશો હો ! આપણે કાંઈ જોયતું નથી. ત્હમારે ને શાશીકાન્તભાઈને

જે વાત થઇ હતી તે જાણું છું. મ્હારા સમજે એ વાત ઉપાડો તો કે એનો વિચાર કરો તો. ”

“ બહાલી ! તું એકલી ગભરાઈશ નહિં ! ત્હારા જેવી પ્રેમાળ પત્ની મળ્યા પછી અન્ય સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરનાર પુરુષ પાણુ હૃદયના હોવા જોઈએ. જન્મોજન્મ આવી પત્ની મળજે. બહાલી ! મ્હને શશીકાન્તભાઈ કે ભાભી ઉપર વિશ્વાસ નથી. ખુદુભાઈની વાત જુદી હતી. પણ વિનોદરાય-શાન્તિબા-પ્રભોદ, તિલોત્તમા અને મૃદુલા દિવ્યાંશી છે. એટલે તારી ફિકર નથી.

નથી કોઈ પ્રેમી જીવન સરજે ! નિત્ય છુટડાં,
મળીશું બહાલી ! હા ! પ્રભુજી દરબારે રૂરી વળી *

“ બહાલી ! આમ ન જોલો ! શાન્ત થાઓ ! મંગલમય પ્રભુને સંભારો ! ત્હમને કશું થવાનું નથી. દયો દુધ પીઓ ”

દુધ આપતાં જીગલકિશોરના શરીરમાં અવચિન્હો જોયાં કામળ હૃદય વાળી જુદિદા ગભરાઈ; હાથમાંથી પ્યાલો પડી ગયો; બા ! વિનોદભાઈ ! એટલાજ સજ્જ કાઢી શકી.

વિનોદરાય શાન્તિગૌરી પ્રભોદ શશીકાન્ત આવી પહોંચ્યાં અને જોયું તો “ જુદિદાનું જીવન સર્વસ્વ છુટાઈ ગયું હતું. ”

જુદિદા સંધવા મટી વિધવા થઈ; સનાથ મટી અનાથ થઈ. વિનોદરાય અને કુદુમ્બે જુદિદા મારેજ હૃદય ક્ષોભ દબાવ્યો. દિવસ માસ વિતવા લાગ્યા “ સર્વે શુભ સંપત્તિ પણ શરીરે અશકત વરને

ન આપવા મહારા દૃઢ નિયમમાં હું સ્પષ્ટિત થયો તેનું ફળ મહારી પુત્રીને ભોગવવાનું; ” એ વિચાર વિનોદા યના મનમાંથી ખસ્યો નહિ.

શશીકાન્તભાઈ સ્વતંત્ર થયા; ભાભીને શું કામ સંભારે ? જે યુદ્ધિદા સારાં પગલાંની લેખાઈ હતી તેજ યુદ્ધિદા માટે “ મોઢી રાંડ કાંણુ જાણ્યે કેવાયે પગલાંની આવી કે ધરગાંથી શોક જતો નથી ” એવા શબ્દો વપરાયા લાગ્યા. પતિના છતાં જે “ ભાભી ” “ કાકી ” મામી ” ના શબ્દોથી વધાવવામાં આવતી તેજ યુદ્ધિદા પ્રત્યે કોઈ નજર નાંખતું નહિ; તેજ યુદ્ધિદા માટે જીવન વ્યવહાર ચલાવવા માટે કાંઈ ગોઠવણુ થઈ નહી. શૌ કોઈ નિઃસ્કાર કરવા લાગ્યું; હડહડ કરવા લાગ્યું. આખરે વર્ષને અન્ને વિનોદરાયે પોતાની પાસે ખોલાવી લીધી.

યુદ્ધિદા પિતાને ઘેર આવી કાંક સુખી થઈ. પતિની હૃદયંગત છખી વિસરાઈ ન્હોતી; પતિની પાછળ રનેહથી શરીર અને મનના ઉપભોગના ભોગ આપી જીવન ગાળવામાં દિવસ વ્યતીત કરતી હતી.

“ પ્રિય સ્વામિને શાન્તિ થજે એવું અગેરું અગ્રહું,

ત્યારેય આ અવશેષ જીવન જગતમાં જીવ્યું ભયું. x

એ ત્હેનું જીવન સૂત્ર હતું. મૃદુલાની કેળવણી પોતાને હસ્તક લીધી હતી; ગૃહ શિક્ષણ ઉપરાંત ત્હેના મન અને શરીરને કેળવવા ખાસ ચીવટ રાખતી; કુરસદની વેળાએ સાવિત્રી વિગેરે સ્વદેશી

અને વિદેશી સન્નારીના આખ્યાન સંભળાવતી; રોમ ગ્રીસ જાપાન તેમજ આપણા દેશની દેશબક્ત સ્ત્રી પુરુષોનાં અનુકરણીય ચરિત્રો રહમજાવતી; મૃદુલાની સાથે કોકવેળા શાળામાં જઈ દેશના રાજ-બંધારણનું રસિક અને સરળ વર્ણન આપતી. અને કોક સમયે સાંજ રહવાર આયુલનાથ મહાલક્ષ્મી વિગેરે સ્થળે દેવદર્શન કરી હરિયા કિનારે સૃષ્ટિ સૌંદર્ય જોતી-નહાતી મૃદુલાના મનમાં ઇશ્વરત્વ, મનુષ્ય જીવનની નિર્બંધતાનું સપ્તેમ જ્ઞાન કરાવતી અને મૃદુલા ન હોય ત્યારે જીગલકિશોરની હૃદય પાસે રાખેલી છબી કાઢી સ્નેહાશ્રુથી ન્હવડાવી જીવન્મિત્રનું સ્મરણ કરતી. આ સમયની ત્હેની મુખમુદ્રા કાંક અલૌકિકજ થતી. મહર્ષિયો હજારો વર્ષ તપ કરી ઇશ્વરના ધ્યાનમાં લીન થયેલા હોય છે અને બંધ નેત્રે ઇશ્વરની મૂર્તિ મહો આગળ ઉભી હોય અને રહેજ રિમતહાસ્ય દેખાય છે તેમ આ નિર્દોષ સાધ્વી જીદ્દિદા કલાકના કલાક સધી મૃદુ જોવી એસી રહેતી; આંખો મીંચાઈ જતી; હૃદય આગળ પ્રિયતમની મૂર્તિ ઉભી રહેલી હોય તેમ મળ્યા સમાન આનંદ માનતી અને વાત કરતી હોય તેમ હોઠ પ્રકાશિતી.

જીદ્દિદા સ્વહિત કરતાં પરહિતમાં વધારે આનંદ માનતી અને પતિના આત્માની સાથે સંબંધ રાખતી હોય તેમ એનુંજ સ્મરણ કરી એને પ્રિય હતાં એવા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેતી. ઘરમાં વિનોદરાય, અને શાન્તિ એને જરાગે ઓછું આવવા દેતાં નહિ. જીદ્દિદાના આવવા હઠ સંકલ્પથી કાંઈક નવુંજ દિવ્ય તેજ દેખાવા લાગ્યું અને જીદ્દિદા પતિને પ્રત્યેક દિવસ દિવ્ય ચક્ષુએ જોવા લાગી હોય એમ સર્વને બાસવા માંડ્યું. શુદ્ધ અને નિઃસ્વાર્થ સ્નેહને શું અસકય છે ?

ઉચ્છ્વાસ ૬ ઠો.

વિદુલા

“ હશેજ શું આ ! વર યોગ્ય આના. ”

રવીવાર હતો; સાંજના પાંચ વાગ્યા હતા; ડો અવિનાશના બંગલામાં શૈલેન્દ્ર પોતાના હોલમાં બેઠો હતો; હાથમાં એક પાન લઈ સુડી વતે ધીરે ધીરે લેની નસો કાઢતો હતો; કાથા ચુના તમાકુની ડાબલીઓ પડી હતી; રહામે ઓશીસનો કલાર્ક ને પોતાનો મિત્ર મુળશંકર ગાદી ઉપર લાંબો થઈ પડ્યો હતો અને ઓશીસના તડાકા મારતો હતો. એટલામાં બંગલાના અંદરના ભાગમાંથી વિદુલા અને સીવીલ સર્જન મી. હ્યુકસની પુત્રી મીસ હ્યુસી નિકળ્યાં. વિદુલાએ ખુટ મોજા, શ્વેત ચણીયો, શ્વેત પોલકો અને શ્વેત ઓરજી પહેર્યું હતું; હાથમાં ગુલાબનું પુષ્પ હતું; બન્ને જણાએ બહાર પડેલી સાઇકલો લીધી અને તે ઉપર બેસી બહાર ગયાં.

“ શૈલેન્દ્ર ? સીવીલ ધરપીતાલમાં ટેનીસ રમવા જતાં હશે ”

“ કોણ જાણે ક્યાં જતાં હશે. આપણે તો વચમાં પડતાજ નથી ”

વિદુલાનો વિવાહ હજી નથી કર્યો તે ઠીક નહિ. ગામમાં બહુ વાતો થાય છે ”

હામાસ ગામવાળા તો મૂખા છે, વિવાહ નથી કર્યો તેમાં એમનું શું જાય છે ”

“ એમ નહિ ! પણ વિદુલા કેટલી મ્હોટી થઇ છે. હવે તો લગ્ન થયું જોઇએ ”

મ્હોટી ન્હાનીની વાત જુદી છે પણ લોકને શું ? પાંચ વર્ષની છોકરીનું લગ્ન થાય અને પછી વિધવા થાય અગર એમને એમ મ્હોટી ઉમર સુધી સાસરે કંઈ કારણસર ન જોતી હોય તો લોકો છાના માના બેસી રહે પણ લગ્ન ન થયું હોય એવી મ્હોટી ઉમરની કન્યા માટે ગમે તેમ બોલે તે કાના ધરનેા ન્યાય ? ”

“ તે ખરું પરંતુ વિવાહ કરી રાખવાથી મા આપતુ તેમજ કન્યાનું પોતાનું મન સ્થિર રહે છે. વિદુલા સ્વભાવે તેમજ વર્તને સારી છે. પણ રહેણી કરણી એવી થઈ છે કે, સામાન્ય રીતે એવી રહેણી કરણી વાળો પતિ ન મળે તો અંતઃકરણમાં ગ્લાનિ થાય. માટે જો વર, ઘર યોગ્ય બોલ્યું હોય તો બસ. આપણા જેવાને તો પંદર વીસ રૂપીઆની નોકરી મળી એટલે સંતોષ, પણ એમ. એ. એલ. એલ બી થયેલાને ફક્ત બારની નોકરી મળે તો તહેને કેવું થાય ? જ્ઞાનનેજ માટે અભ્યાસ થાય છે, એમ મનમાં હોય તો ગમે તેટલા પગારથી પણ અસંતોષ નથી થતો; તેમ આવી સ્થિતિમાં રહેનાર કન્યામાં ઉચ્ચ વિચાર હસાવ્યા હોય તો પછી વાંધો નહિ. ”

આ વાત થતી હતી ત્યાં શૈલેન્દ્રની પત્ની સુશીલા આહવા બે પ્યાલા મૂકી ગઈ ગાહ, પાનપટ્ટી ખાઈ મુજશંકર ઘેર ગયો અને સુશીલા દાખલ થઈ.

“ મ્હારે મ્હોડે તો ત્હમે આટલું બધું વિદુલા બહેનનું વાંકું બોલતા હતા અને મુજશંકરની સ્થાને તો લડવા તૈયાર થયા હતા. ”

“ એ ત્હને શી ખબર પડે ? બીજાને મ્હોડે ઘરની વાત એમજ થાય. ”

વિદુલા જ્ઞેનને તો હવે પરણાવવાં જોઈએ હેં. બજ્યું ત્હમારા ઘરનો તે સુધારો છે; આપણે ત્યાં તો કેવી કેવી વાતો ઉડે છે. મ્હારા પીયરથી કાગળ આવ્યો છે તેમાં લખે છે કે “ અમે સાં-બજ્યું છે તે ખરું કે કેમ, ”

“ ત્હારા પિયરીઆને તો બીજા ધંધાજ નથી. ફલાણાને આમ થયું અને ફલાણીને આમ થયું. અડચણ હોય તો બે વરસ મોડુંએ લમ થાય. ”

“ એની હું ક્યાં ના કહું છું. બલે ને મીનાંબાઈ રહે, મ્હારું જીવ છે. મ્હારા પીયરીઆની વાત આવે છે કે ત્હમે ઉતરી જ પડો છો. ”

“ બાઈ ! સાહેબ બોલાવે છે ! ” એટલું કહી નોકર ચાલ્યો ગયો.

ડૉ. અવિનાશ બંગલા જ્ઞાર ‘ કૌમુદી મહોત્સવ ’ વાળી જગમાં આરામ ખુરશી નાંખી પડ્યો હતો. લાથમાં “ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ” હતું. કમળા, સ્લામેની બીજી આરામ ખુરશીપર પડી પડી રેસક્રેસ ઉપર જતી આવતી ગાડીઓ જોતી હતી. નાના રાકન્ડ (ગોળ) ટેબલપર ચાહના પ્યાલા અને પાનની તાસક પડી હતી. શૈલેન્દ્ર આની ત્રીજી ખુરશીપર બેઠો.

શૈલેન્દ્ર ! આપણે વિદુલા માટે તજવીજ કરવી જોઈએ. આપણે સ્વા પરદેશ એટલે કોણ કોણ છોકરાઓ છે એ ખબર ન પડે. અમુક ન્યાતમાંજ સ્વા એટલે ફાળને !

“ જાઓ જાઓ! હાથે તો બહુ સુધરી ગયા. શું ત્યારે સાહેબને આપવાની મરજી હતી. કોઈ સાંભળે તોએ મુખી કહે. શૈલેન્દ્ર તું એમના બોલવા સ્લાચું નોંધસી નહિ. સાહેબ લોકોની સાથે રહેવાથી એમના તો એવા વિચાર થઈ ગયા છે.

તું શૈવિન્દ્ર પ્રધોત કે કોઈને લખી તજવીજ કર. આપણી તિલોત્તમાનો કાગળ આવ્યો છે. તે વાંચી જે. એ પદ્મનાભ માટે લખે છે. એ કેવો છે તે આપણે જાણતા નથી. ”

શૈલેન્દ્રે હાથમાં કાગળ લીધા અને વાંચવા માંડ્યો.

મુંબાઈ, તા. x x x

અ. સૌ. મા. બહેન,

વિ. વિ. જે ત્હારો કાગળ પહોંચ્યો છે.

મ્હારે શરીરે સાફ છે પણ પુરી હકીકત પછીથી લખીશ. મ્હારે ત્યાં આવવું પડશે. મ્હારી ન્હાની તણું મુદુલાનો વિવાહ નાના મામા સાથે થશે. નાના મામા અહીંયાં વખતો વખત આવે છે. નવેમ્બરમાં મામા ખી, એની પરીક્ષા આપશે પછી લગનની વાત થશે. મુદુલા અને મામાનું જોડું સાફ થશે. અને નાના મામાની રોજ મસ્કરી કરું. આવતી સાલ લગન થશે એમ લાગે છે. હવે વિદુલા માટે તજવીજ થાય તો સાફ. વિદુલામાં કોઈ પણ તરેહનો દોષ નથી પણ જરા ઠરેલ નથી. વરને માટે તો આમ વાંધા પડે છે અને એને યોગ્ય વર મળશે કે કેમ તે શક છે. પદ્મનાભ દીક છે. બહુ બજેલ નથી પણ ખાસ દોષ નથી. ઘર દીક દીક છે. અક્ષયકમારીની છોકરીને માટે તજવીજ થાય છે એ થશે તો વિ-

લાને વાંધા આવશે, માટે હવે તો આખો મીચી કરવું ફીક છે પછી ત્હને ને બાધને ફીક પડે તેમ કરજે. વિદુલાનું મન-વિચાર બહુ ઉચે ઉંડે છે, ઇશ્વર એને સુખી કરે. શૈલેન્દ્ર તથા સૌ. બાબીને પ્રણામ. રવિન્દ્ર આઠે હશે મ્હાં દેખાડે છે. ત્હમારા બધાના સમાચાર લખજે. મ્હારાં સાસુએ તેમજ બુદ્ધિ પહેને પ્રણામ લખાવ્યા છે. હું થોડા દિવસમાં આવીશ. ખાતું બીજાકુલ ભાવનું નથી. બાધને કહી દેવા મોકલજે. લી૦

આજ્ઞાંકિત.

સૌ. તિલોત્તમાના દંડવત.

“ ખેન, તે તિલોત્તમાને શું થયું છે ? અહીં કેમ આવે છે ? ”

“ એને કાંઈ હશે એટલે ભાવનું નહિ હોય. તિલોત્તમા બહુ રાંક. કાંઈ જોયતું હશે પણ એનાથી મંગાતું નહિ હોય. એની જગ્યાએ વિદુલા હોય તો જરાયે શરમાય નહિ, ”

‘ એ શા કામનું. ખેર ત્યારે હવે એને આંહી બોલાવી લ્યો. ”

“ વારૂ પણ પદ્મનાભને માટે તું લખજે અને જેમ અને તેમ જલ્દી નક્કી કરી નાંખીયે નહિ તો વળી રહીશું. ”

“ પદ્મનાભ આમ સારો છે પણ કાંક જૂના વિચારનો છે, એટલે વિદુલાને હરવા ફરવાનો કાંક મૂકી દેવો પડશે. ”

“ આમ થાય ત્યારે એમ થાય છે કે ન બજાવી હોત તો આફ્રે તિલોત્તમા બગી જાય એવી અને વિદુલાને આ જોઈએ ને આ ન જોઈએ એવું ખરું. સાંભળો છો ? વિદુલાને અસંતોષ થવાનો અને અપચ્છે સોસવાતું. ”

“ જ્યાં સૂધી ત્હમારી કાર્ટ-સીસ્ટમ (ન્યાત જાતની પદ્ધતિ) છે. ત્યાં સૂધી એમ થવાનું જ. ”

“ ત્હમને તો પૂછીયે જ શું ? જ્યાં વાત કરી કે કાર્ટ સીસ્ટમની વાત. અત્યારે એકલા મ્હારા ત્હમારાથી કાઢી નાંખાય એમ છે. હાલ તો જે છે તે ખરું. તિલોત્તમા માટે જેટલી ફિક્કર ન થાય તેટલી વિદુલા માટે થાય છે. ”

“ બહેન ! પણ વિદુલા છેક એવી નથી હોં. ‘હેતુ’ લાગશે પણ આગળ જતાં ફીક થશે. અને બને તો તિલોત્તમા, છુદ્ધિદા, એવાની સાથેજ રહેવાનું થાય તો સાર. ”

“ શૈલેન્દ્ર ! પણ તું આજ ને આજ કાગળ લખી પદ્મનાભને માટે નક્કી કરી નાંખજે. બૂલીશ નહીં હોં ! વિદુલાને જે અંગે જેવી કેલવણી આપી છે તેવો વર મળે એમ નથી. કેલવણી આપીયે તો છીયે. નવા વિચાર હસાવીયે છીયે પણ પછી અસંતોષ ન થાય એમ પહેલા સુઝયુ હત તો ઓટલો વિચાર કરવાનો ન રહત. ”

“ શૈલેન્દ્ર ! આજનું પેપર વાંચ્યું કે ! કાઉન્સિલની રપીચો (બાપણો) વાંચવા લાયક છે. ”

“ મ્હને ક્યાં વખત મળે છે ? હું તો પેપરો ખીલકુલ વાંચતોજ નથી. કાઢીયાવાડ ટાઇમ્સ કોઈકવાર વાંચ્યું છું ”

“ કેવો મૂર્ખો છે ! આટલા બધાં પેપર આવે પણ એક વાંચવાનો વખત ન મળે. આજકાલ શું બને છે તે તો જાણુજું જોઈએ ! એકલું કમાવું એજ જીવનનો ઉદ્દેશ છે ! ટાઇમ્સ, ગુજરાતી એવું કાંઈ વાંચીયે તો વિચાર ખીસે અને દેશમાં શું ચાલે છે તે ખબર પડે ! ”

“ ત્હમને ફાવે પણ એને શી રીતે શાવે. હસ વાગ્યામાં ઓ-
ફિસમાં જાય, થાક્યો પાક્યો છ વાગે આવે, પછી શી રીતે વાંચે ”

ડૉ. અવિનાશ કાંઈ કહેવા જતા હતા. પણ એટલામાં વિદુ-
લા આવી એટલે વાત અટકી.

“ વિદુલા ? તિલોત્તમા આવે છે. ત્હારા ન્હાના મામાને
વિવાહ થાય છે. ”

“ હે ! મ્હોટી ખ્હેન ક્યારે આવે છે. મ્હારે ફીક પડશે. હમ-
ણાનાં તો દેખ્યાં જ નથી. કેમ આવે છે ? મામાનો વિવાહ કોની
સાથે થાય છે !

“ તિલોત્તમાને સારો દિવસ હોય એ ન લગે છે અને એને
શરીરે ફીક નથી રહેતું એટલે આવે છે; અને પ્રલોતનો વિવાહ
મૃદુલા જોડે થશે. ”

“ આજ હું મ્હોટી ખ્હેનને અહીં બહેણાં આવવા જરૂર
કાગળ લખવાની, મામાને વહુ તો સારી મળવાની. જેવા મ્હારા
મામા તેવીજ મૃદુલા છે. બાપ ! હયુસી અને હું ટેનીસ રમી સાધ-
કલ ઉપર આખા રેસકોર્સેનું સંકલ લઈ આવ્યાં; મ્હોટા સાહેબ ને
હાકતર સાહેબ બગીમાં મળ્યા હતા. અમને જોઈ હસી સલામ
કરી હતી ”

“ વિદુલા ! બહુ આધા સૂધી ફરવા ન જવું. ”

“ હું ક્યાં એકલી હતી ? ફરવા ગયા વિના નથી ગમતું. ”

“ ખ્હેન પણ ફલાણા વગર નજ ચાલે એ ન લાગીયે. જો
તિલોત્તમાને એવું કાંઈ છે. બધી વખત ફરવા જવાય કે’ નયે જવાય,

માટે વિચાર કરવો. બારે ને ચારે બધે રાજકોટ રહેશે । બવિષ્યનો
પણ વિચાર કરવાનો છે ”

“ હીક ત્યારે । હવે તહિ જાઇએ ”

એટલામાં ડૉ. અવિનાશ પાસે કોઈ આવતું હોય એમ દેખાયું
એટલે સર્વ મંડળ વેરાયું. માત્ર કમળા જ વિદુલાના બવિષ્ય માટે,
એના સુખને માટે વિચાર કરતી, માતા તરીકે સહજ દુઃખી થતી
જરાકવાર આરામ ખુરશીપર પડી રહી. “ મ્હારી વિદુલા સારે
ઠેકાંજી પડે ને સુખી થાય તો ગંગા ન્હાયાં. ” એમ બોલતાં બોલતાં
ધરમાં ગઇ.

ઉચ્છ્વાસ ૭ મો.

શ્રી મંડળ.

* Charms strike the sight, but merit wins
the soul.

Pope.

રહાંજના સાડા પાંચના સુમારે ગ્રેન્ટરોડથી આવતી એક લોકલ
ટ્રેઈનમાં શ્રી મંડળ ઉતર્યું; સ્ટેશન ખૂદાર જઈ ઝાંપે ઝાળંગી
દરિયા કિનારે આવ્યું. કુટપાથ ઉપર વાતો કરતાં હસતાં કિનારે

* સૌંદર્ય ચક્ષુને આંજ નાંખે છે પરન્તુ સદ્ગુણ આત્માને આકર્ષે છે.

પાપ.

કિનારે મરીન લાઇન્સ તરફ ચાલવા માંડ્યું: રસ્તામાં ઘોડા ઉપર બેસી ઘોડા દોડાવતા પારસીઓ, યુરોપીઅનો ઘોડા દોડાવવાની જગ્યા પર દોડાવતા હતા. ફરતાં ફરતાં છ ને સુમારે મરીન લાઇન્સ પાસે આવી પહોંચ્યાં. દરિયાની રહામેતા મેદાનમાં પાથરણું પાથરી છેટે છેટે પારસી દસ્તુરો અને ખીજ ગંજકો રમતા હતા. પાસે મ્હોટાં શાનસ પડ્યાં હતાં. થોડેક છેટે ખોળઓ મેમળો અને વોરાઓ ધાતીયું પાથરી સંધ્યા સમયની નિમાજ પઠતા હતા. દરિયા કિનારા ઉપરની પથ્થરની પાળ ઉપર મિત્રજૂંદ અગર એકલા કેટલાક યુવાનો તેમજ વૃદ્ધ બેઠા હતા અને દરિયાના મોજાં ઠંડા પવનની હોરમાં નિહાળતા હતા.

આ ઉપર કથિત સ્ત્રી મંડળ પાળની એક બાજુ, જ્યાં સામાન્ય રીતે બહુ અવરજવર નહોતી ત્યાં બેઠું. આ મંડળ ધડિકમાં દરીઆ તરફ, ધડીકમાં કોલાબા લાઇટ તરફ, ધડીમાં વાણકેશ્વરના ઢોળાવથી ઉતરતી બગીઓ તરફ, ધડીકમાં ધૂટપાથપર ફરતાં નર-નારીઓ તરફ, ધડીકમાં આવતી જતી લોકલો તરફ નજર નાંખતું, વાર્તા વિનોદ કરતું આનંદ કરતું હતું. એટલામાં ગંડેરી વાગો આગ્યો ત્હેની પાસેથી ચાર પૈસાની ગંડેરી લીધી અને એ આવતાં આવતાં વાતોના તણકા જોસબંધ ચાલ્યા.

મુઢલા—કેમ બાબી ! ત્હમે તો જતાં રહેવાનાં ને ?

તિલોત્તમા—હા. પશુ ત્હમારા લમ ઉપર આવવાની હોં કે !

શીરીન—પશુ મુઢલા ! બાબી પાસે ઉજણી તો માઅ !

સેકીનાં—ઉજણી લીધા વિના જવા કોણ દે છે ?

મૃદુલા—આજ જ પ્રમોદભાઈ પાસે માથું. હજાણી ન આંપે તો ફેધ તરીકે નામ જ પાડવાની નથી. મ્હે' નામ અત્યારથી ખોળા રાખ્યું છે.

શીરીન—મૃદુલા ! છોકરોજ આવશે એમ નક્કી કરી બેઠી લાગે છે.

સહીના—મૃદુલા, પ્રમોદભાઈ તિલોત્તમાને લહે છે ખરા કે ?

મૃદુલા—અરે બાબીએ તો ગુણથી અને વ્હાલથી મ્હારા બાપને એવા જીલ્ખે કરી મુક્યા છે કે બાબીની આંખેજ બાપ જુવે છે.

તિલોત્તમા—પ્રવોત મામા ને ત્હમે કેહેવું કરો છો તે જોઈશું ને.

મૃદુલા—(હસતાં) જાઓ, જાઓ બાબી, આમ શું મરકેરી કરતાં હશો.

શીરીન—વરને નામે કેવું હસવું આવે છે ?

સહીના—તિલોત્તમા બાબીની હાથ નીચે તાલીમ લીધી પછી શું પુછવું !

મૃદુલા—શીરીન બહેન ! પેસ્તનજી અને કરીમભાઈનું રીઝલ્ટ (પરિણામ) ક્યારે જણાવાતું છે.

શીરીન—પ્રવોત ક્યારે પાસ થાય અને ક્યારે લમ થાય એની રાહ જોઈ બેઠાં છે, ને ! ગભરાવ છો શું કામ ! પ્રવોતભાઈ હવે ત્હમારાજ છે. આવતા સોમવારે પરિણામ જણાશે.

શીરીન—મૃદુલા ! મેટ્રીકયુલેશનની પરીક્ષામાં ત્હમે કેમ ન બેઠાં !

સહીના—લેડી સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટે તો બહુ કઠ્ઠું પણ મૃદુલાએ માન્ય નહિ.

મૃદુલા—તે વખતે એસવા જેવું નહોતું. હાલ વાંધો નથી. પણ એસવાથી વધારે નથી. યુદ્ધિદા બહેન અને તિલોત્તમા ભાભીએ નિશાળ ઉપરાંત યોગ્ય ઈંગ્રેજી અને સંસ્કૃત શિખવ્યું છે. પરિક્ષામાં એસવાથી જ્ઞાન વધતું નથી; અને કેટલાક વિપયોની જરૂર નથી,

શીરીન—કેમ તે વખતે એસવા જેવું નહોતું. ને હાલ શો ફેર થયો ?

સકીના—હા. સહમજી. યુદ્ધિદા બહેન કહેતા હતાં કે કેલવ-હી આપવી જરૂરની છે પણ જ્યાં સુધી મૃદુલાનો નવાહ થયો નથી ત્યાં સુધી કોઈ પણ પરીક્ષા અપાવવી ઠીક નહિ. સાસરું કેવું મજબૂત કેવું નહિ. એના વરને એવું પસંદ ન હોય ને આપણે એમ કરીએ તો બીચારી એ દુઃખી થાય. જીવેને વિદુલાને માટે શું થાય છે. પદ્મનાભ જીના વિચારનો છે એટલે સ્ત્રીઓ બધે તે લહેને પસંદ નથી. વિદુલાની શી સ્થિતિ ?

શીરીન—પણ વિદુલા તો એકલું ભણીજ છે. સ્ત્રીઓને છાજતા બીજા સદ્ગુણો ક્યાં છે ! ને આ મૃદુલામાં તો યુદ્ધિદા બહેને એવા સંસ્કાર પડ્યા છે કે જ્યાં જાય ત્યાં સુખી થાય.

મૃદુલા—સકીના બહેન ? પરીક્ષા પાસ કરવાથી આપણને ખાસ લાભ નથી, જ્ઞાન છે એટલે બસ. એ જ્ઞાનનો સદુપયોગ થાય એટલું જ જોઈએ છે. ને યુદ્ધિદા બહેન અને ભાભીનું ભણું થતે. એમણે રહને બધું શિખવ્યું છે અને અમુક ન આવડે અને અમુક કેમ થાય એ વિચારો કદાવી નાંખ્યા છે.

શીરીન—તિલોત્તમા ! જીવે તો ખરાં. બહુ પેલો સ્વર્ગ

આથમે છે ને જાણે પાણીમાં પડતો હોય એમ લાગે છે. મોઝન ઉછળે છે. આવે વહાણના શદ કેવા દેખાય છે. વાલકેશ્વર હીલ ઉપરના દીવા તારા જેવા દેખાય છે.

સડીના—પવન પણ કેવો ખીરે! અને ટાઢો છે ?

તિલોત્તમા—આવેથી પેલા ટોકરાગો શું ગાય છે ! સાંભળો તો ખરાં—

+ રમણીય લાગે પ્રદોષ—સખી આજ રમણીય લાગે પ્રદોષ.

મંદ અનિત્ર આ ઉદાધનો આવી, રમણ કરાવે ત્હારું;
ઉભી દિસે સિંગત મીઠું કરેન્તી, ચિત્ત ભરેન્તી મ્હારું. સખી.
પ્રવૃત્તિથી જન ક્ષાન્ત બની, અહીં શાન્ત થતાં હે કાન્તે ?
મનરંજક ઇશકૃતિ નિહાળી, હર્ષથી ચિત્ત પ્રવૃદ્ધે સખી.
વૃક્ષ નીલાં શિરિરાજ તણાં, પેલાં, અક્ષિ હંદને હારે;
વિહંગ કુજન ગાનમૃદુનો મિશ્ર ધ્વની આ આરે. સખી.
અસ્ત થતાં સ્વી પારસમણીં કેરી—શકિત જગે દરશાવે;
ક્ષણમાં રજતમય ક્ષણમાં કનકમય, વાહલ આ શું બતાવે. સખી.

x x x x x

મૃદુલા—ખરેખર દરિયા કિનારે સ્પિટસૌદર્યનું યથાસ્થિત વર્ણન છે. ઇશ્વરત્વ નિહાળવાની આનાથી બીજી કંઈ સારી જગા હશે.

તિલોત્તમા—મંદિર દેવળ કે મરજીદમાં જે જ્ઞાન નથી મળતું તે આવા સ્થળે મળે છે. આટલાજ માટે યાત્રાસ્થાનો નહિ કિ-

+ નાથ કેસે મળકે બંધ છુરાયો—એ રાહ.

નારે, દરિયા કાંઠે-કે પર્વતની ટોચે રાખેલા હોય છે. જો હેતુ સ્વ-મજવામાં આવે તો યાત્રાના અનહદ લાભ છે.

મૃદુલા—પ્રબોધબાઈ કહેતા હતા કે સોરઠી સોમનાથની મૂળ જગા તોમજ પ્રયાગ વિગેરે સ્થળો પણ આનંદજન્ય છે તો ચાલોને આપણે જઈએ.

સડીના—પ્રયોતભાઈ પણ મુસાફરીના ઘેલા છે. તો પરણ્યા પછી જાઓ.

મૃદુલા—મહોડી બહેલી પણ જવાની.

શીરીન—અલી ! મૃદુલા તહે' તો વિનોદ માસાને સ્વમજની પ્રો. કવેના પુતાના વિધવાશ્રમમાં અમુક રૂપીઆ મોકલાવ્યા છે તે વાત ખરી કે ?

તિલોત્તમા—હા. એમની સાથેએ વાદવિવાદ કર્યો હતો. મૃ-
દુલા બહેન કહે છે કે “ છુદ્ધિદા બહેનને તો સારા સંસ્કાર છે
પણુ ખીજી હજારો અનાથ ન્હાની વિધવાઓ ખરાબ રસ્તે જતી
અટકાવનાર પ્રો. કવે ઓછું પુણ્યનું કામ કરે છે ? પુનર્જન કર-
વું ન કરવું એ જુદી વાત છે પણુ એ વિધવાશ્રમમાં રહેતી
વિધવાઓ કેળવાય અને ખીજી બહેનોની ઉન્નતિ કરવા યત્ન કરે તો
સુરેન્દ્રનાથ અગર હાદાભાઈ જે ઉન્નતિ કરવા યત્ન કરે છે તે
કેટલી જલ્દીથી થાય. ” આમ કહ્યું કે એ અને મ્હારા સસરા
ચુપ થયા અને રૂપીઆ કાઢી આપ્યા.

મૃદુલા—કેમ શીરીન બહેન હું ખોટું કહું છું.

If children are to be educated to under-

stand the true principles of patriotism, their mother must be a patriot. (સ્વદેશાભિમાનતા ખરા સિદ્ધાન્ત સ્હમજે એવી કેલવણી છોકરાંઓને આપવી હોય તો તહેમની માતા સ્વદેશાભિમાની હોવી જોઈએ) અને સ્ત્રીઓ અને તહેમાં મુખ્યત્વે વિધવાઓ સિવાય કેળવણી ખાતે બીજા કાણુ જીવન અર્પી શકે એમ છે. સધવા અથવા વિધવા સ્ત્રીઓ કેળવાયેલી હોય તોજ દેશનો ઉદય થવાનો. નિલોત્તમા ભાભી અને છુદ્ધિદા બહેન જેવાં થું ન કરી શકે ?

સકીનાં—મૃદુલા તહે તમારી નિશાળમાં એક કલબ જોવું કર્યું છે તહેમાં વખતો વખત મળીને થું કરાછો ?

મૃદુલા—હાલમાં હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, જૈન એવા પેટા વિભાગ વધારે પડતા જાય છે એમ લાગે છે. મહારાષ્ટ્ર એમ માનવું છે કે પોત પોતાની કોમની અંદર સુધારો કરવા આવી સંસ્થા જરૂરની છે ખરી પણ સામાન્ય રીતે દેશના ઉદયને માટે પારસી, હિંદુ, મુસલમાન જૈન એવા ભેદ કાઢી નાંખવાની જરૂર છે. અને એજ ઉદ્દેશથી આ કલબ કાઢી છે. આપણે એકજ દેશનાં છીએ અને બધાના સાથેના ઉદયમાં દેશનો ઉદય છે એમ સ્હમજવવા પ્રયત્ન થાય છે.

શીરીન—પ્રદોત, પેરતનજ અને કરીમબાઈના પણ આવાજ વિચાર છે. પ્રદોતબાઈને મૃદુલા જોવો સેક્રેટરી મળશે પછી એમનો મેડો પાર.

નિલોત્તમા—અરે શીરીન બહેન ! મ્હને મૃદુલાં માટે બહુ

ફિકર હતી. એમજ થતું કે મૃદુલાને ચોખ્ખ વર મળશે કે કેમ !

સકીના—તમે તો પાકાં છો ! મામાને માટે નહુદંતા મહે-
તીજ થયાં હતાં.

શીરીન—મૃદુલામાં જ્ઞાનની સાથે વિનીતતા અને ઇશ્વર પ્રેમ
છે. એટલે ઇશ્વરે એમના સ્થાનું જોયું અને પ્રવૌતભાઈ જેવા
વર મળ્યા.

સકીના—મૃદુલા ! પેલા ટોળામાં લાકડી હલાવતું આવે છે
તે કોણ છે ?

ચર્ચગેટ તરફથી એકબે ઉપર ફરતા ફરતા કરીમમહમદ ખેસ્ત-
નજી અને પ્રવૌત આવતા હતા. પ્રવૌત વચમાં હતો અને હાથમાં
ની લાંકડી હલાવતો હતો. ટોળું પાસે આવ્યું સકીના અને કરી-
મમહમદની એક આંખ થઈ. મૃદુલાએ પ્રવૌતને જોયો અને સકી-
નાના શબ્દની સાથે હૃદયમાં એકદમ કાંઈ આઘાત થયો પણ શેનો
થયો તે સહમજી નહીં. ત્રણે જણા ચોપાટી તરફ ચાલ્યા ગયા પણ
મૃદુલાનું હૃદય પ્રવૌત સાથે લેતો ગયો હોય એમ લાગ્યું. મન ઉપર
ધણેયે અકાશ રાખવા ગઇ પણ મૃદુલાથી એ ચાર વાર પાછળ
જોયા વિના રહેવાયું નહિ અને કાંઈકવાર પ્રવૌત અને મૃદુલાની
જ મળી દૃષ્ટો દૃષ્ટ ”

મૃદુલા—કેમ બાબી ! હવે વાર બહુ થઈ છે જ નહીં.

શીરીન—ચાલો મરીનલાઈફની કોલેજમાં એન્ટ્રાન્સ ઉતરીયે.

સકીના—ચાલોને હોડતાં ચોપાટી ઉપર જઈએ અને ત્યાં-
થી છટાં પડીશું.

તિલોત્તમા—જોયું ને શીરીન જ્ઞેન ? પ્રલોત મામા અને ક-
રીમભાઈ હમણાજ ગયા એટલે એમની પાછળ પાછળ આ એને
જવાનું મન છે. વરધેલાં.

મૃદુલા—ભાભી ! સકીના જ્ઞેન શું જોડું કહે છે. ત્હમેજ
તે દિવસે કહેતાં હતાં કે વરધેલાં તો સારાં ને આજ આમ કેમ
કહે છે.

શીરીન—ચાલો ત્યારે ફીક ત્યાં જઈએ. પણ તિલોત્તમા જ્ઞેન !
ત્હમારાથી હીંજશે ! હમણા ત્હમને રાજી રાખવાં જોઈએ નહિ તો
પ્રભોધભાઈનો ગુસ્સો વેઠવો પડે.

તિલોત્તમા—હા. ચાલીશ, ધીમે ધીમે.

મૃદુલા—ના. ના. ભાભી એ તો હું બુલીજ ગઈ ચાલો લોક-
લમાં જઈએ.

સકીના—પ્રલોતભાઈના ધ્યાનમાં ભાભીનેયે બૂલશે ને બધુંયે
બૂલશે.

તિલોત્તમા—પ્રલોતભાઈના ધ્યાનમાં બુલે તે તો સારું.

સર્વ મંડળ ધીરે ધીરે મરીન લાઇન્સના રટેશન ઉપર મસ્તું
અને ત્યાંથી મૃદુલા અને તિલોત્તમા ચર્નરિડ ઉતરી ઘેર ગયાં અને
સકીના અને શીરીન ગ્રાન્ટરેડ ગયાં.

ઉચ્છ્વાસ ૮ ભા.

વિહાય.

इयं गेहे लक्ष्मीरियममृतवर्तिर्नयनयो—

रसावस्याः स्पर्शोवपुषिवहलश्चन्दन रसः ।

अयं कण्ठे बाहुः शिशिरमसृणो मौक्तिक सरः

किमस्या न प्रेयो यदि परमसहस्तु विरहः ॥ *

भवभૂતિ.

“ વહાણા ? મહારે પિયર ન જવાતું હતતો કેવું સાઈ ? ”

“ તિલોત્તમા ! શાન્ત થા. દુનિયામાં કેટલાક વ્યવહાર કરવા પડે. પિયર જવાની આ પદ્ધતિ આપણા જેવાં પ્રેમી યુગલને દુઃખ-જન્ય થઈ પડે છે પરંતુ સામાન્યતઃ આ પદ્ધતિમાં ધણો લાભ છે. ”

શિખરજી.

* મૂઠે આ છે લક્ષ્મી, અમૃત તણી નેત્રાંજનશળી,

અડતાં અમઝિ પ્રકુલ રસરે” ચંદન મળી;

અર્ચી દેઢે બાહુ શિશિર મદ્ય મુક્તાસરખરે,

ન શું એવું વહાણું કે અસહ નવજ્મે પ્રેલ નિવડે.

મ. ન. ક્રિષ્ણી.

‘ બહાલા ! ઇશ્વરે વિયોગ રૂં કામ કર્યો હશે. ? ’

‘ વિયોગ એ પ્રેમની કસોટી છે. તે દિવસે રાત્રે અગાશીમંદ્રે એમાં હતાં અને સંયોગ વિયોગની વાત થઈ તે લુલી ગઈ? તે વખતે ચાર લીંટીઓ ગાંધ હતી તે સાંભરે છે ! ’

‘ હા—જીવો સંભારી ખોલું છું—

સ્તુરાવવા ભાવ રસગના, કે,
વિલોકવા વૃત્તિજ ઉચ્ચ પ્રેમે;
ખિલાવવા કોવિદ કાવ્ય શક્તિ
ઉપન્ન કિંધોજ વિયોગ આંહી

‘ પછી વિયોગ શાભાટે કર્યો હશે એમ કેમ પુછે છે ?

‘ એ બધું ખરું; પરંતુ ત્હમારા સિવાય એટલો વખત કેમ જશે તે સહમળતું નથી. વળી ઇશ્વર મ્હને મ્હારા બહાલાને મળવા છોડતી રહેવા દેશે કે કેમ ?

‘ બહાલી—એમ મા ખોલ. ધૈર્ય રાખ્ય. શ્રદ્ધા રાખ્ય. આપણું એના સ્નેહની મન્થીરૂપ બાલકને લઈ તું આવવાનીજ અને આજ છાતી ઉપર માથું ઝુકી સુવાળી. ’

‘ બહાલા ! પત્ર લખજો હો. કમધંધામાં, મિત્રમંડળમાં મ્હને ન લુલશે. વિનોદભાઈ તથા શાન્તિઆતું મ્હારાથી કાંઈ થયું નથી પણ ત્હમે મ્હને એક અક્ષર કહ્યો નથી. ત્હમારો સ્નેહ જુલારો નહિ. ત્હમારી પાંસેથી આટલે વર્ષે જવું પડે છે તે મન જાણે છે. ’

..૯ દિવસોમાં પત્ર લખવામાં હું જરાયે વિદગ્ધ નહિ કેરું

વિનોદભાઈ અને શાન્તિબાને માટે હશે તહારાથી થાય એટલું કયું છે. વાતોમાં ને વાતોમાં મધરાત સૂધી ત્યાં બેસી રહ્યા હોઈશ, એમણે વખત છે એ શબ્દ કહ્યા હશે, મહારાથી ખાવા પિવા કે લુગડાં-લત્તામાં કાંઈ થયું નહિ હોય અને આવે વખતે કે જે સમયે તહારી સર્વ ઇચ્છા પૂરી પાડવી જોઈએ તે સમયે પણ મહારાથી કાંઈ થયું નહિ હોય તો પણ તું એક અક્ષર બોલી નથી તે હું કેમ જુલો જાઉં ?

‘ બહાલા-ઉત્તર રામચરિત્રનો ત્રીજો અંક અને મચ્ચન્ટ ઓપ વેનીસમાં પોર્શિઆ અને એના પતિ વચ્ચેનો સંવાદ તેમજ શાય લોકની, છોકરી અને એના પતિ વચ્ચેનો સંવાદ બરાબર સાંભરશે. ખરેખર પતિ પત્નીમા આવો સ્નેહ હોય અને આવું સુખ હોય તો પછી સ્વર્ગની શી જરૂર ? ’

પતિપત્ની વચ્ચે આમ વાર્તા વિનોદ થતો હતો ત્યાં બારણું ઉઘડ્યું અને મૃદુલા આવી.

‘ પ્રબોધભાઈ ! અમને ઉઝાણી આપો. ઉઝાણી લીધા વિના બાબીને રાજકોટ કે અમદાવાદ જવા દેવાનાં નથી ! ’

‘ મૃદુલા ? પણ શેની ઉઝાણી ! કારણ તો કહીશ કે એમને એમ. ’

‘ કારણ શું કહે ! રાજકોટ જાય છે તે કારણ માટે. શાન્તિબા અને વિનોદભાઈએ હા પાડી છે. હવે તમારો વાંધો છે. ’

‘ આપીશું ચાલ પછી, પણ આજ નહિ. બે દિવસ પછી સોમવારે રાત્રે આપવી. તહારી બાબી તો મંગળવારે જવાની છે ને ? ’

‘ સોમવારે શું છે ? રવીવારે શખોને ! ’

‘ એતો ત્હારી બાબી જણે. ત્હારી બાબી તો સોમવારે ઉજળણી કરતી છે એમ કહેતી હતી. ’

બાબી ? સોમવારે કેમ ? ’

‘ મૃદુલા બહેન ! સોમવારે પ્રવોતમામા, પેસ્તનજી કરીમભાઈ વિગેરેના રીઝલ્ટ જણાવવાનો છે એટલે તે દિવસ ભેગભેગો બધા આનંદ થાય. ’

મૃદુલા ઝુગી થઈ અને બોલી શકી નહિ.

‘ વાડ બાબી ત્હમને બાધ બધાં ચોપાનીયાં બારોબાર મોકલશે કે ! બાધ બહેનાં મ્હને વાંચવા આપજો. તેને તે દિવસે વાંચી પાછાં આપીશ પછી ત્હમે બાબીને મોકલજો ’

‘ વાડ એમ કરીશ. પણ તું બહેનાં વાંચીને આપજો ’

ચક્રવાકે મિથુનની મારફત આ પતિપત્નીએ વિરલ સંભવ ઝઘાળાની થે દિવસ ગાળ્યા. જોડકો સમય મળ્યો તેટલો રનેહાક્ષાપમાં કાઢ્યો. દિવસ ખુટયો-રાત્રી ખુટી પણ વાર્તા ન ખુટી. એમ કરતાં સોમવાર આવ્યો. રહાંજના ચાર વાગ્યા. મૃદુલાના અંતરમાં ખીન્નજ વિચાર થતા હતા, છતાં બાબીને ઉજળણી માટે વખતો વખત કસ્યા કરતી; ઉજળણીની સર્વ તૈયારી થઈ રહી હતી. ઉજળણી પૂર્ણ આનંદથી પરિપૂર્ણ થશે કે કેમ તે સહુ વિચાર કરતું હતું પણ કોઈપણ બહાર બોલતું નહિ. વિનોદરાય એમના હોલમાં બેઠા બેઠા ‘ ઇન્ડિયન રીવ્યુ ’ વાંચતા હતા, શ્યાન્તિગૌરી નોકર પાસે ઉજળણીની તૈયારી કરાવતી હતી. શમીની સહીના રંગોળી-સાથીઆ પુરવા, તોરણ, ગોઠવવા અને દાદરા પાસે રંગથી નામ લખવાના કામમાં મંથાયાં

હતાં. બુદ્ધિદા બાફેલા બટાટા છોલતી હતી અને મૃદુલા આપમે
કરતી હતી અને ઘડી ઘડી પ્હાર ડોકીયાં કરતી હતી.

શીરીન—મૃદુલા ! આખો ઘડીયે શાનાં ડોકીયાં કરે છે !

મૃદુલા—હું તો પ્રમોધભાઈની રાહ જોઉં છું. કરીમભાઈ અને
પેસ્તનજીનું શું થયું હશે તે જાણવા ઉત્સુક છું.

સકીના—એ જેના નકામા શું કામ નામ દોઢો. પ્રવોતભાઈના
પરિણામની રાહ જુવો છો. એવાં તે ગાંડાં થતાં હોયશું. જણાશે જે
જણાવાનું હશે તે !

શીરીન—સકીના બહેન ! મૃદુલાના મનમાં એમ છે કે ક્યારે
પાસ થાય ને ક્યારે લગ્ન થાય.

x   x   x   x

* વરના વાગે ભણકારા ચોમેરજો,
હરતાં શરતાં વરના કરે વિચારજો,
વરના ગુણનાં ગીતજડાં કાંઈ ગાયજો.

એમ મૃદુલાએ વરઘેલી થઈ છે—જ્યાં સુધી વિવાહની વાત
નહોતી થઈ ત્યાં સુધી તો આમાનું કાંઈ હતું નહીં. આ કોણ જાણે
ક્યાંથી ઉભરાઈ જાય છે.

તિલોત્તમા—શીરીન બહેન ! અમુક વર છે એવું જ્યાં સુધી
નહીં થાય નહીં ત્યાં સુધી એવા વિચાર ન ઉત્પન્ન થાય એમ
બુદ્ધિદા બહેને ખાસ ચીવટ રાખી હતી. એમ જો ન થાય અને
મન પ્રુષ્ઠ કેળવાયેલું ન હોય તો ખાહુ પરિણામ આવે.

* ૨૮ લલિત :

ગાડીનો અવાજ સંભળાયો. સહુથી પહેલી મૃદુલા હેઠળ દોડી.
ગાડીમાંથી પ્રબોધ, પેસ્તનજી, કરીમ, રવીન્દ્ર ઉતર્યા.

પ્રબોધ—મૃદુલા ! પેસ્તનજી અને કરીમ પાસ થયા.

આ શબ્દોથી મૃદુલા જોઈએ તેટલી આનંદિત થઈ નહિ. હૃદય
ધબકવા લાગ્યું. ગાત્ર દીલાં પડ્યાં, રોડ રોડ થઈ ગઈ પણ મયાદા
ખાતરજ ખોલી. ' ઠીક. ઉપર શીરીન જહેન તથા સહીના જહેનને
કહું છું. '

પેસ્તનજીએ મૃદુલાના મ્હો ઉપરથી ઉડી ગયેલું તુર જોયું ને
બોલ્યો. મૃદુલા જહેન ! તિલોત્તમા જહેનને કહો કે પ્રદોતભાઈ પણ
પાસ પડ્યા છે અને સેકન્ડ ક્લાસમાં આવ્યા છે. "

મૃદુલાનો મ્હોરો તેજ મારવા લાગ્યો. મ્હોની સાથે આંખો
પણ હસવા લાગી. જે હૃદય થોડીક પળ પહેલાં ખેંચી ધડકતું હતું
તેજ હૃદય હવેથી ઉછળવા લાગ્યું. મૃદુલા ઉપર ગઈ, અને
વધામણી ખાધી.

તિલોત્તમા—કરીમભાઈ અને પેસ્તનજીના તો ખબર મળ્યા.
પણ પ્રદોત મામા પાસ થયા કે નહિ ?

મૃદુલા—ભાભી ! બધાએ પાસ થયા.

પાસ થવાની વાત વિનોદરાય તથા શાન્તિગૌરીને કહેવામાં
આવી અને સર્વત્ર આનંદ પ્રસરી રહ્યો.

શાન્તિ—પ્રબોધ ! પ્રદોત કેમ દેખાતા નથી. એમને આવ-
નવાનું નથી કહ્યું કે શું ?

પ્રબોધ—ના, ના કહ્યું છે ને, એતો રાજકોટ અને અમદાવાદ
તાર મુકાવા ગયા છે તે આવતા હશે. આ, આવ્યા.

પ્રધોત, પેસ્તનજી તથા ઠરીમભાઈને અભિનંદન અપાયાં. જીજ્ઞાસી થઈ અને સર્વત્ર હસી ખુશી રાતના નવ વાગ્યાને સુમારે વેરાયું. જતી વખત પ્રધોતે, તિલોત્તમાને સ્ટેશન ઉપર મળીશ એમ કહ્યું.

રાત્રી પડી, પ્રબોધ તથા તિલોત્તમા એકલાં પડ્યાં. અને પ્રબોધ બહારી પાસેની આરામ ખુરસીપર પડ્યો અને તિલોત્તમાને પાસે બોલાવી છાતી સાથે ચાંપી સ્નેહાલિંગન લીધું.

૧ હા ! આવિયો દિવસ આખર આજ એતો,
આ ચિત્ત કેરી ચિર શાન્તિ હરી જ લેતો;
ચાલી હવે સખી ! તજી મુજને વિદેશે
શેકે ભર્યું હૃદય આ કપમ ભાર રહેશે.

x x x x
ખીલી હસે કુસુમ તે કરમાય જ્યારે
તોએ સુગન્ધ મનમાં કરી વાસ બહારી
હા ! તેમ આજ તુજ દર્શન હુપ્ત થાએ

* ત્હારાં ગુણો સ્મરણમાં રમશે સદાએ

આટલી લીટીએ બોલતાં બોલતાં હૃદય ભરાઈ આવ્યું; અશ્રુ આલવા લાગ્યાં.

“ બહાલા, બહાલા, આમ ગાંડાઈ કરતા હોઈશું. ગભરાવ નહિ. હું જલ્દી પાછી આવીશ. મહારાથી ત્હમારા સિત્તાય રહેવાશે ? ત્હમા આમ કરો તો મહારાથી ત્યાં કેમ રહેવાશે. મહારો જીવ ત્હમારામાં રહેશે. ”

પ્રબોધ શાન્ત થયો. તિલોત્તમાએ પાણી પાતું. પાન ખવડાવ્યું અને પતિ પત્નીએ આખી રાત્ર વાર્તા વિનોદમાંજ કહાડી. સૂર્ય ઉગ્યો તો રોજની વખતે જ પણુ આ પતિ પત્નીને આજ સૂર્યોદય કાળ જેવો લાગ્યો. તિલોત્તમા રવીન્દ્ર સાથે ગ્રાન્ટરોડ રેલેશને જવા તૈયાર થઈ. મૃદુલાએ બાબીને કંકુનો ચાંલો કપ્યો. શાન્તિગૌરીએ પાંચ રૂપીઆ હાથમાં મુક્યા અને સર્વની રજા લઈ રેલેશને ગઈ. મૃદુલા, યુદ્ધિદા અને પ્રબોધ પાછળથી ગયાં. આઠ વાગ્યાની ફાર્ટ પેસેન્જરમાં જવાનાં હતાં. તિલોત્તમાને અીઓના ડબ્બામાં બેસાડીને રવીન્દ્ર બેઠો. ઘંટ વાગ્યો, યુદ્ધિદા, અને મૃદુલાને, “ બાબી આવજો. બહેલાં આવજો ” કહેતા ઝળઝળીયાં આવ્યાં. ગાર્ડની સી-સોટી વાગી. એન્જનની બ્હીસલ વાગી. ગાડી ચાલી, ને પયડાંના ધસારા સાથે આ પતિ પત્નીનાં હૃદય વિયોગ વિચારે ધસાયાં. નેત્રમાં -અને નેત્રમાં બીનાશ હતી. અનેના નેત્રો હૃદય દ્વાર ફાડી અન્તર-વૃત્તિ સ્ફુર્ભજતાં હતાં પણ મુખોચ્ચાર કરાવી શક્યાં નહિ. તિલોત્તમા એ મૃદુલા, યુદ્ધિદા, અને પ્રબોધને ‘ આવજો ’ ‘ કહ્યું પણ બ્યાં સૂઝી નજર રહી શકી ત્યાં સૂઝી પ્રબોધના સ્હામું જોયું. છેવટે સ્મિતહાસ્ય કયું અને માથું નમાવ્યું. ગાડી ગઈ અને બધાં પાછાં ફર્યા. બાબી વિના કેમ ગમશે ત્હેનો વિચાર કરતાં હતાં. પ્રબોધ મૃદુલાના આવિર્ભાવ નિહાળતો હતો અને પ્રબોધ વિચારમાં ને વિચારમાં નિચેની લીટીઓ ગણુ ગણ્યો.

ક્યારે મળીશ શરિને તું પ્રબોધ બહાલા
વાકન્તરાયથી વદી ન વિયુક્ત થાતાં,

મુજન્ત તન્ની તુજ કમગરન્ત અશ્રુ;
પીડન્ત મુજ મૃદુ અન્તરનેય ચારુ.

ઉચ્છ્વાસ ૬ મો.

પ્રથમાસ.

“ If it be difficult for the rich man to enter into the Kingdom of heaven, it is also difficult for him to secure that freedom from interruption which is necessary to fit him for his entrance into the Intellectual Kingdom.*

The Intellectual Life.

“ અમદાવાદમાં એલીસબીજની પેલી બાળુ કોચરબના રસ્તા ઉપર જમણે હાથ ન્હાનો સરખો જંગલો આવી રહ્યો છે. આગળના ભાગમાં ન્હાનો બાગ કરવામાં આવ્યો છે, ગ્રાંપામાં પેસતાં જમણા હાથ ઉપર નાળુક ફુવારો ઉડી રહ્યો છે. ફુવારાની આસપાસ વિધ-વિધ જાતના રંગીન તેમજ સુગંધિત પુષ્પોનાં ફુડાં ગોઠવી દીધાં છે. ડાબા હાથ ઉપર ઉન્હાળા માટે ન્હાની કુંજધટા કરવામાં આવી છે.

* જો દ્રવ્યવાનને સ્વર્ગના રાજ્યમાં દાખલ થવામાં સુસ્કેલી નહતી હોય તો ઉન્નત મનોરાજ્યમાં દાખલ થવાને ઉપાધિથી વિમુક્ત થવા જે સ્વાતંત્ર્યની આવશ્યકતા છે તે સ્વાતંત્ર્ય પણ મળવું મંદિત છે.

અંગલાની સહામે જ ઉંચી ઓટલી જેવું કરી રહેના ઉપર કાચના બારણા વાળી લોખંડી પેટી છે; ત્હેની અંદર પાણી ભરી દીધું છે અને અંદર રંગીન માછલીઓ આમતેમ દોડી પ્રેક્ષકને આનંદ ઉપજાવે છે. આ અંગલામાં નીચેના ભાગમાં રહેજ દુર રસોડું, વચ્ચે હોલ, મહેમાનને માટે એક ઓરડો અને એક બીજો ઓરડો હતો. દ્વિપલા ભાગમાં વચ્ચે હોલ આગુ-આગુના બે ઓરડા, અગારી અને છત્તુ એટલું હતું,

શ્રીયુત નલિનાક્ષ, જેઓ આ અંગલાના માલિક હતા, તેઓ અમદાવાદમાં હાલ પેન્શન ઉપર હતા. ત્હેમનું મકાન તો ગામમાં હતું પરન્તુ પ્લેગ વિગેરેના કારણોથી આ અંગલો વેચાતો લીધો હતો અને પ્લેગની શાન્તિ થવા છતાં અત્રેજ રહેવું પસંદ કર્યું હતું. નલિનાક્ષ કિતર હિન્દુસ્તાનના એક દેશી રાજ્યમાં પ્રધાનપદ ઉપર હતા અને વચે વૃદ્ધ થવાથી શાન્ત જીવન ગાળવા નિવૃત્ત થયા હતા. પોતાની સત્તાના દિવસોમાં દ્રવ્યોપાર્જન કરી લીધું હતું. એમના પત્નીનું નામ તારિણી હતું. મૂળ સામાન્ય સ્થિતિમાંથી દ્રવ્ય અને સત્તાવાન પતિ મળવાથી પોતાના જેવું કાંઈ સુખી નહિ હોય એમ તારિણીનું માનવું હતું. નલિનાક્ષે દેશી રાજ્યમાં જીવન વ્યતિત કર્યું હતું તેથી કાંઈક જીના વિચારવાળો છું એમ મનાય તો ઠીક એમ વર્તન કરતો. તારિણીમાં કેળવણીની છાયા પડેલી નહિ. અને પતિના મૃહમાં આવી કે તરતજ ‘બા’ ‘બહેન’ના ઉપનામ સાંભળી સામાન્ય વર્ગને ખુશ રાખતી થઈ હતી.

કાલક્રમે પદ્મનાભ અને હિરણ્યમયી એ બે સંતાન થયાં. ગર્ભ શ્રીમન્ત તેમજ એકજ પુત્ર હોવાથી પદ્મનાભનું લાલન-પાલન વિશેષ

થવા માંડ્યું અને બુદ્ધિના વિકાસના સાધનો. ઓછાં થવા માંડ્યા પછીનાબના સહભાગ્યે નહિનાક્ષ અને તારિણીને ધણું ખર્ચ ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં રહેવું થતું અને પછીનાબને એકલો મૂકવા શ્રવ નહતો ચાલતો છતાં અમગવાદમાં રાખ્યો પડ્યો. બાલ્યાવસ્થાથી સોળ-સત્તર વર્ષની વય થઈ ત્યાં સુધી પછીનાબને નહિનાક્ષના પિતા પાસે રહેવું પડ્યું. અને ત્હેને પરિણામે પછીનાબમાં જૂના વિચાર વધારે ઠર્યા હતા ન્હાયું, ધોયું, ખવાય, ન ખવાય એ વિશે બહુ ચોક્કસ હતો. પછીનાબ ૧૧ બીજી ફેબ્રુઆરી પુરી પાડવામાં ટૂંક વરિલ પાછા પડતા નહિ આથી લુગડા લતામાં પછીનાબ બરાબર ધરડી ખન્યો હતો, નવીનમાં નવીન ફેશનનાં ઝીણાં ધોતીયાં, કોટ, ટોપી લાકડી, બુટ પહેરતો અને શરીરના એકપણ કપડા ઉપર રહેજપણ ડાઘા પડ્યા દેતો નહિ. મોડામાં મોડાં ત્રીજે દિવસે તો કપડાં ધોવાં આપવાં જ જોઈએ. એ ત્હેનો સિદ્ધાન્ત હતો. ડોસાની ધાકને લીધે અને જુના વિચારના સંસ્કારને લીધે સદ્ભાગ્યે પછીનાબને એક પણુ વ્યસન વળગ્યું નહોતું. સોપારી, દારૂ. તેમજ અનીતિની જરાપણ જાયા નહોતી. ન્હાતપણુથી જ લક્ષ્મીદેવીના પ્રતાપે પતિ થવા પામ્યો હતો અને ગૃહ સંસાર અને કેળવણી બે સાથેજ ચાલતું હતું. ઇંગ્રેજ પાંચમા ધોરણથી “ નોવેલ્સ ”નો રસ લાગ્યો હતો. અને તે એટલે સુધી કે ધણી ખરી ઇંગ્રેજ ગુજરાતી નવલ કથાઓ મેટ્રીયુલેશનની કલાસમાં આવ્યો ત્યાં સુધીમાં પુરી કરી. ન્યુસપેપર્સ (વર્તમાનપત્ર) તેમજ અન્ય પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ હતો. પણુ ત્હેના ઉપર મનન કરવાનો આ ગર્ભશ્રીમન્તને કંટાળો આવતો હતો. પત્નીથી ગુજરાતી ઉપરાંત રહેજ રહેજ ઇંગ્રેજ ભણ્યાં હતાં અને ત્હેનો ઉપયોગ પુષ્ટ-

નાભની સાથે નિંદા, ટીકા અને એવાજ કાર્યમાં થતો હતો. પદ્મનાભને “ સ્ત્રી કેળવણી ઉપર કાંઈ ચ્હીડ હતી ત્યાં આ અર્ધદગ્ધ પત્ની એ સતેજ કરી. ” હવે તો આપણાથી કોલેજમાં ગણીત શાસ્ત્રની માથાકુટ થવાની નથી અને આપણે બણવું નથી, એ નિશ્ચય કર્યો. તલિનાક્ષને એ ઇચ્છા દર્શાવી અને પુત્ર વાત્સલ્યથી કિભરાતા પિતા-એ પુત્ર ઇચ્છા પુરી પાડી. વૃદ્ધ પિતા ગુજરી ગયા, પોતે પેનશન લઈ આરક્ષાવાદ આવ્યા અને તેની સાથે સાચુ વહુના શબ્દ પુષ્કળ સંભળાવા માંડ્યાં. પદ્મનાભે કોલેજ શુક્રવા પછી ઇંગ્રેજી ગુજરાતી અને સ્કૅન્ડેન્વ સંસ્કૃત એટલાનોજ અભ્યાસ શરૂ રાખ્યો અને પિતાના દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો.

પરં વિનાં; પ્લેગ સીઝન આવી અને એ સીઝનમાં પદ્મનાભના પત્ની સપડ્યાં. ઇંગ્રેજી દવાનો છટથી લાભ લેવાયો, ભૂત, પ્રેત, દોરા, જતી થયાં પણ સર્વ નિર્રર્થક. પદ્મનાભ ગૃહભંગ થયો. હિન્દુ સંસારમાં સ્ત્રીનું મૃત્યુ અને તંદેમાં પણ બીજી મળી શકે તેવું સ્થળે સ્ત્રીનું મૃત્યુ શોકપ્રદ લેખાતું નથી. પદ્મનાભની મુદ્ધિ વિકસિત નહોતી પણ સંસ્કારી હતી. એટલે પદ્મનાભને મૃત્યુ સમાચાર સાંભળતાં સખલ ધ્રા લાગ્યો. તે સમયે શુદ્ધીહીન થયો અને ઘણા ઉપચાર કર્યા ત્સારે જ શાન્ત થયો. સમય જતાં પદ્મનાભને માટે માગાં આવવા માંડ્યાં. પદ્મનાભનો શોક હજી હ્રમ થયો નહોતો. ધરીથી લગ્ન કરવું તે અયોગ્ય માનતો હતો. આ અનન્ય સ્નેહનો આદિર્ભાવ હતો કિંવા સ્મશાન વેરાગ્ય હતો તે પદ્મનાભ પોતેજ સ્હમજતો નહોતો તો પછી અન્ય શું સ્હમજે. કાળ જતાં જ પદ્મનાભ અન્ય કન્યાની વાર્તા પણ શ્રવણ નહોતો કરતો તેજ પદ્મનાભ કન્યાઓની યોગ્યાયોગ્યતાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. અક્ષય

કુમારની પુત્રી માટે અક્ષયકુમાર તરફથી વિશેષ તજવીજ ચાલતી હતી પરંતુ તેને વિશે લોકચર્ચા વિરૂદ્ધ હતી તેથી કિંવા એ સુધ-રેલા કુટુંબની હતી તેથી પદ્મનાભને રૂચિ કર નહોતી. અને તે વાત માંડી વળાઇ. વિદુલા માટે બિન્ન બિન્ન મત હતા. ભણેલી છે ને સામકલ વિગેરે ઉપર એસી રસ્તા ગળયછે. કલ્પસ, મીટ્રીંગામાં ભાગ લે છે એવી કન્યા સારી હોયજ નહીં એમ પદ્મનાભ માનતો. તિ-લોત્તમાની જ્ઞેન છે અને એનામાં સદ્ગુણો હોવા જ જોઇએ એમ હિરણ્યમયીનું કહેવું હતું. તારિણી તો ગમે ત્યાંથી “વહુ” લાવવા એક પગે થઈ રહી હતી. નલિનાક્ષ પુત્રને દુઃખી ન કરવો એ વિચારતો હતો અને તેને લીધેજ આટલા વર્ષ ખેંચ્યું. “વિદુલા જેવી સારા કુટુંબની પુત્રી આપણે ત્યાં ક્યાંથી ” એમ તારિણી તેમજ નલિનાક્ષને થતું અને ડૉ. અવિનાશને લખવાલિખત ચાલતી નહી. તારિણીએ હિરણ્યમયી મારફત તિલોત્તમાને લખાવ્યું. વિદુલાને માટે વરનેા પતો નહોતો, ત્યાં પદ્મનાભનું માણું આવ્યું સહજ કચ-વાતાં મને કમળાએ ડૉ. અવિનાશ પાસે હા પડવી અને વિદુલા પદ્મનાભને આપી અને લક્ષ્મી કંકાત્રીઓ લખાઈ.

અધારી રાત્રના આઠ વાગ્યા હતા. આકાશમાં તારા ચમકી રહ્યા હતા. આગળ પાછળના જુદા ઉપર વખતો વખત ખખડાટ થતો હતો, દૂર આવેલા માદલપુર ગામ તરફથી ચાનના તેમજ એક તારા સાથે ભજનના અવાજ આવતા હતા, નલિનાક્ષના ખંડલાની વિશાળ અગાશીમાં રાઉન્ડ ટેબલ ઉપર દીવો બળતો હતો. તે દિ-વાના પ્રકાશમાં પદ્મનાભ મેરી કોરેલીનું *Marrows of Satan* નામનું નોવેલ વાંચતો હતો. પ્રથમ પાનું ઉઘાડી દરિયાવચ્ચે સ્થળી

એરી કોરેલીના વિચારો વાંચતો હતો ત્યાં એના બે મિત્રો શશિભુ-
પણ અને કુમુદકાન્ત આવ્યા અને ‘જય’ ‘જય’ કરી પાસે પડેલી
પુસ્તકોઓમાં બેઠા.

પદ્મ—“ કુમુદકાન્ત ! અત્યારે ક્યાંથી ? ”

કુમુદ—“ ત્હમને અભિનંદન આપવા આવ્યા છીએ ”

પદ્મનાભ—શા ખાતે

શશિ—વિદુલા જેવાના પતિ ઘરા તે ખાતે.

કુમુદ—શશિ ! ભાઈને બણેલી કન્યા જોઈતી નહોતી અને
બણેલી મળી.

શશિ—હવેજ પદ્મનાભ કેમ આવે છે તે જોઈશું. સાધકલ
લાવી આપવી પડશે. અને મીટીંગોમાં સાથે લેતા જવું પડશે.

પદ્મનાભ—કુમુદકાન્ત ! શું વિદુલા એવી દશે ? તિલોત્તમાની
બહેન એવી ન હોય !

શશિ—શું તિલોત્તમા મીટીંગોમાં નથી જતી ? શું તિલોત્તમા
દરવા નથી જતી ? તો પછી તિલોત્તમા અને આમાં શો ફેર !

પદ્મનાભ—એ ખરૂં પણ તિલોત્તમા અને પ્રમોધનું જોડું સુખી
છે. વિદુલા એવી થવી જોઈએ. ને નહીં થાય તો આપણો ‘એક’
બરાબર થશે તો.

કુમુદકાન્ત—વિદુલા તો ત્હમારી સાથે આર્ગ્યુમેન્ટ (દલીલો))
કરશે અને ત્હમને દલીલો કરવી શકશે ?

પદ્મનાભ—એ તો ખરૂં, બણેલી સ્ત્રીઓ દલીલ કરતાં શીખે.
‘એ’ લેકા પતિને ખુશ કરી શકેજ નહિ. લાગળાગળ કાઢવાની નહિ.

શશિભૂપાલ—એ તો ઠીક, પણ નવાં નવાં કપડાં પહેરવામાં ત્હમારા બેની જોડી ઠીક થશે.

કુમુદકાન્ત—પદ્મનાભ ! બાબી ગુજરી ગયાં ત્યારે તો બે કલાક મુર્છાંગત રહ્યા હતા, અને કંઈક દીવસ લગી તો લામ નહોતું કરવું તેજ ત્હમે કે ?

પદ્મનાભ—કુમુદ તું એ વાત સંભારીશ જ નહિ. પુરપતે તો પાંચવાની જરૂર જ છે, સ્ત્રીઓએ ધરી ન પરણવું.

શશી—કેવા સ્વાર્થો છો ! કાંઈ કારણ તો આપશો, કે એમને એમ.

પદ્મનાભ—કારણ શું, આપણા શાસ્ત્રકરોએ પુનર્લેખ કરવાની ના કહી છે માટેજ સ્ત્રીઓએ ન પરણવું. આપણે તો આપણો સ્વાર્થ જોવો. તકરાર કરવાનું કામ વકીલો અને પડિતોનું છે.

અન્ને મિત્રો રજા લઈ ગયા અને પદ્મનાભ વિચારના વમળમાં પડ્યો. કોઈની સાથે વાદવિવાદ કરવાની ટેવ નહોતી. પરંતુ મનુષ્ય માત્ર પોતાના મન સાથે વાદવિવાદ કરે છેજ. કંટાળો આવે અગર ન આવે પણ અંતઃકરણની અંદર ગડબાંગ થવાનીજ. વિદુલાથી હું સુખી થઈશ કે કેમ ? ભણેલી છે. સારી નીકળશે. જેને ઇન્ટેલેકચુઅલકપલ (માનસિક જોડી) કહે છે તેવાં અમે બે થઈશું કે કેમ ? લામ એટલે અન્તરાત્મા જોડાવો અને અમારા અંતરાત્મા જોડાશે, કે, કેમ ? શિલોત્તમ અને પ્રબોધ, મૃદુલા, અને પ્રવોતાના ઉચ્ચ જોડાં બન્યાં છે. તેમ મ્હાર થશે કે કેમ ! દ્રવ્ય એજ સુખનું સાધન નથી, દ્રવ્યવાનને સ્વર્ગમાં પેસવા નથી દેતાં એજ બાધબલ

વાક્ય આજ સહમત્ય છે. સ્નેહ એજ મુખ્ય વસ્તુ છે. પ્રથમ પત્ની સંસ્કારી નહોતી ને સુખી ન થયો. ખીજી સંસ્કારી છે ને સુખી નહિ થાઉં એમ થાય છે. લગ્ન ન કરવું? ના, ના એ સાહસ છે. અમારા બેના ભેદપટ તોડનાર કાંઈ દિવ્યાંશી નહિ મળે ! ઇશ્વરેચ્છા, આવા વિચાર કરી અત્યારથી દુઃખી શા માટે થવું. એમ વિચાર કરતો પદ્મનાભ ગળગળો થયો, વિદુલાની તેમજ તેની પ્રથમ પત્નીની મૂર્તિ નજર આગળ તરી આવી. બેને સરખાવવા લાગ્યો. “હું આ યોગ્ય કદ છું” સુખી થઈશ. એમ પ્રશ્ન પુછવા લાગ્યો. કાંઈ અંત ન આવ્યો. નિર્ણય કરી ન શક્યો. ગભરાયો, જીવનમાં પેલીજ વેળા પદ્મનાભ સત્યતઃ નમ્ર થયો. ઇશ્વરત્વની ગહનતા નિહાળી શક્યો અને મંગલમય પ્રભુને જીવન વ્યવહાર સોંપી પલંગમાં પડ્યો અને નિઃ-દેવીને આધીન થયો.

ઉચ્છ્વાસ ૧૦ મો.

લગ્ન.

છે આજ દિન તુજને મુજ લગ્ન કરે.

કવિ ન્હાનાલાલ દક્ષપતરાજ.

મહા સુદ ત્રીજને દિવસે અમદાવાદમાં વિનોદરાયના ઘર આગળ ધણી ધમાલ હતી. આજ બપોરથી રસ્તો સાફ થતો હતો, પોળમાં

અને ચોકઠામાં તોરણ નાખ્યાં હતાં, વાવટા ઉડી રહ્યા હતા, કીટ-સન લાઇટના ફાનસો લટકી રહ્યાં હતાં. પોળથી ઘર સુધી પાણી છંટાવી બન્ને બાળુ મુગંધિત પુષ્પોનાં કુંડા ગોઠવી દેવામાં આવ્યાં હતાં. વિનોદરાયના ઘરના ચોક વચ્ચે ચોરી બંધાઈ હતી; ચોરીની એક બાળુ બ્રાહ્મણોને માટે ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી; બીજી બાળુએ સદ્ગૃહસ્થોને માટે બેઠક રાખવામાં આવી હતી; ત્રીજી બાળુપર ખુરશીઓ નાંખી પારસીઓ, ઇંગ્લેન્ડે વિગેરેને માટે ગોઠવણ રાખવામાં આવી હતી. ચોથી બાળુ સ્ત્રી વર્ગને માટેજ રાખવામાં આવી હતી. બ્રાહ્મણો લમ માટે સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરતા હતા. જો કે વિનોદરાયે તેમજ શાન્તિગૌરીએ બોલાવવા જેવાને બોલાવવા મોકલ્યું હતું: દરેકને પોત પોતાનું કામ સોંપી દીધું હતું છતાં બંને 'કોઇને સારા ખોટાં લાગવા'ને સખએ કંટાળા મિશ્રીત આનંદમાં હતાં. સાંજનાં પાંચ વાગ્યાને સુમારે વરઘોડો આવી પહોંચવાના ખખર આવ્યા. શાન્તિગૌરી, તિલોત્તમા અને સગા બહાલાં તક્ષી છાંટવા પોળ ખ્હાર એક ઓટલા ઉપર ઉભાં; તિલોત્તમાનો બાળક પણ રમાડવા ચોમ્ય પુત્ર સાદાં પણ સારાં કપડાં પહેરી નોકરના હાથમાં રમતો હતો. વરઘોડો આવ્યો, વરનો ઘોડો ઉપર સુચિત સ્ત્રી મંડળ પાસે આવ્યો. પ્રધોત એ બાળુ જોતો હતો ત્યાં સહેજ દૂર દષ્ટી મઘ, દૂર વિનોદરાયના ઘરની ન્હાની બારીમાં એક બાળા સ્થિત હાસ્યથી છુપાતી ડોહીયાં કરતી હતી. નેત્રે હૃદયને તાર પહોં-આડ્યો. હૃદય ઉછળવા લાગ્યું.

“શોધી કહાડયે, દયિત નમનો જોઇને હજી આતી.” * એમ

* રા. મહિશંકર રત્નજી બદ.

મૃદુલા હસવા લાગી. ‘ બહેલા આવો ’ એમ કહેતી હોય એમ પ્રવૌતને લાગ્યું. પ્રવૌત નેત્ર અને સ્મિતદ્વારા ધૈર્ય આપવા લાગ્યો. એટલામાં ઘોડો ચાલ્યો અને મૃદુલાની મૂર્તિ હૃદયમાંથી નહીં પછા નેત્ર આગળથી લુપ્ત થઈ.

લગ્નની પ્રાથમિક ક્રિયા થઈ અને પ્રવૌત પાટલા ઉપર બેઠો; થોડીવારે કન્યાને પ્રબોધ લાગ્યો, પ્રવૌતના મિત્રો, પેસ્તનજી, કંરીમ મદમદ અને અન્ય મંડળ ઉપર જ્ઞહારીએ બેઠું. વિનોદરાયના મિત્ર, અને મુખ્યાર્ચના પ્રેસીડેન્સી માણસ્ટ્રેટ મીં બોસ, મંસાર સુધારાના મંત્રી મીં પટવર્ધન, કોલેજના પ્રોફેસરો અને પ્રવૌતના અન્ય મિત્રો ચોરીની બાજુ ઉપર ઈંગ્રેજી મંડળ માટે રાખેલી જગ્યા પર બેઠા. સામાન્ય રીતે લગ્ન પ્રસંગમાં હોય છે તેમ અત્રે કોલાહલ, યુમાયુમ કે ધાંધલનો અભાવ હતો. પુરૂષ મંડળ લગ્ન ક્રિયા શાન્તિથી જોતું હતું. સ્ત્રી મંડળ અને ઘડીકમાં બાલ્યુ મંડળ મંગલાષ્ટકના ધ્વનિ કહાડતા હતા. બાલ્યુમંડળ તરફથી નિકળતા મંગલાષ્ટક હાર્મોનીયમ અગર પીયાનાના અવાજ મુજબ પાસેથી રહેજ કંઈયે લાગતા હતા જ્યારે સ્ત્રી મંડળથી નીકળતા સ્વચ્છ, શાન્ત અને મૃદુલ અવાજ સારંગી કે દીલરજાની ગરજ સારતા હતા.

મૃદુલા અને પ્રવૌત એક બીજાના હાથમાં હાથ રાખી બેઠાં હતાં. દરેક સહેજ સાજ આંગળી, અંગુઠો, હલાવી સ્પર્શોન્દ્રિયદ્વારક અન્તરવૃત્તિ દર્શાવતાં હતાં. બંનેનાં હૃદય લગ્ન ક્રિયાની અભિરતાથી, કાયદાસર સંયુક્ત થઈ શકે એ ઉમંગથી કે હૃદયના લગ્નને જન સમાજની અત્તમતિ મળે છે તે સંતોષથી ધબકતાં હતાં. લગ્નનો સમય

થયો. મંગલાષ્ટક પુરાં કરવા જોવી તરફથી સૂચના થઇ અને બ્રહ્મ મંડળ અને સ્ત્રીમંડળના વાદવિવાદમાં સ્ત્રીમંડળને એક એટલે છેલ્લું મંગલાષ્ટક ગાવાની અનુસા મળી.

* સંલગ્ને જ્યમ આજ છે મૃદુકરોનું યુગ્મ જોડાયેલું,
ચોળઓ ત્યમ દિવ્ય પ્રેમ ધટને અદૈત આત્માતારું;
નિત્યે ભક્તિ નીતિ તથા પ્રીતિમયી સ્વર્ગીયને મંજુલ,
વીણા રમ્ય અભિન્ન આ હૃદયની વાગી કરો મંજુલ.

આ મંગલાષ્ટક પુરૂ થતાંજ મૃદુલા અને પ્રદોષતા હસ્તમાં રહેલી દર્ભની સળી ખેંચાઇ. વરકન્યા પતિપત્ની થયાં. સ્ત્રીમંડળ તરફથી “ઢાલા દમકયા ને વર વહુના હાથ મળ્યા ” ગવાયું. પુરૂષ-વર્ગ અને છોકરાઓએ તાલીઓ પાડી.

વાળાં વાગ્યાં. ઉપરથી બે છાબડીઓ પુષ્પવૃષ્ટિ થઇ અને પે-રતનજી, પ્રબોધ, અને કરીમમહમદ તરફથી પુષ્પમાળાઓ આપવા-માં આવી. શીરીન અને સકીનાએ નકશીદાર લોકેટમાં જડેલી પ્રદોષતની છબી મોકલી અને મૃદુલાએ સપ્રેમ ગળામાં લટકારી.

સમપદી તેમજ અન્યોઅન્ય લેવાતી પ્રતિજ્ઞા વખતે પૂર્વે કરી રાખેલા સંકેત પ્રમાણે પ્રદોષત અને મૃદુલા ઉભાં થયાં. સ્થામ સ્થામ ઉભાં રહ્યાં અને પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી. છેવટે—

* ओं यदे तद्धृदयं मम यदिदं हृदयं मम तदस्तु हृदयंतव.
એ પ્રતિજ્ઞા લેવાઇ,

* અન્ધુસમાજ.

* આ ત્હારું હૃદય મને મહારા હૃદય તુલ્ય હો, અને મહારા હૃદય ત્હને ત્હારા તુલ્ય હો.

પુરુષવર્ગમાં પાન સોપારી બહેચાયાં અને મંડળ વિખેરાવાની તૈયારી થઈ ત્યાં પ્રેસીડેન્સી માજિસ્ટ્રેટ મી. બોસ ઉભા થયા. અને વર વધુને સંબોધી કહ્યું:—

“ પ્રદોત અને મૃદુલા ! આજથી ત્હમે આપણા શાસ્ત્રમાં કહેલા ચાર આશ્રમમાંના બીજા આશ્રમમાં દાખલ થાઓ છો.

બીજા આશ્રમમાં માનીયે છીએ એટલી સરળતા નથી પણ પતિ પત્ની કેળવાયેલાં હોય તો સરળ કરી શકે છે ખરાં. ત્હમને બન્નેને કેળવવામાં ત્હમારાં માતાપિતાએ જે શરૂ બળતી છે તે આપણા સંસારમાં સામાન્ય રીતે બળવાતી નથી. બ્હેન મૃદુલા ! નામ પ્રમાણે મૃદુલ રહેજે. આજથી તું ત્હારા પતિના ગોત્રમાં ગઈ એ વાત ખરી પણ એજ લગ્નનો હેતુ નથી. એ લગ્ન નથી. એક ઈંગ્લેજ લેખક કહે છે કે—A true marriage is not a mere temporary arrangement and although a young couple are said to be married as soon as the lady has changed her name, the truth is that the real marriage is a long slow intergrowth like that of the trees planted quite close together in a forest † એ અક્ષરસઃ સત્ય છે. નિસ્વાર્થ દિવ્ય સ્નેહથી

---

† ખરું લગ્ન એ અદ્વયકાળ માટે માત્ર ગોઠવણ નથી; અને જો કે ગોત્ર બદલવાની સાથે યુવાન જોડું લગ્નથી બંધાયેલું લેખાય છે ખરું પણ સત્યવાત તો એ છે કે જન્મલમાં બહુજ પાસે પાસે વાવેલા વૃક્ષની માફક હૃદયના આન્તર્ભાવની સંયુક્ત વૃદ્ધિ થાય એજ લગ્ન.

તહાંના આત્મા સંલગ્ન થાઓ એજ મહારી પ્રાર્થના છે અને આવાં લગ્ન કરાવી—ઓ પુરૂષમાં આત્મ લગ્ન વધારો કરી દેશની ઉન્નતિ થાય એવા પ્રયાસોમાં કાલ વ્યતિત કરી જીવન સાધ્વ્ય કરશે અને સતત સ્નેહ અને સૌખ્યની અભિવૃદ્ધિ થાઓ એજ અંતિમ ઇચ્છા છે.”

મૃદુલાનું હૃદય મી. બોસના શબ્દથી ભરાઈ આવ્યું અને “ ઈશ્વર મહેને સાહાય્ય કરશે જ અને આરા પ્રવોતને સુખી કરીશ. ” એટલા શબ્દ મનમાં બોલી શાન્ત થઈ.

લગ્ન ક્રિયા પુરી થઈ. વર કન્યાને વળાવ્યાં, તિસેત્તામા ચરને મૃદુલાની અન્ય સખી મંડળે ગીત ગાઈ પોતાનું કર્તવ્ય પૂરું કર્યું. અમૃતલચન્દ્રના ઘરમાં પ્રવોતની બાબી અને ખેડેન કંમળા એજ સ્ત્રી વર્ગમાં હતાં. નણુંદ બોળમળના હૃદય સ્નેહથી દ્રવતાં ન હતાં. નણુંદ ને પુણુંદુ કરતાં પ્રવોત તરફ વધારે ખેંચાય છે એ વિચારે બાબી જરા અંતડાં ગેહતાં અને માન માગતાં. પુણુંદુ અમૃતલચન્દ્ર અને કંમળાને ઘણો દુરાગ્રહ કરાવ્યા પછીજ આવ્યો હતો અને બોળનું સગા બહાલાં કરતાં પુણુંદુ અને બાબીનાં મન સાચવવાં એ અધર્મ કામ હતું. પ્રવોત પુણુંદુ તથા બાબી તરફ એમના સ્વભાવ પ્રત્યે દુર્લેક્ષ રાખી માન વૃત્તિથી જોતો અને જેમ બને તેમ કંકાસ ફર કરતો. મૃદુલા અને પ્રવોત આવ્યાં. ઘરના ઉમરાપર કોડીયાં ભાગવામાં રસાકસી ન થતાં પ્રવોતને ભાગવા દીધાં અને કંકુના હાથે બન્ને દાખલ થયાં. મૃદુલા પત્ની તરીકે પ્રવોતની ગૃહદેવી તરીકે પ્રથમજ આવી હતી અને “ આ મહારું એ વિચાર એને સ્પર્શે. ” દેજસરમાં જઈ દેવને પતી પત્નીએ સરનેહ નમસ્કાર કર્યો

સ્નેહ અખંડિત રાખવા યાચના કરી. અન્ય કામ ન હોવાથી પ્રદ્યોત પોતાના ઓરડામાં જઈ ખાટલા ઉપર પડ્યો. મૃદુલા થોડીવાર હેઠળ નળુંદ જોડાણી પાસે બેઠી, ન્યાત જાતની વાત સાંભળી હતી. એટલામાં પુલુંદુ આવવાથી જોડાણી ઉઠી ગઈ અને કમળા પિતા પાસે ગઈ. મૃદુલા એકલી પડી અને પાછલી બેઠીએથી પાણી પીવા નાં હેતુથી ઉપર ગઈ; દાદરા ઉપર ચઢતાં ઓરડામાંથી—

“ છે દિન આજ મુજને તુજ લગ્ન કરે ”

એ અવાજ આવ્યો. પતિનો અવાજ ઓળખ્યો આગળ પાછળ નજર કરી અને ઓરડામાં દાખલ થઈ. મૃદુલાને આવતી જોઈ પ્રદ્યોત ઉભો થયો ધડી બેર બન્ને તટસ્થ કિર્મીઁઁ પડ્યાં પરંતુ નેત્ર અને હૃદય વાતો કરવા લાગ્યાં.

“ પાણી ક્યાં છે તે બતાવશે ”

“ બહાલી—સ્નેહામૃત છે પછી પાણીની શી જરૂર છે. હવે તો પાસે આવી વાત કરવાની હરકત નથી ને ? લે પાણી પી ?” એમ કહી પ્રદ્યોતે પાણીનું પવાણું ધર્યું.

“ત્હમે મને કશું તે હું સ્હમજીશું. બહાલા ! પ્રથમ આવવા ના કહેતી ત્હેનું કારણ માત્ર આપણો રીવાજજ હતો. વિવાહ કર્યા પછી તોડી નાંખવામાં આવે છે તો પછી વિવાહ થયા પહેલાં મનને યથેચ્છ જવા દેવું એ યોગ્ય નથી એમ હું માનું છું. કદાપિ વાર્તાલાપનો ઘાડો સંખંધ થાય ને વિવાહ તુટે તો સ્હમ્યામાં શું શું થાય તે ત્હમે સ્હમજો છો. આમ છતાં સ્હમ્ય કબજે રહેતું નહિ અને વિવાહ—અગ્ન થશે એમ મ્હને ખાત્રીજ હતી તેટલે ફરજને

હું વાત નહોતી કરતી ?

જાણી ! તારી દલીલ ખરી છે ? હવે પાણી પી લે !

“ પહેલું મહારા હાથનું પાન ખાઓ ત્યારે પીજી ”

“ ક્યાં છે—લાવને ”

“ આ રહ્યું તમારે માટે મહેં કરી રાખ્યું હતું અને પ્રસંગ
ખોળતી હતી ”

પતિએ પત્નીને પાણી પાચું અને પત્નીએ પતિને પાન આ-
પ્યું. ગાઢ આશ્લેષ સાથે સ્હામ સ્હામમાં હૃદયદાન દેવાયાં એટલામાં
પ્રદાતને યુગ પડી અને નિચે ગયો. મૃદુલાં પણુ બીજો દાદરેથી
નીચે ડિતરી સ્ત્રી મંડળમાં ભરાઈ ગઈ.

ઉચ્છ્વાસ ૧૧ મો.

પદ્મનાભનું પાણીમહલ.

My princess, O Princess, true she errs,
But in her own grand way !

Tennyson.

ડો. અવિનાશ ને ત્યાં આજ જૂદોજ ઠાંક છે. પોળના નાકેથી
તે ઠંક ડો. અવિનાશના ઘર સુધી બન્ને બાબુએ દિવાની હાર સળ

* મહારી રાજ્યકુમારી ! હે ! મહારી રાજ્યકુમારી ! ખરેખર
તે જુએ છે ! પણ તે જુલમાં પણ એની મહાનતા સમાયેલી છે.

ગી રહી છે. વયમાં વયમાં કીટસન લાઇટના દીવા ઝમઝમી રહ્યા છે. એક બાળુ યુરોપીઅન બેન્ડ અંગ્રેજી ગીતો ગાઇ રહ્યું છે તો બીજી બાળુ હાર્મોનીયમની સાથે નાટકના બે એક્ટરો શૃંગારિક ગાયનો ગાઇ યુવાન મંડળને ખુશ કરતા દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે. ચોરીના ચારે બાળુ કીડીયાનાં તોરણ અને તે તોરણની આંદર 'સ્વાગત' વિગેરે શબ્દો દિવાના પ્રકાશથી ઝળકી રહ્યા છે. એક બાળુ ડૉ. અવિનાશ અને બીજી બાળુ ન-લિનાક્ષ બન્ને ધનાઢ્ય અને વગવાળા ગૃહસ્થો હોવાથી આ લગ્ન બે-વા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો રજવાડાના પ્રતિનિધિઓ, તેમજ મહોટાને ખુશ કરવાના ઇરાદેથી 'તહમારે ઘેર અમે ક્યાંથી' એવા વિચારવાળા લગ્નના લોકો હાજર હતા. મુઢલા મામી તરીકે કાશીના કીશો સાળુ પહેરી સ્ત્રી વર્ગમાં ધુમતી હતી. નવા આવનારને આવકાર આપતી હતી, પ્રધોત વિદુલાની આંખો દાખી બેઠેલી હતો. સર્વના આગ્રહથી મુઢલાએ તિક્ષોત્તમાની સાથે મંગળાષ્ટક ગાવાં શરૂ કર્યાં. સર્વ વાણંત બંધ કરવામાં આવ્યાં અને મધ્ય રાત્રીના અરસામાં આ નણુંદ બોમ્બના મંજુલ સ્વરે સર્વની આન્તરૂત્તિ શાન્ત કરી. સર્વ નાં હૃદય ત્યાં આકર્ષાયાં અને પ્રબોધ તેમ પ્રધોતને તો જે વૃત્તિઓ થઇ તે તો વર્ણુવ્યા કરતાં અનુભવાયતોજ સહમન્ય. લગ્ન પુરૂ થયું રાજકોટ, જામનગર. જુનાગઢ, ઉત્તર હિંદુસ્થાનના અભિનન્દનના તારો અને ઉપહારો આવવા મંડ્યા, અને વિદુલાનું ચિત્ત આ અમુક્ય બેરો જોઇ આતંકિત થવા લાગ્યું. જે દ્રવ્ય એજ સુખ હોય તો વિદુલા જેવું કોઇ સુખી નહી હોય એમ સામાન્ય કન્યાઓ સહમનવા લાગી અને વિદુલા જેવી ભાગ્યશાળી કોઇ નહી એમ

માનવા લાગી. માત્ર મૃદુલાજ વિચાર કરતી હતી કે દ્રવ્ય કરતાં સ્નેહની વધારે જરૂર છે અને વિદુલા જે પોતે સ્વર્ગ સુખમાં માને છે તે આગળ જતાં કંટાળ્યા વિના નહિ રહે. પક્ષનામના હૃદયમાં તો કાંઈ કાંઈ જુદાજ વિચાર થતા હતા. “મૃદુલા અને પ્રદ્યોતના લગ્ન સમયે એ બેના સુખ ઉપર જે આનંદ, જે સ્નેહ દેખાતો હતો, જે તેજ આંખમાંથી વર્ષાતું હતું તે આનંદ તે સ્નેહ મહારા કે વિદુલાના મ્હો ઉપર કેમ દેખાતું નહી હોય ? લગ્ન પહેલાં એક ખીજના વિચાર જાણવાની જરૂર નથી ? દુનિયાં સુખી માને પણ જ્યાંસુધી હૃદય સંયોજનમાં નથી ત્યાં સુધી તે લગ્ન કહી શકાય ? પૈસો હોય એટલે માણસ સુખી છે એમ મહારી માન્યતા બ્રમજ છે. વિદુલા ભણેલી છે. મૃદુલા પણ ભણેલી છે. મૃદુલાને પ્રદ્યોતની છખી મળતાં જેટલો આનંદ થયો હતો તેટલો આનંદ વિદુલાને સોનારૂપાની બેટાથી થાય છે. મૃદુલા કેટલાં મિષ કહાડી પ્રદ્યોતને અવલોકવા ટળવળતી—વિદુલા રહાસું પણ જોતી નથી. પ્રથમ લગ્ન સમયે હું બાલક હતો એટલે લગ્ન એ શું વસ્તુ હશે તે સ્પષ્ટ જણતો નહોતો—મૃદુલા અને પ્રદ્યોતના લગ્નથી લગ્નની મંનીરતા—જવાબદારી અને લગ્નનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાયો.

હું વિદુલાના વિચાર મચાસ્થિત જાણતો નથી. વિદુલા મહારા વિચાર જાણતી નહિ હોય. આતું નામ લગ્ન કહેવાય ? શરી ન પરકરો હત તો કેવું શાર ? ના. ના. એ લગ્નમાં સ્નેહ સ્વમ-જોતો નહોતો પણ ન પરકરું કેય ?

“ સ્નેહ જો નથી, એ નહિ, નહી ન. કે ચારો જોતે, અમ ચિત્તનો;

હાલની ઐક્યતા વિના લગ્ન કેવું. *English people marry whom they love, Indian people love whom they marry. એ મ્હારા કેસમાં ખરું પડશે ? મૃદુલા અને વિદુલાના વિચારનું જુદા લાગે છે અને એ વિચારને લીધેનું વિદુલામાં રહેલો વિકાસ થયો નથી. વિદુલા પ્રત્યે મ્હારું હૃદય આકર્ષાય છે છતાં ત્હેનાના વર્તનથી. ત્હેની મુખચર્ચાથી સંકોચ પામે છે. અમારા બેનો અંતરપટ ધાડોને ધાડો રહેશે ? થું મૃદુલા અને પ્રલોત જવાથી તે પટ નહિ બેઠાય. આવા વિચાર શા કામના ? ઇશ્વરેજી હશે તેમ થશે ”

વિદુલા ? નિર્દોષ વિદુલાના હૃદયમાં રહેલું ખીજ હતું પણ પ્રેમવારી કોઇએ સિંચ્યું નહોતું-ત્હેનો વિકાસ થાય એમ કોઇએ પ્રયત્ન કર્યો નહોતો. માતૃ પ્રેમ જે કુટુંબ પ્રેમ-પતિ પ્રેમ અને ઇશ્વર પ્રેમનું મૂળ છે ત્હેનું વૃક્ષ થયું નહોતું. પતિ પ્રેમ એજ રહેલો, પરાક્રાંતા; ઇશ્વર પ્રેમનું હેલુ દાર એમ કોઇએ સહમન-બુંદ નહોતું તો પછી વિદુલામાં એ લાગણી ક્યાંથી ઉદભવે ? ખાતું, ફરવું અને વાંચવું એજ જીવનનો ઉદ્દેશ. લગ્ન એ માત્ર રહી છે અને રહીને અવલમ્બવું એજ લગ્ન કરવાનો હેતુ-ટેની-સેનની રાજ્યકુમારીની માફક વિદુલાનો રમેલ અમતં જ્યોત નહોતો તો પછી એવી આન્તરૂપિયાં, ક્યાંકી ! અને આન્તરૂપિતા થાય નહિ તો પછી ત્હેને મુશ્કેલીમાં પડે, ક્યાંકી હાય !

*ઇંગ્લીશ લોકોને મ્હાય છે તેમ મરેજી લોકોને પરણે છે ત્હેને મ્હાય છે.

સીવીલ સર્જનની પુત્રી દ્યુસીના, ફીમેલ ટ્રેનીંગ કોલેજની લેડી સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ મીસ એસ્ટનના તાર આવ્યા. May you two be united into one " તમે બે મળી એક થાઓ " આ સમ્બો તારમાં હતા. આનો ભાવાર્થ વિદુલા સ્હમજી નહિ. વરકન્યાને વળાવવામાં આવ્યાં. બગીની અંદર વિદુલા પદ્મનાભ અને તિલોતમા નો છોકરો બેઠો હતો. બગી ચાલવા માંડી અને પતિ પાત્રી વચ્ચે વાતો ચાલી.

" વિદુલા શીરીન અને સકીનાની ભેટથી મૃદુલા કેટલી ખુશી થઈ હતી તે તમને પરમ દિવસ જોયું હતું કે ! "

" હા. પ્રધોત મામાની છબી લોકેટમાં હતી. છબીમાં શું હતું કે એટલા બધાં ખુશી થયાં હશે. દ્યુસી અને જુનાગઢ દરબારની ભેટો જોના કરતાં સારી હતી ! "

" મૃદુલા અને પ્રધોત વિશે તમારો શો અભિપ્રાય છે.

" ખરેખર એ જોડું તો અનુપમ છે. મૃદુલા મામીના બોલવામાં કાંઈ એવી ચીઠાસ છે. એમના ચહેરા ઉપર એવે 'Halo' (અંબાર) જણાય છે કે એમને જેતાંજ આપણું હૃદય આકર્ષાય છે. પ્રધોત મામાથી મૃદુલાને જેતાં અને મૃદુલાથી પ્રધોત મામાને જેતાં હસાવજી જણાય છે. કાંઈ જાણે કેમ એ બેને શું છે. એ બે ક્રિયાં હોય છે તમારે આત્મિક આનંદ વરસી રહેતો લો. એમ લાગે છે મૃદુલા મામી બધાના છે પણ બધાના હશે એમ એમને જોવાથી જણાયે લાગે નહિ. છતાં ગરીબમાં ગરીબ માણસને મદદ કરવામાં અને તેમાં સહવિચાર ફેલાવવામાં એકેકાં છે."

“ વિદુલા—એનું નામ સ્નેહ. પતિને પત્ની પ્રત્યે અને પત્નીને પતિ પ્રત્યે આંખો આંખ મળતાં સ્નેહ વહન ન થાય તો પછી શા કોમનું. મૃદુલા પાસેથી કાંઈ શીખવો.”

“ એમની પાસેથી શું શિખવાનું છે. હેમના કરતાં તો હું વધારે ભણી છું. એમની પેઠે વરઘેલાં વડુઘેલા મ્હને તો ન ગમે ?”

“ એ વિશે મૃદુલા સાથે કોઈ દિવસ વાત કરી છે ” ?

“ હા. ઘણીએ વાર. પણ કોણ જાણે કે કેમ એમની સાથે વાત કરતાં એ એવી રીતે સ્વમનવે છે કે તે વખત તો કમ્બુલ ક્યો વિના ચાલેજ નહિ. ”

વાત બંધ પડી. નલિનાક્ષનું ઘર આવ્યું અને પતિ પત્ની ઉતર્યા. હિરણ્યમયીએ ભાભીને વધાવી લીધા. હાકારજીને પગે લાગવાનું કહેતાં વિદુલાએ માંડ માંડ નમસ્કાર કરી પતાવ્યું. હિરણ્યમયી નીચે ગઈ અને વિદુલા ઉપર ગાદી ઉપર પડી પડી ચોપાનીઆનાં પાનાં ઉઘલાવવા લાગી. પંચનાભ વિદુલા બેઠી હતી ત્યાંથી બરાબર રહામે પોતાના ઓરડામાં આરામ ખુરસી ઉપર બેઠો અને ધ્વિંછા વિરૂધ વિચારોદ્ધિમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યો.

“છપ્પીમાં એવું શું હતું કે એટલાં બધાં ખુશી થયાં હશે.” વિદુલાના એ શબ્દો બરાબર સાંભરતા હતા. છપ્પીમાં કાંઈજ નહોતું પરંતુ જે સ્નેહની દૃષ્ટિએ મૃદુલા નિહાળતી હતી તે સ્નેહએ જ તે છપ્પીની કિંમત વધારી હતી. અને જ્યાં સુધી એ દૃષ્ટિ નથી ત્યાં સુધી એ છપ્પીની કિંમત પણ નથી.

“ વસી હું મુજ વસ્ત્રભ માંજ, પતિ મુજ અન્તરૂમા,
બંની રક્ત અમે બે એક, બધ્યાં પરમાત્મનર્મ. ” x

x ઇતિહાસની આરસી એ રાહ. રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષમણ.

એ જ્યાં સુધી સ્વમળયું નથી ત્યાં સુધી લ્યુસીનો તાર વિ-
દુલા શી રીતે સ્વમળ શકે. વિદુલા ! વિદુલા ! બહેલી આ પ્રત્યેના
મ્હારો તિરસ્કાર મુદુલા જેતાં નષ્ટ થયો છે; અને એની અસરથી
જ મ્હારું અંતઃકરણ ત્હારી તરફ આકર્ષાય છે. તું સ્હામી બેઠી છે
પરંતુ મ્હારી પ્રત્યે નજરજ કરતી નથી. લોહને લોહચુંબક એવ્યા
વિના રહેજ કેમ ? શું હું ત્હને બોલાવું ? ના. ના. સુખી થઈ શકે
કેમ એ વિચારે મ્હારું મન આંદોલિત થયું છે. “ સ્ત્રીને સ્વાતંત્ર્ય-
ન આપવું. સ્ત્રીઓ યોગ્યજ હોતી નથી એ વિચાર પ્રદોષ અને
મુદુલાએ હુપ્ત કરાવ્યો છે. જે દંપતીના દર્શન માત્રજ આટલું કર-
વા સમર્થ છે તે દંપતીના સહવાસથી વિદુલાનો સ્નેહ કેમ વિકાસ
ન પામે ? પ્રિય બાઈ પ્રદોષ અને પ્હેન મુદુલા ? ત્હમે આજ
મ્હને પરાક્ષ રીતે ઘણું જ્ઞાન આપ્યું છે અને

સંસારાબ્ધિ વિશે કવચિત્ પડતી જ્યાં જ્યાં વિપત્તિની.
નૌકાઓ અમ્મળાઈ જીવન તણી વિદિષ્યું ત્યાં કો થતી;
સ્નેહી છે મુવતારલો હૃદયનો સંભારી વિલોકને,
દર્શવે નીતિ પંથ એ સરળતા સર્વત્ર ઉદ્ભાવતો. *

એ અક્ષરસઃ સત્ય છે. ત્હમે જન્મે મ્હારા-મ્હારી જીવનૌકાના
મ્હારી-હવે તો મ્હારી માનવીજ નેષ્ટએ-વિદુલાના મુવતારલો ગણ્યું
હું. સરળ રસ્તો દર્શાવશો...આજ વિચાર કરતો ‘ પશ્ચનાભ ’ નિદ્રાને
આશ્રીત થયેલ.

* શાંતિવિદિષિત.

ઉચ્છ્વાસ ૧૨ મો.

જ્ઞાતિ ભોજન—પાર્ટી.

" There are good physiological reasons in favour of pleasant society at table, and, besides those, there are good intellectual reasons also. " §

The Intellectual Life.

રાત્રીના આઠ વાગ્યા હતા, ચન્દ્ર તેજ ખીલતું જતું હતું; પવન પહુ સ્થેજ સ્થેજ આવતો હતો અને તેથી ટાઢની ચમકારી લાગતી હતી આ સમયે વિનોદરાયને ત્યાં જ્ઞાતિ ભોજનની તૈયારી થતી હતી. આઠ વાગ્યા એટલે હવે જ્ઞાતિમાં જવાની તૈયારી કરીએ એમ જ્ઞાતિતુ નહાતું મ'ડળ વિચાર કરતું આમ તેમ ફરતું હતું. કોઈ અમોઢીયાં પહેરી આમ તેમ ધરવાં હતાં; કામની-કામ આગ્યા ન આગ્યાની પુછપાછ થતી હતી; નવિનના વિવાહિત યુવતિ યુવાનો કોઈપણ મિત્રે પેતાના સનેહીને નજરે પડવા-લાગ આવે સિમ્ત કરવા પહુ ચૂકતા વહિ. કિત્તાઓ સુકાવા મ'ડયા. પત્રાળાં અપાત્તં હતા. નહાઈને એસવાની બાંજુમડમાં નાળુક બાંધાના યુવાનો કાંઈ યુક્તિ કરી એમને

§ આનંદ ઉત્પન્ન થાય એવા મ'ડળની સાથે બેસી. નવેસવાની તરફથી મ' વૈદકચાસ્ત્રનાં જેવાં કારણો છે તેવું જણાયું. જ્ઞાતિ તાર્કિક કારણો પહુ છે.

એમ બેસી જવા તૈયારી કરતા હતા; એટલામાં પ્રધાત પુલુંદુ, શૈલેન્દ્ર, મુશીલા, વિદુલા અને અન્ય સગાં બહાલાં આત્મ્યાં. ન્હાવાની સર્વ તૈયારીઓ થઇ. સર્વ કાઇ પોત પોતાને હાથે બેઠા. દીવાઓ મુકાયા. પુરૂષ વર્ગ ગોઠવાઇ ગયો. સ્ત્રી મંડળમાં બેસવાની અનુકુળતા છે કે નહિ એ જોવાને મૃદુલા, તિલોત્તમા અને વખતે શાન્તિગૌરી દરતાં હતાં, મૃદુલાના ગળામાં હાર અને માર્થામાં બેર સલ્લીના ગજરા સિવાય કાંઇજ નહોતું. મૃદુલા અને તિલોત્તમા પાન મુલાખ વહેચતાં હતાં. વિનોદરાયની ખાસ ચિવટથી રથને રથને ધ્રુપ સંગભાવવામાં આવ્યો હતો. પુષ્પનાં તોરણો લટકાવવામાં આવ્યાં હતાં અને તમામ સ્ત્રી મંડળને એકેકો હાર પહેરાવવામાં આવ્યો હતો. કુલ હાર અપાઇ રહ્યા; તિલોત્તમા મૃદુલા, વિદુલા હિરંપ્રયમથી વિગેરે મંડળ નજદિકના એટલા ઉપર બેઠેલી શુદ્ધિ પાસે બેઠું. ‘પીરુસણુ કેમ નથી નીકળતું’ ‘દશ વાગી ગયા છે’ ‘છોકરાં ઉઘી જાય છે’ ‘કાણુ આવવાનું ખાકી છે’ ‘નકમી રસોઇ ટાઢી પાડે છે’ ‘વિના કાસણુ ઉજાગરા’ ‘બળું આવું ખાવું’ એવા ઉદ્ગારો સ્ત્રી મંડળમાંથી નિકળતા હતા. પુરૂષ વર્ગમાં મુવાન મંડળ ટાળે વળી ચાતિની, દેશની, ઉમતિની રકુલ કોલેજની, માસિકો પત્રની, અવિવાહિત રહેલાને ‘તહમારું ક્યાં થયું’ ? એમ કુંડે પેટે ચહાવી મસ્કરીની વાતો ચાલી હતી.

‘શુદ્ધિ ક્યાં છે’ એમ કહતી શાન્તિગૌરી આવીને કહેવા લાગી.

‘શુદ્ધિ ન જાનેઆ જન્મ મૃદુલાની જન્મણી આંખમાં નથી. તેને જાણીવી આવ્યેને’

બુદ્ધિ—બહેન ! કેમ નથી આવ્યાં ! બાબી ત્હમને ખબર છે ?

તિલોતમા—ના, કાંઈ આજ છે તો નહિ. અમરતા માન ખાવા રહ્યાં હશે. પ્રદોષ મામાને પૂછોને.

વિદુલા—આજ કોઈનું સમયરી બમયરી હશે. નહિ તો આવ્યા વિના રહે નહિ. પ્રદોષ મામાના કામમાં આડાં ન આવે પછી તો કોણ જાણે.

તિલોતમા—આ સુશીલા બાબી આવ્યાં એમને ખબર હશે.

બુદ્ધિ—સુશીલા ? પુછુંન્દુનાં વહુ કેમ હજી નથી આવ્યાં કાંઈ કારણ છે.

સુશીલા—આજ શેની આવ્યે ? એના બાપની આજ વર્ષ ગાંઠ છે તે અવાય ?

વિદુલા—સમયરી કે વર્ષ ગાંઠ.

સુશીલા—વર્ષ ગાંઠ.

વિદુલા—સમયરી તો ઠીક પણ વર્ષ ગાંઠ તે પળાતી હશે અને તે પણ વહની.

સુશીલા—એ તો ત્હમને. ગમે તેવાએ બાપને ? વર્ષ ગાંઠ હોય તે ન સાંભરે કે શું ? આવું હોય ત્યારે તો વધારે સાંભરે. ન્હાનાં છોકરાંની વર્ષ ગાંઠ પળાય છે તો પછી આ કેમ નહિ. અરે વળી આડાં શું કામ જાણે. મ્હારાં બાબી શુભરી ગયાં છે તે અમૂક દિવસે પરણ્યા હતાં એમ એમનાં પીયરીઆ પાળે છે તો પછી આતે ન્હાની સુની વાત છે ?

મૃદુલા—હેં બાબી ? મુશીલા કહે છે તે ખરું છે? આપણામાં આવે શોક પળાય છે ?

તિલોત્તમા—બહેન યુદ્ધિદા જેવાં ભાગ્યેજ કાષ્ટ હોય જે ભુ-મલકિશોરનો પણ શોક ન પાળવા દેવા દુરાગ્રહ કરે. આપણામાં તે આવે શોકનો ચાલ પડી ગયો છે કે ન પુછો વાત. આડે દહાડે મને તે પણ આજ ખોળી ખોળીને કહાડે.

યુદ્ધિદા—આપણે બધાં વાતો કરીએ છીએ પણ આપણે ત્યાં પાશુ આપણે એમનું એમ કરીએ છીએ.

મૃદુલા—બહેન ! હું તો શોકની તદ્દન સ્થામી છું. અંતરની લાગણી બહાર બતાવવાથી શો લાભ ? આપણે માટે બીજાને જેને લાગણી પણ ન હોય તહેને ક મને શોક પાળવો પડે એવું શું કામ કરીએ.

તિલોત્તમા—મહારા પ્રદોષત મામાએ ક્યાં એમની માનો શોક પાળ્યો હતો ! એક મહિનાની અંદર જમવા જતાં શું એથી એમને માને માટે લાગણી નહિ હોય ?

શાન્તિગૌરી—હશે હવે આપણે ન પાળવો એ વાત યાદ રાખવી. જે ટીકા આપણે કરીએ તે ટીકા આપણી ન થાય તે સં-ભાળવું નકામી નાત ખોટી થાય છે. યુદ્ધિદા ! તું ઉભી ઉભી જઈ આવ્યને ?

યુદ્ધિદા ને તિલોત્તમા પ્રદોષતને ઘેર ગયાં. પુર્ણેન્દુની વહુને પણ સહમજલી પણ એકની એ ન થઈ. આખરે બન્ને થાકી પાછા આવ્યાં અને શાન્તિબોજન બાર વાગ્યે શરૂ થયું.

પુરૂષ વર્ગમાં પ્રધાત, પદ્મનાભ, શૈલેન્દ્ર, રવીન્દ્ર, કુમુદકાન્ત, અને અન્ય મિત્રમંડળ સાથે બેઠું હતું. પ્રબોધ વખતો વખત ખબર કાઢી જતો હતો અને સારી રીતે જમવાનો આમ્રહ કરતો હતો.

કુમુદકાન્ત—કેમ પ્રધાત ભાઈ. પેરતનજી અને કરીમમહમદ નથી આવ્યા કે ? લગ્નને દિવસે તો મહેં જોયા હતા.

પ્રધાત—આવ્યા છે ને. પણ અહીં આવ્યા નથી.

પદ્મનાભ—શું એમને નોતરાં નહોતાં કે શું ? પ્રબોધ કે વિનોદરાય બંને એમ નથી ?

કુમુદકાન્ત—મૂઠલા તો નજ બંને. એનો અત્યારથી પ્રધાતનાં તે મહારાં એમ કરવા લાગ્યાં છે.

પ્રધાત—તે તો હમને લાગે તે ખરૂં. પ્રબોધે આમ્રહ તો બહુ કર્યો હતો પણ મ્હને ઠીક ન લાગ્યું. અન્ય કેમવાળાને આપણી સાથે રાખવું એમાં એમને અને આપણને બેને ઠીક પડતું નથી. એ એમના નનથી “અમને હલકા ગણે છે” એમ માને છે અને આપણે કેટલાંક કારણોથી સરખા ગણી શકતા નથી. માટે સઉથી સારો ઉપાય એજ કે બીજે દિવસે માત્ર મિત્રમંડળજ રાખવું એટલે પાર્ટી જેવો આનંદ પડે.

કુમુદકાન્ત—હમારૂં કહેવું ખરૂં છે. પાર્ટીમાં એવો વાંધો આવેજ નહિ.

પદ્મનાભ—પાર્ટીમાં ઘણા લાભ છે. એકતો બધાને સાથે બોલાવાય અને બધું આપણે શાંતિમાં જો તોડા હકારા કરવી પડે છે તેમાં પાર્ટીમાં કાંઈ નહિ. કાંઈ મોકલ્યું એટલે પત્યું.

રવીંદ્ર—બીજી પાર્ટીમાં આવવા શોકનો વાંધો ન આવે તેમ જમવાની-ખેસવાની જગા કંવી. આ જગા સરખાવો અને પાર્ટીની જગા સરખાવો.

પદ્મનાભ—ત્યાતની જગાતો ડર્ટીમાં ડર્ટી (ગંદામાં ગંદી) આતો ન આવીયે તો ખોટું ઢાગે નહિતો હું તો આવું જ નહિ. જે જગાએ આટે દિવસે ડિબા પણ ન રહીએ ત્યાં રેશમી સાગાં પહેરી ખેસવું.

કુમુદકાન્ત—આટલા પૈસા બગાડે પણ એક જગા ખાસ જમવાની રાખે તો શું ?

રવીંદ્ર—અરે કાર્ટડીનરજ (સાતિબોજન) કાફાડી નાંખવા એટલે બધી ધમાલજ જાય. પાર્ટીઓ રાખવી એટલે બસ.

પદ્મનાભ—આપણા સાતિબોજનથી એમાં કાંઈ ખર્ચ ઓછું થતું નથી.

કુમુદકાન્ત—શેનું ઓછું થાય ! સાતિબોજનમાં નિરાંતે ખવાય અને પાર્ટીમાં તો ડીશ (થાળી) માં કાંક રાખવું પડે. ઘરઘણીને તો એટલું જ બધકે વધારે ખર્ચ થાય. વળી સાહેબ લોકો વિગેરેને માટે આપણને ન ખપતી ચીજો મંગાવવી પડે.

પ્રદ્યોત--એ તો ન મંગાવે તોએ ચાલે. બાકી પાર્ટીમાં સાતિ બોજનથી ઓછું ખર્ચ નથી. પાર્ટીમાં તેમાં હકારા, શોક નથી નડતો એ સુધારો આપણે કરીએ અને ખેસવાની સવડ કરીએ તો સાતિ બોજન ખોટું નથી. પાર્ટીની પણ જરૂર પડે છે. પાર્ટીની વખતે પાર્ટી અને સાતિ બોજનની વખતે સાતિ બોજન થાય તો બસ.

રવીન્દ્ર—શાંતિ ભોજન કરવુંજ જોઈએ એ દુઃખ ઓછું છે.

પ્રદેવ—એ કહાડી નાંખોને ? એની કાણુ ના કહે છે, લગ્ન જેવા ખુશાલીના પ્રસંગે આપણે મળીએ છીએ એ એક નાતનું શૈક્ષીયલ ગેધરીંગ (મિત્ર મેળાપ) છે. એકલા ખાવાની તો વૈદો પાણુ ના કહે છે તો આ આનંદથી સાથે સાથે જમાય તો ખરું. વળી આપણે જે વાતો કરી તે બધા ભેગા મળીને ક્યારે કરવાના હતા. લાભ તો છે પણ સદુપયોગ થાય તો.

પ્રબોધ—કેમ ? ખાઓ છો કે ડીસ્કશન (વાદવિવાદ) કરો છો.

પદ્મનાભ—આતો ખાઈ રહ્યા પછી ટાઢા પહોરના ચાલે છે.

સર્વ મંડળ ખાઈ રહ્યું અને રાતના એક વાગ્યે ઘર તરફ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યું.

ઉચ્છ્વાસ ૧૩ મો.

કૌમુદી ઉત્સવ.

ગરબે રમવાને ગોરિ નીસરીરે લોલ,
તેજ કોટી ચન્દ્રનો પ્રકાશ, માસ પૂર્ણિમેરે લોલ,
તાળિ દેતાં વાગે રમઝૂમ ઝુમખારિ લોલ.

ભીમરાવ ભોળાનાથ.

પૂર્ણિમાની રાત્રી હતી; શીતરસમી પૂર્ણ કળાએ ખીલી રસો હતો. તેજના અંબારમાં રાત્રીમાં ભટકતાં ન્હાના જંતુઓ આમ તે-

મ ઉડી તેજમાં ડાઘારૂપ દેખાતાં હતાં. આકાશમાં ચંદ્ર સરતો સરતો સ્નાન ક્રીડા કરતો હોય તેમ હસિતવદને સર્વત્ર આનંદ પ્રસારતો હતો. આ વખતે અતુલચન્દ્રના ઘર આગળ કાંઈક જુદોજ દેખાવ હતો. ઘરના રસ્તામાં પડતા લાંબા છગ્ગના એક ભાગમાં પ્રધોત અ- ને તહેતું મિત્ર મંડળ એકું હતું. ખીજા ભાગમાં ડો. અવિનાશ ન- લિનાક્ષ, મી. બોસ, પટવર્ધન, વિગેરે સંભાવિત ગૃહસ્થો એકા હતા. નીચે બારણા પાસે મ્હોટી પાટ ઉપર કમલા, અને ખીજા આદ્યે સ્ત્રીઓ એકી હતી. મૃદુલા, વિદુલા, તિલોત્તમા, સુશીલા, અને ખીજા યુવતીઓએ કોઈએ શ્વેત તો કોઈએ ગુલાબી, તો કોઈએ લીલા તારા ટપકીવાળા સાળુ પહેર્યા હતા. મૃદુલાએ શ્વેત પોશાક અને મોતી- ની માળા સાથે શરીરની અને સડીનાની આપેલી પ્રધોતની છખી પહેરી હતી. ગળામાં અને માથે પુષ્પ માળા શોભી રહી હતી. વિદુલાએ ત્રીકની કોરનો સાળુ અને કપડો પહેર્યો હતો. ન્હાનાં છોકરાંઓ આમ તેમ દોડતાં હતાં અને ચંદ્રનીમાં ‘ સાતે- લીયું ’ વિગેરે રમી આનંદ કરતાં હતાં. રહામી બાળુ બે ન્હાની પાટ નાંખી સીપાઇ—નોકર વર્ગ એકો હતો. કોઈ સખીઓની સા- થે તો કોઈ એકલી કોઈ નોકરની સાથે તો કોઈ વૃદ્ધ ધરના માણસ સાથે આવતા હતાં. યુવતીઓનાં ટેળાં ડેરડેર ઉભાં રહ્યાં હાસ્ય વિનોદ આદ્યો. સ્ત્રીઓને પાંજરાના પક્ષી માફક પુરી રાખ વામાં આવે છે એટલેજ જ્ઞાતિ ભોજન—ગરબા અને એવા પ્રસં- ગોમાં વધારે છુટથી આનંદ કરે છે. આવા મેળાવડામાં સ્ત્રીઓનાં હૃદયમાં જે આનંદ જે સ્વતંત્રતા જવાયો હોય છે, મુખ ઉપર જ્વાલિને અદ્ભે જે ઉમંગ ઉત્સાહ પ્રસરી રહ્યો હોય છે તેવું

કારણ એજ છે કે મનુષ્ય માત્રનો શું પણ પશુ પક્ષી પણ સ્વ-તંત્રતા ચાહ છે. પુરૂષ વર્ગ નાટકોમાં, કલ્પભોમાં—મિત્રમંડળમાં રાતના દસદસ અગીઆર અગીઆર વાગ્યા સુધી નિરંતર ફરે આ-નંદ કરે અને સ્ત્રી વર્ગ માત્ર ઘરમાંજ ગોંધાઈ રહે. ઘેર આવી એમની સાથે સામાન્ય રીતે એવી વાતજ ન થાય. એમને આપણા આનંદમાં ભાગ ન લેવા દઈએ. એમના કિસાદ અને આનંદને પોપીયે નહીં અને પછી પાશ્વિમાત્ય સ્ત્રીઓને પતિ સાથે આનંદ કરતી જોઈ આપણી સ્ત્રીઓને ધીકકારીયે એ કેટલું અયોગ્ય છે ?

Men choose their wives because they are pretty, or because they are rich, or because they are well-connected but rarely for permanent interest of their society. *

આર્ય સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ સિવાય બીજાં કોઈજ વિચાર કર-તી નથી. હેમને હેમના પતિનો એક મધુર શબ્દ બસ છે. આવી સ્ત્રીઓને જો પુરૂષ વર્ગ પોતાના જીવનમિત્ર ગણી કલ્પ મિત્રમં-ડળની માફકજ વાર્તા વિનોદ ચલાવે તો સ્ત્રીઓના હૃદયમાં જે આનંદ જાતિ ભોજન—ગરબા વિગેરે સમયે દેખાય છે તે નિરંતર કાયમ રહે. હિંદુ અવિભક્ત કુટુંબના ખરાબ પરિણામો આ આ-નંદને કેટલે દરજ્જે નષ્ટ કરે છે ખરો છતાં પતિ પત્ની તરીકેના

---

*‘‘ધણું’ ખરું મનુષ્યો કાંતો સુદરતા માટે, તવંગર હોય એટલા માટે ઉત્તમ કુળની છે એટલા માટે લગ્ન કરે છે પણ હેમના સહવાસથી આનંદ મળે એ માટે ભાગ્યેજ પરણે છે.

આનંદમાં કદાપિ વિદ્ય ન આવે, ને અસંતોષ તો રહેજ નહીં.

શાન્તિ—‘તિલોત્તમા ? બધાને કહે કે ગાયા પછી વાર થશે ને ગાશે શું. એક બે ગરબા ગાઓ એટલામાં ચાલ થશે. ઉપર બધા સાંભળવા બેસી રહ્યા છે.’

હવે શું ગાવું એની તકરાર પડી, પક્ષ પડ્યા. વિદ્યા, સુ-
શિક્ષા નવા ગરબા ગાવાની તરફેણમાં હતી. તિલોત્તમાએ એકાદ
જુના ગરબાની દરખાસ્ત મુકી. આખરે તકરાર ક્રમગા પાસે ગઈ
ક્રમગાએ પ્રથમ માતાશ્રી સ્તુતી ગાઈ અને તે ગાવાની રજા
આપી. માતાશ્રી સ્તુતી ગવાઈ. ત્યાર પછી તિલોત્તમા અને વિ-
દ્યાએ નીચેનો ગરબો ઉપાડ્યો અને સર્વેએ ઝીલવા માંડ્યો.

આજે આંગણઝૂં ઉજળાય, બાબી આવે છે;

શીળી જગની નૌતમ છાંય, સાથે લાવે છે.

મન્દ મન્દ હસતી મુખ નવ વદતી લતા લચી લચી નયરે;

મીડી બાબીના અન્તર ઉમંગકા ખેલી નયન સરમાય.

બાબી આવે છે. આજે.

નિર્બેશ સરિતડી બાબી અમેલી વહશે સાત્વિક ગાન રે;

સાગર સમો બડ જાતા રસીયો ઝીલી દેશે નદીતાન.

બાબી આવે છે. આજે.

વ્હાલી બાબીની સોડેથી સરશે સરલાં મુંદર દુલ રે;

નિત નિત ખીલતાં વિધ વિધ ખુલતાં તેજવશે વીરકુલ.

બાબી આવે છે. આજે.

× સાઈ સાઈ રે સુરત રહેર, મુંબઈ અલબેલી એ રાહ.

શ. વસન્તવિનોદી.

માડી જાયાની દેવી બાબલડી, વીર જ્યમ વૈકુંઠનાથરે;
મંગલદૈયાં હીર અમલાં ગુંથાતાં, ઝળકશે પુણ્યપ્રકાશ.

બાબી આવે છે. આગે૦

અનુપમ જોડલું પાશે પ્રભુતા, થાશે જગત રળિયાતરે;
કુમકુમ ચાંદસો મોંઘી બાબીનો અદ્વય રહો જગતાત.

બાબી આવે છે. આગે૦

“ બહાલી બાબીની સોડેથી સરશે સરલાં સુન્દર ઝલરે. ”

એ લીટી આવતાં કુમુદકાન્તે પ્રદોષતા પડખામાં આંગળી ખે-
શી. પ્રદોષ હર્યો. મૃદુલા ઉપલી કડી ગાતાં-ભાવ સ્થબળતાં સર-
માત્ર-હસી અને મુગી મુગી તાળીઓ લેતાં ફરવા લાગી.

“મૃદુલાને એવું કૃત્ર આવે ને હું રમાડું એટલે ગંગાનાલાં”
એટલું કમળા બોલી બીજી સ્ત્રીઓ સાથે વાત કરવા લાગી. મૃદુલાનું
સાસરું માટે ન અવાય એમ પ્રબોધનો વિચાર ન હોવાથી અને
પ્રદોષ વિગેરેના આગ્રહથી પ્રબોધ આગ્યો હતો. તિલોત્તમાના શુદ્ધ
ઉચ્ચારની સાથે શાન્ત સંગીતે શ્રીતામન ઉપર જીવીજ અસર કરી.
નિર્ભજ સરિતડી બાબી અમોલી વહશે સાત્વિક ગાનરે. ”

એ લીટી આવતાં વાતાવરણ શાન્ત થઈ થયું. વાર્તા-ગ્રંથમાં
બંધ પડ્યાં, સર્વ કોષના કૃત્યેન્દ્રિય તિલોત્તમા અને મુશીલા તરફ
ખેંચાયા. પવન અને ચન્દ્ર ધડીબેર સાંભળવા સ્તબ્ધ ઉભા રહ્યા.

પ્રદોષ—કુમુદકાન્ત.

The man that hath no music in himself,
Nor is not moved with concord of sweet sounds

Is fit for treasons, stratagems and spoils. §

એ શેકસપીઅરના સખ્દ કેટલા સત્ય છે ?

કુમુદકાન્ત—શું આપણામાં આવાં ગાનારાં છે ? હું તો જાણુ-
તો હતો કે નાટકો વાળાજ ગાઈ શકતા હશે. અગર મુનશ્વો ગા-
ઈ જાણતી હશે,

પદ્મકાન્ત—હજી મૃદુલા ગાય ત્યારે સાંભળજોને. ગાનાર તો
છે પણ એને કિતેજન કોણ આપે છે.

પ્રધોત—ગાવાનું કામ પણ વિચિત્ર છે. પુખ્તવય અને પરિ-
પક્વ વિચાર વિનાના હાથમાં જાય ને એ જદે મ્હરેતો ભારે નુકશા-
ન થાય એમ છે માટે એનું પણ યોગ્ય શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

પ્રભોધ—ચાર પાંચ સિવાય કોણ ગાય છે ? ગાતાં આવડુંજ
નથી. મ્હારો વિચાર એવો છે કે ન્હાની છોકરીઓ પાસે આપણે ગ-
વડાવીએ ને જે સાઈં ગાય ત્હોને સાળુ અગર પુસ્તક ભેટ આપીએ.

કુમુદકાન્ત—હા, એ બરાબર છે. એવું દર વર્ષે થવું જોઈએ.

પ્રધોત—દર વર્ષે થાય તો ઘણું સાઈં પણ આજ તો જુવો.

આ દરખાસ્ત નીચે ગઈ. યુવતીઓને ગમી પણ વૃદ્ધોને
રૂચિકર ન થવાથી મુલતવી રહી. ચાહના ખાલા આખ્યા. પાન-સો-
પારી ખાધાં. તાજ ઘ્યાં અને ખીજો ગરબો ગાવાનું મૃદુલાને માથે
પડ્યું, મૃદુલા અને હિરણ્યમયીએ નીચેનો ગરબો ઉપાડ્યો. પહેલી

---

§ જે મનુષ્યમાં સંગીત નથી, જેનું હૃદય સંગીતના મૃદુલ
સ્વરથી દ્રવતું નથી તે મનુષ્ય, દ્રોહ, ખટપટ અને એવાજ કાર્ય માટે
યોગ્ય છે.

ટુંકની સાથેજ મૃદુલાના રાગથી, ત્હેના ભાવથી અને બારીક દખથી
સર્વ સ્તબ્ધ થયા અને મૃદુલાને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

સતી સુંદરી જ્હેનો ! રંગ આપણુ રમીએ રે,
ચાલી ધર્મ નીતિ પ્રીતિ સંગ, પ્રભુને નમીએ રે;
સખી ! શીયળ સુખ અભિ રંગ, જીવન વહીએ રે,
આવો ! આવોને સહુ મળી સંગ, હાવો હાથએ રે:

આનન્દે ઉર સિન્ધુ જ્યા, તરંગમાં ઉભરાય,
પ્રિયપતિ સહ જગસિન્ધુ આ, પ્રીતિ નૌકાથી તરવાય.

એમાં ભાગ્ય તણો અધિકાર, આપણુ ધરીએ રે,
સતી ધર્મથી જગદાધાર, પ્રસન્નજ કરીએ રે;
શીળો દ્રૌપદી સત્ય પ્રકાશ, ઉર અજવાળે રે,
દમયન્તી પુણ્ય સુવાસ, પ્રભુતા પાળે રે:

જહિં મોળાં સુખ દુઃખનાં, તુફાન ભર અથડાય,
નરનારીનાં નાવડાં તરતાં ત્યાં ખેંચાય.

એવા સાગરમાં વહી સાથ, સઘળું સહીએ રે,
પ્રભુ હાથ ધરન્ત અનાથ, રનેહે રહીએ રે;
જગમાં વહે પ્રીતિનું પૂર, સહુ ઉર માગે રે,
પતિપત્ની જીવન ક્યમ નર, એનું ત્યાગે રે:

સતીત્વ ધ્રુવનો તારકો, દંપતી નભે જણાય,
ત્હેને અનુસરતાં સુખે, સાબર વિકટ તરાય.

કેવું તારામતી આખ્યાન, સુખકર હાજે રે,

જુવો ! સીતાનું યશગુણગાન, જગ શણગારે રે;
 વત અનસયાનું સુપવિત્ર, સુન્દર દીકું રે,
 સાવિત્રી સતીનું ચરિત્ર, કેવું મીઠું રે;

શાન્તિસુકાન કરે ધરી, પતિ જહિં નાવિક થાય,
 ને સુન્દરીની હોડીને, ઇશ પણ કરતા સહાય.
 મ્હારી બહેનો ! જુવો તમ દેશ, દુઃખે રડતા રે,
 બ્હાણી બહેનો ! જુઓ તમ દેશ, પડતિમાં મડતો રે;
 પ્રેમ હિન્દ માતાનો સર્વ, પટ તો ચાલે રે,
 વસ્ત્ર આમૃતપાણીજ મર્વ, ચિત્તે મ્હાલે રે;

ગાંધી દુઃખ પવનમાં, નભગી બની ડોલાય,
 • મોજાં પડાડ સમાં ધરી, જ્યાં ખાવાને ધાય.
 એવાં તુકાન સંસાર મુખ, સધળાં દાહે રે,
 નહિં જ્યાં સદ્ગુણનું મુખ, દુઃખજ ચાહે રે;
 નહિં મન્દિર મન્દિર નિત્ય, ભટકે ભાગે રે,
 પાપપુંજ તદ્મારા, ચિત્ત જો અન્ય ભાગે રે;
 ઓ પેલો સિન્ધુ તળો, સામે તીર સુહાય,
 રજો દુખે તમ નાવડું ! યાચો ઇશ સહાય.
 સજી હૃદય સદૃશ નિર્બંધ, પતિ ભકિતએ રે.

કરજો ને સુગુણ શુભકર્મ, સર્તીશકિતએ રે;
 આવો ! આવો ને બહેનો ! આજ, મન્દિર દંપતિ રે,
 નહિં નીતિ દેવીનું રાજ, કુનીતિ કંપતી રે. *

* સમન્ત.

ગરબા પૂરો થયો. ને વાર્તા વિનોદ ચાલ્યો.

વિદુલા—હિરણ્યમયી બહેન ? ત્હમારે ત્યાં ગરબા હતી ત્યારે
'વર ઘેલીની વાત' ગાઇ હતી તે ગાઓ ને.

હિરણ્યમયી—હા ગાઇ હતી ખરી પણ તેથી લક્ષિતા બહેનને
'બોટ' લાગ્યું હતું.

મૃદુલા—'કોયલ' નો ગરબો ગાઈશું ?

તિલોત્તમા—ના, ના એતો અથરા પડશે. કોઈ કપાડી શકશે
નહિ. " ઇતિહાસની આરસી " ગાઇએ.

સકીના—" આસો માસો " ગાઓ.

મૃદુલા—મકાના બહેન ? એ ગરબામાં ખેડેલી એ લાંડીઓ
માંજ ખૂબી છે પછી કાંઈજ નથી.

આમ તકરાર ચાલી, ન્યાનની ખાલ યુવતિઓ પાટે એડી અને
ગરબાં લાંકવા લાગી. ફેટલાકને અમને ગાવાનું કેમ ન કહ્યું એમ
બોટ લાગ્યું. એટલામાં કુમુદકાન્ત બોલી કહ્યો.

મૃદુલા બહેન ! પેલી " વહુ ઘેલાની વાત " ની ગરબી નવી
કરી છે તે ગાઓની.

હિરણ્યમયી—હા, હા. તિલોત્તમા બહેનને જોરા હસીએ
તો ખરાં,

તિલોત્તમા—એમાં શું હસવાનું છે. વહુ ઘેલા કે વર ઘેલામાં
શું ખીબા ઘેલાં હોઇએ તો લાજ,

પ્રદોષ—તિલોત્તમા ! એ ગરબી ગાઓને ?

જી મંગળ વાતો કરવા મહાયું એટલે મહાયું,
આખરે મંગળ પાછું ભેળું થયું અને ગરબી શરૂ થઈ

આંત્રો બહેનો હસો રમો આનંદથી, *
વહુધેલાની વાત કહું તે સાંભળો;
આવે હસવું વહુને નામે સર્વદા,
વહુને દેખી હર્ષ હૃદય ઉભરાય જો. ૧

એસે પુસ્તક લેખ કદિયે વાંચવા,
તો આવે ત્યાં વહુની છબી નજરે તરી;
પાને પાને લખતો વહુનાં નામ જો,
• સ્વપ્નામાં પણ વહુની મૂર્તિ ઉભી હસે. ૨

ના મૂકે વહીલી વહુને ધડી એક એ,
રાંધે નયાં જમ્મ બેસે પાસે પ્રેમથી;
ધંધે જતાં તજવી પડે જો પ્રેમદા,
ત્યાં આવે વહુધેલાના દુખની સીમા. ૩

વિયોગ થાયે એમ છતાં દિન એકનો
દશ વીશ ચીઠ્ઠી આવે જાયે ત્યાં ખરે.
એક દિવસ એ લાગે કદપ સમાન, તે
હરવું, શરવું, જમવું ન ભાવે તેહને. ૪

હોય અસ્વસ્થ કે જાય પ્રસૂતિ કારણે,
વહુધેલાને થાય અસહ્ય વિયોગ જો.

---

* આસો માસો સરદ પુનમની રાત્રી જો. એ રાહ.

હોય કદિ શક્તિ તેા દુખ વડુનું લીયે,
 ને કાઢે દુખના દિન જેમ તેમ દોલ્લસાઃ ૫
 વહુધેલાને વરધેલી વહુ જો મળી,
 દુધની સાથે સાકર આપી માનજો,
 સ્વર્ગ સુખે રહી જોડું આ દુનિયા મદી.
 લોક ટીકા નવગણી મનગાંધી રાચનું. ૬

ગરબાની દરેકે દરેકે કડી શાન્ત ચિત્તથી સંભળાતી પણ પૂરી થયે મસ્કેરી, હાડા અને હાસ્ય ચાલતું. ગરબો પૂરો થયો અને સર્વે-એ પ્રબોધબાઇની મસ્કેરી કરવા માંડી.

પેસ્તનશ—પ્રબોધબાઇ ! પ્રવોતબાઇ તલમને વટાવે એવા વહુ ઘેડા થવાના છે.

કુસુદકાન્ત—પેસ્તનશ ખરું કહો છો. જુઓ તે છત્રમાંથી ખમતો નથી અને ખડાના કાઠી મૃદુલાના સ્દામું જુવે છે, હસે છે.

પદ્મનાભ—પેસ્તનશ ? પ્રબોધબાઇના દેખતાં પ્રવોતની મસ્કેરી થાય એ ઠીક નહિ.

પ્રબોધ—કાંઈ નહિ. આપણને એની ખોટી મર્યાદા ગમતી નથી. મિત્ર મંજળમાં વાંધો નહિ. વડીલ વર્ગે હોય ત્યારે એ નિયમ પાળવા.

પ્રવોત—તિલોત્તમા એ ગરબી જોડવામાં ખરી હોંકે ? આ વાતચિત થાય છે ત્યાં હેઠળથી ‘ કાઠને ખોડું લાગ્યું છે ’ એમ વાત આવી. પ્રબોધ ઉપર અથવા પ્રવોત ઉપર આ કવિતા થઈ છે એમ માની કમળા રીસાઈ અને “ આવી છાકરવાદી આપણને

નહિ ગમે. ન્હાના મોટાંની લાજ નહિ. ” એમ બબડતી કમળા ચાલી ગઈ. બધાં ખિન્ન થયાં.

ગરબાનો હેતુ આનંદ, નિર્દોષ આનંદ હતો—અને જેના ઉપર ગયાંના હૃદયને તો ખોડું લાગવાને બદલે આનંદ થયો હતો. કમળાના સ્વભાવ

ક્ષણે કૃષ્ણ ક્ષણે તુષ્ણ કૃષ્ણ તુષ્ણ ક્ષણે ક્ષણે

હતો. હિરણ્યમયી-મૃદુલા વિગેરે બોલાવવા ગયાં. અને માંડ માંડ સદમનની બોલાવી આવ્યાં.

“આવો ફૂલડાં મધુરાં” નો ગરબો ગવાયો અને લ્હાણી થઈ. મૃદુલાને લાંથી ન્હાની રૂપાની વાડકીઓની, પદ્મનાભને ત્યાંથી તાસ-કોની, પ્રભોધ તરફથી લીલાવતીની શુવનકળાની અને ખીજાં તરફથી પતાસાંની લ્હાણી થઈ. રાતના એક વાગે સ્ત્રી મંડળ વિખરાયું. માત્ર મૃદુલાનેજ જતી વખત લાગ્યું કે આખી રાત્રી ગરબો ચાલ્યો હતો નો સાંઠું.

ઉચ્છ્વાસ ૧૪ મો.

વિલાયત ગમન.

In repression lies over salvation, through repression we must acquire strength. *

Arvind Ghose.

“ અલિ ! વિદુલા ! રવીન્દ્ર વિલાયત જાય છે એ વાત ખરી કે ? ” ના, માશી ! મ્હને ખબર નથી. ”

“ જુહું શું બોલતી હમ્મશ જે આખી ન્યાત જાણે છે ને, એસમણામાં કેમળાએ ઇશારો પણ કર્યો હતો. ”

“ તો કોણ જાણે ! વાત થાય એટલે કાંઈ ગયાં કહેવાય ! ”
“ બહે જાય, મ્હારે શું ! પણ નાહક તકરાર પડશે. વિલાયત ગયાથી વધારે શું છે ! વળી લમનો વાંધા આવશે તે જુદો. નલિનાક્ષ અને તારિણી જૂતા મતનાં છે. તારે પણ પિયર જવું ભારે પડશે. આ જકાલ નાત-જતની દરકાર રાખ્યા વિના વિલાયત વિલાયત થઈ ગયું છે. બજ્યું આના કરતાં સાહેબ મ્હા જતા હોય તોએ સાઈ. વીંટી બદલી એટલે લમ. આ વિલાયતનો ઝગડો ઉઠશે ને છોકરાં એ ઠેકાણે જમવા જતાં હશે તે નહિ જુદા સકે. એતો ફીક છે કે

* પ્રતિરોધમાંજ આપણો મેલણે. પ્રતિરોધદારાજ બલ પ્રાપ્ત કરવાનું છે.

અરવિન્દ ધોસ.

અમારા મતના બે ચાર આયડાઓ છે નહિ તો ક્યારનીએ નાત
જોખાઈ ગઈ હત. ”

આમ બબડતાં ફરડતાં ત્રિદુવાનાં દુરના માશી ચાડ્યાં ગયાં.
આ માશી આખી ન્યાતમાં કંઠે ધડે હતાં. લગ્ન કરતાં રોવા કુટવામાં
પેલાં અને કોણ જાણે ક્યાંથી ધારે ત્યારે રોઈ શકતાં. એમનું ઘર
આધેડ સ્ત્રીમંડળનું સભા સ્થાન હતું અને ન્યાતના જીવાન છોક-
ગાઓ તેને “ એડવોકેટ ઓફીસ ” કહેતા; કારણ કે ન્યાતની ન-
વા જીની વધતી ઘટતી દરરોજ ત્યાંથી નિકળતી અને તે હારા
આખી નાતમાં ફરતી. રવીન્દ્ર એલ એમ એન્ડ એસની પરીક્ષામાં
પસાર થયો હતો. ઉમર ન્હાની હતી અને હમ્લાન્ડ જર્મિનિડીઅ
મેડીકલ સર્વિસની પરીક્ષા આપવા વિચાર હતો, ડૉ. અવિનાશ
ની વગથી કાઢીયાવાડના એકાદ ફર્ટિકલાસ દેશી ગળ્યે વિલાયતનું
ખરચ આપવા કબ્જુ હતું અને જેથી રવીન્દ્ર વિલાયત જવાનો
હતો. આખા કુટુંબમાં કમલા શૈલેન્દ્ર અને સુશીલા સિવાય બધા
રવીન્દ્રને મોકલવાની તરફેણમાં હતાં. સુશીલા એ ઘરમાં વાત ધઈ
કે પિયર કાગળ લખ્યો હતો અને તેને લીધેજ અમદાવાદમાં વા-
ત ચાલી હતી. અધુરામાં પુર કોઈ અંતરનું સચું શુભરી જવાથી
કમલા બે દિવસ અમદાવાદ આવી હતી ત્યાં જેસમણામાં પોતા-
ના વિચાર દર્શાવ્યા હતા.

વિનોદરાયના ઘરમાં શાન્તિગૌરી નીચે ઘર કામમાં ગુલામી
હતાં; મૃદુલા એકલી ઉપર છબ્બમાં બેઠી બેઠી ટેબલ માટે
દોરાનો રમણ બરતી હતી; ત્હેની સ્થામે ભીંત ઉપર ધડિ-

યાળ ટકટક અવાજ કરી શાન્તને બંગ કરતી હતી; સાંજના ચાર વાગ્યા હતા; એક ખુણામાં રટવ ઉપર આહનું પાણી ઉકળતું હતું; પ્રબોધ અને એનું મિત્રમંડળ ત્રીજે માળ વાર્તા વિનોદ કરતું હતું; આવામાં નીચેનું ખાણું ઉઘડ્યું. ‘કોણ ! પૂછતાં હિરણ્યમયીનો સ્વર સંભળાયો. “ મૃદુલા જ્ઞેન ક્યાં છે ! ” એના ઉત્તરમાં શાન્તિગૌરીએ “ ઉપર છે ” એમ કહ્યું. હિરણ્યમયી ને જોતાં મૃદુલા બોલી—“ઓહો ! ઘણે દિવસે આવાં ને ! ઉંદરણ પડશે ? ” આનો પ્રત્યુત્તર કાંઈ ન મળતાં મૃદુલાએ રૂમાલ પડતો મૂક્યો ને હિરણ્યમયીની સ્હામું દૃષ્ટિ કરતાં મુખ શોકથી છવાયું હોય એમ લાગ્યું.

“ કેમ હિરણ્યમયી જ્ઞેન ! આમ કેમ વાર ! ” મૃદુલાના આ પ્રશ્નની સાથેજ નિર્દોષ હિરણ્યમયી જોના મન અને શરીર ઉપર પાર્થિવ વિચારોનો અમલ જામ્યા નથી, એ હિરણ્યમયી એકદમ રોષ પડી—મૃદુલાના ખોળામાં પડતું નાંખ્યું અને ટ્રુસકે ટ્રુસકે રોવા મંડી.

“ જ્ઞેન ! જ્ઞેન ! શાન્ત થાવ ! શું છે તેને કહો ? આમ માંદાઈ કરતાં હોઈશું ? મહારા સમ મહને ન કહો તો ! શરીર બગડશે ! આજ આટલું બધું શું છે ! ” આટલું કહેતાં મૃદુલા ને પણ ઝગઝગીયાં આવ્યાં.

“ મૃદુલા જ્ઞેન ! શું કહું ! એ વિલાયત જાય ત્હમાં મહારો શો દોષ.

“ વિલાયત જાય છે તે ત્હમને નથી ગમતું ? એજ છે કે

ખાનુ ? ” “ જ્ઠેન એમ હું સ્વાર્થી નથી. હાલ વિયોગજ છે તો. એમનાજ શ્રેયમાં મહારં શ્રેય સમાયેલું છે. એમ નહિ, આ તો વિદ્યાયત જય તે તારિણી જ્ઠેન વિગેરેને નથી ગમતું. ”

“ જુના વિચારનાં છે તે ન પરવડે, પણ પાસ થઇને આવશે ને કમાશે, કીર્તિ ફેલાશે એટલે એની મેળે ગમશે. ”

“ એ વખત આવે ત્યારે ને ? ”

“ એટલે ”

“ એટલે એજ કે વિવાહ તોડવા માગે છે ”

“ શું બોલો છો ? સ્વીન્દ્ર વિદ્યાયત જય છે ત્હેમાં વિવાહ તોડે છે ? કારણ, શું કાંઈ પાપ કરે છે. સુધારાવાળું કટુમ્બ છે તે તો નાલનાલ ને તારિણી જ્ઠેન જાણતાં હતાં, અત્યારે મુખી વિવાહ રાખ્યો શું કામ ? ”

“ જ્ઠેન હું પણ એજ કહું છું. વિવાહ કરવો. પુત્રીને કે-લવણી આપવી, આ મહારો પતિ છે એવા સંસ્કાર થાય ને તે પ્રત્યે સ્નેહ અભિવૃદ્ધ થતો હોય-વંશનાં વંશો એવી કષ્ટના રહે. અભિવ્યના સ્વપ્નાનો વિચાર કરી સુખી થતાં હોય તેવે વખતે વિનાકારણે વિવાહ તોડે તે કેવું ? મહોટી કિમરે અને કેળવણી આપ્યા પછી આવી રીતે વિવાહ તોડી અન્ય સાથે લગ્ન કરવામાં કળેડાં નહિ કહેવાતાં હોય કે શું ? ”

“ પણ જ્ઠેન ! વિવાહ તોડે છે એમ શાથી જાણ્યું ! ”

“ અરે ગઈ કાલે તારિણી જ્ઠેન પેલાં આપણાં ગામમાશી એડવોકેટ મોદ્દ અમદાવાદને વાત કરતાં હતાં કે સ્વીન્દ્ર વિદ્યાયત

જશે તો આપણુ તો હિરણ્યમયીનો વિવાહ તોડી રમેન્દ્રના અભાન-
નંદની સાથે કરીશું. ”

“ એ માશી તો ગામનો ઉતાર છે; પોળમાં કોઇએ ઘાંટા
પાડીને વાત કરી કે ઘરમાથી એમને એમ હાથણુની પેડે પહેરે
વેશે આવી ટાપશી પુરવાની. કોઈના ભાગવામાં-સાચી જુદી કર-
વામાં ખેલેલી. અભાનંદ તો જશુદન રંટશન ઉપર તાર માસ્તર છે.
અને અક્ષયકુમારની છોકરીની વાત ચાલે છે, હિરણ્યમયી ખેન !
વિલાયત જવામાં શું પાપ છે તે સહમજ્જતું નથી. નીતિને રસ્તે
પોતાનો ઉત્કર્ષ કરે તો એ શું ખાટું ! ત્યાં ગમેલા બધા બગડે
છે અને અહીંના પવિત્ર છે એમ શા ઉપર જણ્યું ? આપણામાં
સ્ત્રીઓ ભણેલી છે કંઠોઠો પણ હું માનતી નથી. એને ‘ભણ્યું’
કહેતીજ નથી. ખેન ગભરાશે નહિ ! હું તજતીજ કરીશ. આજ-
થી લખી એમની મારફત પસનાભને કહેવડાવીશ. રવીન્દ્ર વિ-
લાયતથી પાછા આવે ત્યાં સુધી વિવાહ તોડવાની વાત બધ રહે
ને પછી તો ચુકિત કરીશું. પણ ખેન ! ત્હમને તો રવીન્દ્ર
ગમે છે ને ?

“ મૂઢલા ખેન ! આમ શું બોલતાં હશે. એમ ન હત
તો મન ખાલી કરવા આવતજ નહિ ? પરન્તુ ખેન ? હું ત્યારે
ત્હમારો ઉપર આશા રાખું છું. જો કાંઈ થશે તો મ્હારે જીવન
કુસુમ શુષ્ક થશે ને પછી આ હિરણ્યમયી જડવત થશે ”

“ ખેન કાંઈ ફિકર નહિ ! ત્હમારો સ્નેહ છે તો ઈશ્વર જરૂર
સહાય કરવાનો ” ચાહ તૈયાર થયો-હિરણ્યમયી શાન્ત થઇ ને
જતી વખત “મૂઢલા ખેન ! જો ! જો ! હો !” કહી ગઇ.

હિરણ્યમયીના ગયા પછી વિદુલા, તિલોત્તમા, સકીના, શી-
રીન અને ખીજી ચારપાંચ સમવયસ્ક સન્નારીઓ આવી. વાર્તાનો
વિષય રવીન્દ્રજ હતો.

શીરીન—રવીન્દ્ર વિધાયત જાય છે ને બહું સાડું કરે છે.
હમારી ન્યાતમાંથી એને માન આપવું જામએ.

વિદુલા—આપ્યાં. માનજ આપશે તો ? અમારા ઘર ઉપર
તો બળી જાય છે. સાડું ક્યાં ખમાય છે, કનડે નહિ તો પાડ.

નંદિની—ન્યાતની હરકાર રાખ્યા વિના જાય ને કાંઈ નહિ
ને પછી કહે એટલે કનડયું કહેવાય.

તિલોત્તમા—વિધાયત જવામાં વાંચો શો ?

શશી—ઢાઢ, માટી ખાવી પડે તે ખીચુ થું ?

સકીના—નેં અહીંઆ કોઈ નહિ ખાતું હોય ?

નંદિની—પણુ આતો જાણી જોઈને એવા મુસકમાં જવાનું
ને ? ત્યાં કાંઈ આપણા જેવી ચોખવટ હોય !

મુદુલા—ચોખવટ તો આપણામાંજ આવી છે કેમ ? ત્યાં
તો તમામ દારૂ પરમાટી ખાતા હશે ? ઇચ્છાંડ અમેરીકામાં તો ત-
મારા શુદ્ધમાં શુદ્ધ બ્રાહ્મણો કરતાં પણુ આચારે ને વિચારે પવિત્ર
પુરૂષો છે. જરાક વાંચીયે તો સ્હમજાય.

નંદિની—આ આપણે મું જાણીયે આ તો રેવાશંકર શાસ્ત્રી
કહે તે જાણીયે.

તિલોત્તમા—આ પેલા અવનિ બાપુનો છોકરો બારીસ્ટર થઈ
આવ્યો છે તે કેવો પવિત્ર છે કેવો બલો છે. એવાને ન્યાતમાં લે-
વાથી જો ગેરલાભ ?

સહીના--આપણા માનવંત ગોખસે કેટલીયેવાર વિલાયત જઈ આવ્યા. એમનામાં શું દોષ છે એ આપણાં દેશને માટે ઓછું કરે છે.

મૃદુલા--વિદેશ જવામાં આપણા શાસ્ત્રમાં બાધ નથી, ત્યાં જવાથી આપણું. આપણું ન્યાતનું અને આપણા દેશનું બલું થતું હોય તો પછી અને ત્યાંની ખરાબ અસર ન થાય એવી તજવીજ થાય તો પછી વિલાયતનો રસ્તો ખુલ્લો શા માટે ન કરવો ?

શશી--બધું સચવાતું હોય તો પછી વાંધો નહિ.

મૃદુલા--ઘારો કે રવીન્દ્ર આવે ત્યારે આપણો રીત રીવાજ પાગે તો પછી વાંધો છે ?

નંદિની--પણ આવીને એ તો પાટલુત સાહેબની ટાપી ને એવું એવું પહેરે તો !

મૃદુલા--એ ખરું છે પણ આજથી પચાસ વર્ષ ઉપર કાગની બંગડીઓ નહોતી, ટુસેલા બાંધના કબજા નહોતા પહેરાતા, હુગડાં ને ઘરેણા જુની અને જાડી રીતના પહેરાતા તે ત્હમે પહેરશો કે ? અનુકુળતા હોય ને ઇચ્છા હોય તો એવાં હુગડાં પહેરે. સારા વર્તન વિચારની જરૂર છે કે હુગડાંની ?

તિલોત્તમા--ત્યારે વિલાયત જવામાં વાંધો નથી ને.

નંદિની--ના. ના. આપણે તો રવીન્દ્ર આવશે ને આચાર વિચારનો દોષ નહિ હોય તો વહેવાર રાખવા કહીશું.

સહીના--પુરૂષોના વિચાર તો હોય પણ બ્યાંસધી સ્ત્રીઓના મનમાં ન હસે ત્યાં સધી કોઇપણ સૂધારા થાયજ નહિ.

શીરીત—આપણે વિચાર કર્યો તે પ્રમાણે ત્હમે પાંચ સાત કુટુંબ વાંધા ન લાંબા તો એટલી તો હિમત.

મૃદુલા—હિરણ્યમયીને મદદ આપવા આપણે તો બંધાયેલાં ખરાંને ?

શશી-નંદિની—હાસ્તો.

આ વાત સાંભળે છે ત્યાં પ્રદોત, પદ્મનાભ, કુમુદકાન્ત, વિગેરે મંડળ આવ્યું ને સ્ત્રીમંડળ વિખરાઇ ગયું. પદ્મનાભ વિગેરે ત્રીન્ન આજ પ્રબોધ પાસે ગયા. છેવટે પ્રદોત ચ્હડ્યો અને ઉપર જતાં જતાં વિદુલાએ એક ન્હાની ચીડી પ્રદોતને લાથમાં ધારે રહીને સરકાવી દીધી. પ્રદોતે દાદરામાં ચ્હડતાં ચ્હડતાં ચીડી વાંચી લીધી અને ગળવામાં મૂકી. ‘ સાહેબજી ’ ‘ જો જો ’ ‘ જય સ્વદેશ ’ના ઘોષ પછી સર્વ મંડળ એકું ને પ્રબોધ વાત શરૂ કરી.

“ કેમ પ્રદોત ? મુખાર્ધ મારે આવતું છે ? ”

“ આમેને આમે હું તો રવીન્દ્રના જવા ઉપર આવીશ. ”

“ પદ્મનાભ પણ તે વખત આવશેજ.

“ ના, ના, હું તો નહિ આવું. હું તો વિક્ષાયતગમનની સ્થામો છું. ”

“ સ્થામો એટલે કાંઈ વિચાર કર્યો છે કે નંદિનાક્ષની ના એટલે ત્હમારીયે ના. ”

કુમુદકાન્ત—પદ્મનાભના વિચાર પ્રમાણે કાસ્ટ સીસ્ટમ (જાનિ ધોરણ) જરૂરનું છે અને જ્યાંસુધી આખી નીતિ રાજ ન આપે ત્યાં સુધી આવાં પગલાં ન ભરવાં.

પ્રથોત—આખી નાત એટલે આપણા પરદેશના પશુ જાતિ બન્યુઓ એક સાથે રળ આપશે એમ ત્હમે માનો છો.

પક્ષનાભ—અને રળ ન આપે તો ન જવું.

પ્રથોધ—જો ત્હમે આ દુનિયામાં કાંઈ સુખની ઇચ્છા રાખતા હો તો દુનિયાની ગતિ સાથે કાંઈ ગતિ કરવીજ જોઈએ. ને માત્ર આત્માનુંજ શ્રેય કરવા ધારતા હો તો રવલક, રાજકિય ઉત્તતિ, દ્રવ્ય એ વિગેરેની લેણપત્તા ન રાખે.

પ્રથોત—જાતિની સંસ્થાએ ઘણા લાભ કર્યા હશે પણ મોટા ઝેરલાભ આપણને ઉન્નત થતા અટકાવ્યાનો કર્યો છે. હું ઐહિક ઉત્તતિનીજ વાત કરું છું.

પ્રેરનનશ—જેવી રીતે સરકાર પત્ર ઉપર, મીટીંગો ઉપર અંકેશ નાંખી લોકની ટુતિઓને દાખી નાંખે છે તેવીજ રીતે ત્હમારી જાતિઓએ ઘણાને નિઃસત્ય, ના ઇલાજ બનાવી દીધા છે.

પ્રથોત—હું તો એમ માનું છું કે જાતિનું દબાણ જેમ વધારે તેમ બહુ સારૂ પરિણામ આવશે. બીજાડી અગર કુતરાને બહુ સતાવે તો આખરે સ્લામું થાય. પ્રજાએ પણ બહુ જુલમ સહન ન કરી શકે તેમ આવા બહુ દબાણથી મનુષ્યો સ્વતંત્ર પમલાં લેવાના અને જે સીધે રસ્તે સરળતા નથી થતી તે પછીથી એની મેળે થશે.

પક્ષનાભ—ના, ના, એમ થાય તો ખોટું. એના કરતાં રસ્તો થાય તો શું ખોટું. ”

પ્રથોધ—કરોને. રવીન્દ્ર જાય છે ત્હને મદદ કરે.

કુમુદકાન્ત—આપણે કબુલ છીએ. આપણે માન આપીએ તે દીલસોત્રી દર્શાવીએ.

પ્રથેત—એવી દીલસોત્રી કામમાં ન આવે. માન આપીએ તે એની સાથે જમવાની વાત આવે ત્યારે આધા ખસીએ.

પદ્મનાભ—મુરખ્ખીની સલાહ લેવીજ જોઈએ.

પ્રભેધ—સલાહની કાણુ ના કહે છે, પણ એની સાથે ન્યાત બહાર નીકળી મદદ કરવા કેટલા તૈયાર છીએ તે જોવાનું છે.

કુમુદ—આપણે તો તૈયાર થઈએ પણ રવીન્દ્રના હીસાબમાં ન હોઈએ. આપણે એને માટે કોઈની સાથે બે બોલ સાંભળીએ તે એ કહેશે કે એ હવે રહમન્યા એટલે આન્યા હશે; મહારે માટે કાંઈ નહિં.

પ્રથેત—રવીન્દ્રને માટે આવવા વિચાર ન કરવો. માત્ર એક સિક્કાન્ત કરી આવવું. અમુક કાર્ય સારું છે પછી તે કરવામાં માન મળે વા ન મળે એજ ઇચ્છા રાખવી. સત્કાર્ય થયું એજ મહોલું માન છે.

પદ્મનાભ—આટલી વાત થયા પછી હું હાલ તો એટલુંજ કરીશ કે હિરણ્યમયીનો વિવાહ તોડવાનો હતો તે રવીન્દ્રના આન્યા સિવાય કંઈ ન કરવા નસિનાક્ષબાઇને કહીશ.

પ્રથેત—પદ્મનાભ ! જો ત્હમે એટલું કરશો તોપણ બધું કર્યું એમ માનીશ.

કુમુદકાન્ત—નસિનાક્ષ વિવાહ તોડવા તૈયાર થયા હતા ! વાહ વાહ ! ત્યારે તો જમવાની તો વાતજ થી.

પ્રભોધ—આપણે તો રવીન્દ્ર આવે એટલે અમોઝીયાં હિમ્મત્થી કરવાના.

પેસ્તનજી—અને આપણે તો નિરાંતે જમવા બેસવાના.

કરીમમહમદ—અને આપણે તો નાનતી ખીલકુલ દરકાર રાખ્યા વિના વિલાયતવાગાની સાથે સંબંધ રાખવાના.

કુમુદકાન્ત—અરે કાઠી સાંભળશે તો કહેશે કે આ તો એકા કાર કરવા બેઠા છે.

પેસ્તનજી—કુમુદકાન્ત ! ગભરાશો નહિ—હું ત્હમારી થાળીમાં નહિ જમવા બેસું હો !

પ્રવોત—એ તો કીક. પણ રવીન્દ્રને વળાવવા મુંબાઈ જવું અને આવે ત્યારે મદદ કરવી એ નફો થયું ને ?

કરીમ—હા, પણ રાણી સાહેબ વાંધા ન લાવે તો ? કેમ પૂછનાભભાઈ ?

પ્રભોધ—આપણે તો સહકૃદુખજ રવીન્દ્રને વળાવવા જવાના અને મુદ્દલા તો અવવાનીજ.

કુમુદ—પ્રવોતને તો એટલુંજ નોંધવું હતું. પૂછનાભભાઈને વાંધા નહિ હોય તો વિદુલા ખેંદે તો ખેંદ્યાં આવે એમ છે.

આમ વાતો ચાલી રહી છે ત્યાં એક નાનુકે હાથ દાદરાકિપર ચેવડો, ચ્હા-પાન મુકતો દેખાયો. પ્રભોધ લેવા ગયો. એ હાથ કોઈએ ઓળખ્યો—ન ઓળખ્યો પણ પ્રવોતે તો ઓળખ્યોજ. ચેવડાની ખીજ થાળી હોત તોપણ જણાત નહિ. પરવાયો પછી મંડળ કરેવા ગયું.

ઉચ્છ્વાસ ૧૫ મો.

પતિ પત્ની

રજકાળમાંથી રત્ન બનાવે રસિક ચતુર રમણી;
 ધન્ય ગૃહિણી જે કરે જીવનની સરળ રહેણી કરણી;
 મનદર વશકરણી હસવતી ફરફરતી હરિણી;
 પ્રાણ-એતને કરે મટુલી વીજળી સમ ઉજળી;
 +   x   x   x   x
 હરે જ્ઞાને દેવાને હજાવું કરે રમુજ રમણી.

સંક્ષિપ્ત.

અન્દ્રે પૂર્વ દિશામાં પૂર્ણ કળાથી ડોહીમાં કરતાં આગળ ધસવા માંડ્યું હતું; આખા દિવસના આરામ પછી અનિદ્રે મંદમંદ પ્રયાણ શરૂ કર્યું હતું. આ સમયે પ્રવોતના આરણમાં નવિનજ દેખાવ હતો. અગાશી પાસેની જંગીમાંથી પલંગ ઉપર, કૈમુદી પ્રસરતી હતી; સર્વત્ર સ્વચ્છતા દૃષ્ટિગોચર થતી હતી; દાદરની રહામે ટેબલ ઉપર દીવો પૂર્ણ તેજથી પ્રકાશતો હતો. દિવાની એક બાજુ દંપતીની છબી હતી. બીજી બાજુ પ્રવોતની સ્નેહાળ માતાની છબી હતી. મેજ ઉપર “ કથાપિનો કેકરવ ” “ હૃદયવીણા ” અને એકાદ બે ઇંગ્રેજ પુસ્તકો પડ્યાં હતાં. નહોતું આ મેડીમાં ઉત્તમ ફરનીયર કે નહોતો આ મહેડીમાં વૈભવનો દાહ.

અગાડી પાસેની આરામ ખુરશી ઉપર મૃદુલા બેઠી હતી; આજ તહેવું રૂપ અવર્ણનીય લાગતું હતું; રૂપેરી કાનની આછા ભૂરા રંગની રેશમી હથકી કુલ જોવી સડી પહેરી હતી; ઝીંઘી બરેલો રહેલો કુરેંકો પોતાના પહેર્યો હતો; હાથમાં એક કાગળી બંગડી, સોનાનો પાટલો અને નાગ્નુક કંઈક હતું; ગળામાં એક સોનાનો હાર, અને સુવર્ણની સાંજે જડેલી પ્રધાતની છપ્પી વાળું લોકેટ છાતી ઉપર લટકતું હતું અને મૃદુલાના આન્તર્ભાવ-આન્તર્યનંદની મૂર્તિ રૂપ વિરાજતું હતું. વિશાળ લલાટમાં કુંકુમ ચન્દ્ર નભના ચન્દ્રની સાથે હરીશ્ચંદ્રનો હતો. મૃદુલા, વિગાર-હર્ષ પતિસંગમની ઉત્સુકતાની ઉર્જાઓનાં હૃદયેસાં ખાતી ખાતી પડી હતી-ત્યાં ગાવાની ઋતિ હતી ગાવા લાગી.

પિય દિવેસવીનો દિન આજે આવ્યો રે,
આજ રનેહ કુસુમનો છોડ મુજ કંઈ ફાલ્યો રે;
મમ હૃદયમહીં આનંદ જે નવ માયો રે,
તે અનિલ લાઇ નિજ સંગ જગમાં ફરતો રે. ૧
જેમ કૃષ્ણ પક્ષની રાત્ર ચન્દ્ર વિયોગે રે,
પ્રહી સ્યામ વસ્ત્ર નિજઅંગ દિવસો ગાળે રે;
તેમ શુભ અવસર આ માટ બહાલા મહારા રે,
મહે આજ્યા જેમ તેમ વર્ષ ઉપેક્ષી કયા રે, ૨
આ આહો ખૂરો રંગ મુજ સાળુનો રે;
કાંઈ તારા ટંપકી સાથ ગગને ધાર્યો રે;
મીઠી ધણા દિવસની વાત અમ નવ ખૂટે રે,

લઈ અંકે રજની કાન્ત મુજસમ મ્હાલેરે * ૩

નહિ રૂપ અને કઈ સ્વાદ મુજ....

એટલામાં હૃદયમાં પગરવ લાગ્યો; ગાવાનું અધુરું રહ્યું અને નેત્ર તથા હૃદયમાં કોણ આગળ જાય છે ત્હેની તકરાર પડી. નેત્રો દેખે તે પહેલાં હૃદયે પ્રિય મૂર્તિ દેખી. એના પરિણામે હૃદય ઉછળવા લાગ્યું. પ્રધાત આવ્યો અને મૃદુલા ઉભી થઈ અને પ્રિયને સોતસાહ મળી.

“ બહાલી ! વધામણી ખાઈ તો શું આપીશ. ”

“ પ્રથમ મ્હને કહો, ત્હમે ખુશી થશો તે આપીશ.

“ અત્રેની પ્રજાકિય સમિતિ તંદસ્તી નિકળતા ‘ સ્વદેશ ’

પત્રમાં સખ એટીટર તરીકે સાંક રૂપીઆની નોકરી મળી છે.

“ બહાલા, આનંદ થયો. આટલા દિવસની મહેનતનો બફો મળ્યો. હવે શરીર સાચવી આપજો સ્નેહપૂર્વક આનંદ કરીએ એટલે ખસ. શારીર જહેન, કરીમબાઈ, પેસ્તનજીને બહુ નહિ મળાય એટલું દુઃખ થયું. ”

“ ના, ના. મ્હારે મહીનામાં એ વખત તો પેપરને અંગે મુખાઈ જવુંજ પડે. વળી કરીમબહમદ તો સમિતિમાં જોડવાનું છે. પેસ્તનજી તો કોઈપણ તરેહની નોકરી કરવાનાજ નથી. એ તો ફેર ફેર કરતાજ રવાના. અને મુખાઈ હું એકલો જવાનો નહિ એ ખાસ યાદ રાખવું. પછી એ બધા કેમ નહિ મળે ? ”

“ તે દિવસ બાગમાં લઈ જવાના હતા તે પ્રમાણેજ ને ? ”

“ મૃદુલા એ તો વિસરીજ ગયો. દર સનિવારે સ્થળે સ્થળે

* પંદર તિથિનો રામ.

આપણે સાથે કરવા જેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. શનિવાર આપણે માટેજ છે. ત્યાર બાદ, રત્નગોળી અનુક્રાંતિએ જેવાની જગ્યાએ જેમ આ-
વવી. એ પણ નક્કી કર્યું છે. ”

“ કાશી, કલકત્તા તો બની શકે એમ નથી. કારણ આપણે બધા વિચાર કરવાનો છે. પણ પ્રમોદભાઈ પાવાગઢ, ગીરનાર, સારદી સોમનાથ વિશે બહુજલ વખાણ કરતા હતા તો બની શકે તો ત્યાં જવા વિચાર છે. ”

“ બાપો ! આપણે જરૂર જઈશું. પણ હાલ ફેરવુંકે દેવું કાઢવાનું છે. ” “ તે હું હમણા જવાનું કહેતીજ નથી, તેમજ દેવું કરીને જેવાની દેવું પણ નથી. હવે મહીને પચીસ રૂપિયા તો બચાવીશજ. મદારા પોતાના કબજા, હમારા પહેરણ સોટી, અને રમાડ, તેણે વિગેરે ભરી એની વ્યવસ્થા કરી હું પણ બનતી મદદ કરીશ. રમાડ, તક્તો ભરી પેટીઓ શોભાવવા અને હોરાનાં બીજ મદદવાં મદને બીજકૃષ્ણ ગમતાં નથી. ”

“ અનુભવભાઈ હવે નીપજી શકતું નથી. એમણે તાણુ વેઠી મદને ભણાવ્યો છે. મોટા ભાઈનો સ્નેહ ઓછો નથી. પણ એમનો જીવન વ્યવહાર જુદોજ છે. જુના મતના તો નથી પણ કદાપિ આ-
પણા આચાર વિચાર નહિ ગમતા હોય તો નભાવી લેવાનું હમારું કામ છે. આ ઉપરાંત આપણું જીવન આપણાં મુખને માટે નથી. પણ જનસમાજના લાભાર્થે ગાળવાનું છે એ ધ્યાનમાં રાખજો. મોક્ષ બધાને ન મળે પણ યત્ન તો કરવો જોઈએ. આપણો એક બીજ પ્રત્યે સ્નેહ છે. હોરામાં અનુક્રમ થવાની વૃત્તિ છે. અને એ વૃત્તિ વિનોદરાય, બુદ્ધિ વિગેરેએ પોષી છે માટેજ કહું છું. ”

“તમારો એકે એક અક્ષર મહારા હૃદયમાં કાતર્યો છે. બહા-
લા ! આપણા જનસમાજમાં કેટલાં પતિ પત્ની આવી વાતો કરતાં
હશે ? કેટલાં પતિ પત્ની સાહિત્ય, દેશ સેવા કે જ્ઞાતિ સેવાનો, રનેહ-
પૂર્વક વિચાર કરતાં હશે ? મૂળ તો કન્યાઓમાં કાંઈ સંસ્કાર
નાખ્યા ન હોય તેમાં પતિઓને કલ્પો-મંત્રો અને પુસ્તકો વાંચવામાં
થી, પત્નીની સાથે વાત કરવાને, તહેમનામાં વાંચવાની વૃત્તિ-દેશ
સાથેનો સંબંધ સદમજવાની વૃત્તિ, જનસમાજની કિન્નતિ કરવામાં
કેટલું થઈ શકે છે તે જાણવાની વૃત્તિ, કિત્પણ કરવાને નવરાશજ ત
મળે અને પછી કહેશે કે જીઓ અજ્ઞાન છે.”

“તું કહે છે તે ખરું છે. પુરુષ વર્ગનો એ મહોરો દોષ છે.
વર્ગી કેટલાકે દીકાથી બહુ ડરે છે. સરસ્વતીચંદ્ર આપણે સાથે વાં-
ચનાં હતાં ને પેલા વકીલનો માગુમ્ર આગ્યો તેણે વકીલની વાહુને
વાત કરી પછી આપણી ઓછી દીકા થઈ હતી ? ”

“એવી દીકાથી ડરીએ તો તો કાંઈ થાયજ નહિ. એવું
સાથે વાંચી શકીએ છીએ ત્યારે દીકા કરે છે ને ! અક્ષયકુમારની
મંજુલાથી વંચાય એમ છે ? ”

“એવું શું થાય છે? અહીંઆ છે કે જગુદન ? ”

“અક્ષયકુમારે આપણી સ્થિતિનો વિચાર કર્યા વિના, મંજુલા
માટે વરની જરાપણ તજવીજ રાખ્યા વિના મહોટી કરવા ઉપરજ
લક્ષ આપ્યું, એટલુંજ નહિ પણ એના વિચારો એટલા બધા હો-
યા કર્યા કે ભવિષ્યની સ્થિતિ જરાપણ વિચારી નહિ. વીશેક વર્ષની
અંધ, દર્ભાગ્યે બીજ વર મળ્યો નહિ, પદ્મનાભ માટે વિચાર કરવા

રજા અને શાંતિના બંધારણને લીધે બીજા આપી શક્યાં નહીં તેથી આખરે બ્રહ્માનંદને દેવી પડી. મોટી વય થાય ત્યારે પતિની ઇચ્છા થાયજ. તેવામાં પાંચ પચીસના નામ દેવાય, ગુણ દોષ એના દેખનાં જ કહેવામાં આવે, રહમજણી થાય ત્યાં સુધી કુંવારી રાખવામાં આવે અને એની પસંદગી બીલકુલ જોવામાં ન આવે પછી એવી માનસિક સ્થિતિ કેવી થાય ? મંજુલાના સંબંધમાં બીજું એ થતું હતું કે બ્રહ્માનંદ વિશે બહુજ હલકા વિચારો ઉત્પન્ન કરાવવામાં આવ્યા હતા. એની સાથે લગ્ન કરવું જ નથી એ વિચારો જ્યારે જ્યારે વાત થાય ત્યારે ત્યારે “બ્રહ્માનંદને પરણાવીશું” એમ મ્હોડીથી બ્રહ્માનંદના દોષો કહેવામાં આવતા. મંજુલા રહમજુ છે પણ આદ્યાવસ્થાના સંસ્કારે પતિ તરફ માનવૃત્તિ ન થાય એ સ્વાભાવિક છે.”

“પણ મંજુલાને જગુદન ફાવતું હશે કે કેમ ?”

“ન ફાવે તો ક્યાં જાય ? પણ જગુદન જોવા સ્ટેશન ઉપર ફરવા, ફરવાનું મીટીંગો ક્યાંથી લાવે ? ત્રેવડના સંસ્કારો પાડ્યા નથી એટલે તોરણો, રમાલ, બરણગુચણ બ્રહ્માનંદના પંદર રૂપી-આમાંથી થાય છે, ફેરીયા પાસેથી અહીં આવે છે ત્યારે ફેશનેબલ લુગડાં લઈ જાય છે અને દર શનિવારે અહીં આવ્યા વિના રહેતી નથી. બ્રહ્માનંદ બીચારો બ્રહ્માનંદ છે. સ્થિતિ સામાન્ય એજ એનો દોષ છે. મ્હોટી વયે પરણ્યો છે એટલે મંજુલાને સુખી કરવા પ્રયત્ન કરે છે પણ એને બહુ ખેંચાવું પડે છે.”

“બહાલી ! વિવાહ ન્હાની વયમાં કરવો કે મોટી વયે કરવો તે નક્કિ કરવું કઠિન છે છતાં એટલું તો ખરું કે નજર રાખતા

રહેવું. આ ઉપરાંત સંસ્કારો સારા પાડવા અને વિવાહ યોગ્ય છોકરાઓના દોષ પુત્રીઓ આગળ કહેતાં વિચાર કરવાનો છે.”

“ મંજુલાના દાખલાથી વિધાને માટે આરોપ મુકાય છે. બણેલી સ્ત્રીઓ પતિને સુખી નથી કરી શકતી એમ કહેવાય છે. મંજુલા યુદ્ધિદા બહેન અગર તિલોત્તમા બાબી પાસે થોડોક સમય રહેતો સારી અસર થાય ખરી.”

“ બહાલી ! વાંચવા લખવામાં, ભરવા ગુથવામાં, દેશ સેવા કે જન સમાજને સુધારવામાં આપણી ગૃહવ્યવસ્થા વિસત્રાય નહિ એ જોતી રહેજે.”

“ એની ફિકર ન રાખશો. સામાન્ય રીતે એવું થાય છે એ વાત ખરી. છોકરીઓ બહારનું શિખે છે પણ ગૃહવ્યવસ્થા તરફ તેઓનું દુર્લક્ષ રહે છે તે દૂર કરવા યુદ્ધિદા, તિલોત્તમા, શીરીન બહેને ને મહે વિચાર કર્યો છે. પરિણામ જોજો.”

“ આજ શેતરંજ રમીશું ? ”

“ હા ? હાવો રમીયે. પણ રોજ અમારી પાસે ગવડવોછો. તે આજ તહમારે ગાવું પડશે. એ શરત હોય તો રમીયે.

શેતરંજ શરૂ થઈ; રમતમાં ખુબ રસ જામ્યો. રમતાં રમતાં મુઠલાએ દૂરથી આવતો હાર્મોનીયમનો સ્વર સાંભળ્યો અને ગાનવૃત્તિ સતેજ થઈ. પ્રધોતને એક સુંદર ગીત ગાવા આગ્રહ કર્યો અને પ્રધોતે વિનવિત સ્વીકારી.

સ્વજનના શુદ્ધ સાચા હેતની તો વાત જૂદી ! ૧

પરસ્પર પ્રેમના આધારની તો રીત જૂદી !

---

૧ પહાડી ગજલ અને સાખી.

સોડહં-સોડહં સર્તી રટે, સાહં સાહં કંથ !

સેવે એક ખાંભાં સદા, એ સદગાર અનંત !

વિરહ સહવાસની ગદુદા અલિહારીજા જૂદી !

અજળ આકર્ષણે ખેંચાય સાંકળ એજ જૂદી !

અખોલ આંખે સમજતાં, બહાનપની કંઈ રીત.

અર્થોમય દેયાં હમણે, થાય પરસ્પર લીન ! *

“ બહાન ? વધાનણી ખાતે હ્યો બેટ ” એમ કહી પ્રિયને
છેલ્લ દાન આપ્યું.

મધેલત અંગે મદુદા સામાન્ય સ્થિતિમાં હોતા છતાં પરસ્પરના
સ્નેહના પરિણામે ગૃહવ્યવહાર શાન્તિથી ચલાવી આમ આનંદથી
દિવસ નિર્ગમતાં હતાં. આ પતિ પત્નીનું જીવન કેટલાક દંપતીને
ખ્યાલ થયું હતું; કેટલાકને અનુકરણીય થયું હતું અને કેટલાકને
પ્રશંસનીય થઈ પડ્યું હતું. જેન જેમ દિવસો જતા ગયા તેમ તેમ
મદુદાને ખાતરી થતી ગઈ કે ઘર, દ્રવ્ય, કે સત્તા એજ સુખનું
કારણ નથી. પણ સ્નેહ, મન, પવિત્રતા, હૃદયરવ હોખૂતો સર્વ કોઈ
સુખી થઈ શકે છે.

ઉચ્છ્વાસ ૧૬ મો.

દેવ કોપ.

બહાલી, બહાલી જહેની ! શીખો આવશે;
ધરતી ધગ ધગતીયે ટહોલે જશે, ધશે,
કિન્હાં, આગ્ય ભયો ફિરજો વ જશે જશે,
ધીમે ધીમે જહેની ! છાંયો આવશે.

+ × + ×

બહાલી બહાલી જહેની ! શીખો આવશે;
કાળજીમાં કોરન્ટી ચિન્તાઓ જશે;
ફુખનાં ફુગર ધીરજ દરિયામાં ડંગે;
" બહાવું-રહેવું ! " જહેની ! છાંયો આવશે. *

સુમન્ત.

શ્રીન્દ્ર વિલાયત ગયો તે વેળા તહેનું સર્વ મિત્ર મંડળ, રનેહીઓ,
તિલોત્તમા, મુદુલા, સુકીના, શોરીન, વિદુલા, ડા. અવિનાશ, અને
અન્ય મુંબાઇ આલ્માં હતાં. શ્રીન્દ્રનું નામ સર્વત્ર દેવાતું હતું. ડા. ૦
અવિનાશ પુણ્યશાળી લેખાવા લાગ્યો; હિરણ્યમયી ભાગ્યવાન ગણાઇ;
અને જન સમાજમાં 'શ્રીન્દ્ર', 'શ્રીન્દ્ર' થઇ રહ્યું હતું. પદ્મનાભના
આગ્રહથી નલિનાક્ષ અને તારિણીએ હિરણ્યમયીનો વિવાહ તોડવાની
વાત પડતી મૂકી હતી. શ્રીન્દ્ર લંડનમાં પોતાની કોલેજના અભ્યાસ

* આસો માસો—

કરવામાં, વાર તહેવારે ગામડાઓ અને શહેરમાં શ્રી આનંદ કરવામાં હિંદુસ્તાન, માતા પિતા, ભાઈ, મિત્ર મંડળ સંભારતો નહોતો. વિવાહિતા હિરણ્યમયો વિશે કવચિત્ વિચાર કરતો પણ “હિંદુ જનસમાજની કન્યાઓ મુરોષીઅન કન્યાઓ જેવી ન હોવાથી એમની તરફથી ઉંચા સુખની આશા રાખવી એ કોઈક છે” એમ માનતો. જનસમાજની રીતોને અવલગનીને પત્ર, પિતા ઉપર, મિત્ર ઉપર, લખતો. એનામાં સ્નેહનો અભાવ નહોતો પણ સ્નેહનો અંકુર કુટી એનો અનુભવ કરવાનો વખત આવ્યો નહોતો. ગર્ભશ્રીમન્તની સ્થિતિમાં રહ્યો હતો, અભ્યાસાર્થે કુટુંબથી દૂર પડ્યો હતો, અને બુદ્ધિવાન હોવાથી સર્વદા વખાણ થતાં હતાં એટલે જીવનના દુઃખો અનુભવ્યા નહોતાં; મ્હાર કાણુ ! એ યોગ્યતાનો સમય આવ્યો નહોતો. શુકલપક્ષમાં જન્મી શુકલપક્ષમાં અવસાન પામનાર જાતુઓને કૃષ્ણ પક્ષનો વિચાર પણ ક્યાંથી આવે ? હિરણ્યમયી જુગા કુટુંબમાં ઉછરી હતી છતાં ત્હોનામાં સદ્ગુણો એવા દ્રષ્ટિગોચર થતા હતા કે ખાસ કેળવણી આપે પણ એવાં ગુણો નજરે ન પડે. દૈવશાસ્ત્ર મુદુલાના સહવાસમાં વિશેષ આવી-મુદુલાને લીધેજ વિવાહ ન તૂટ્યો એટલે મુદુલા પ્રત્યે એનો બાર વધતો ગયો. રવીન્દ્રને પત્ર લખવા ધણુએ મન થતું; રવીન્દ્રના પ્રધાન ઉપરના પત્રો વાંચતી, પોતાના નામ માટે શ્રી શ્રી પત્રો વાંચતી પણ ન જણાતાં ખિન્ન થતી. મુદુલા બુદ્ધિદાની સાથે એનાયાત્રમો. વનિતા વિશ્વામોમાં ફરતી, દુઃખાર્ત જનોનાં કષ્ટ—વિદુષના અનુભવતી અને તન અને મનથી તે. એનાં કષ્ટ દૂર કરવા મથતી. ભવિષ્યમાં થનાર પતિનો વિશેષ, પતિને મ્હારા તરફ આકર્ષ, સંલગ્નથી અમારા આત્મા

યોગજશે કે કેમ એ વિચાર, મૃદુલા, અને પ્રવૃત્તના દાંપત્ય સુખનું નિરીક્ષણ, મંબુલા અને અઘ્નાનંદનો ગૃહસંસાર, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી પીઠિત જનોનાં કષ્ટોએ હિરણ્યમયીના કોમલ હૃદય ઉપર, અવનવી અસર કરી હતી; મંદિરો, પાઠ પુજા, દેવજો, પ્રાર્થના મંદિરોનાં દેવ-ઇશ્વરને જોવા બહાર નહિ કિનારે દરિયા કિનારે, સપ્તસિદ્ધિમાં દુષ્પાર્તજન પ્રત્યે-જન સમાજના હિતમાં-આત્મ કલ્યાણમાં જ્યાં સ્નેહ ત્યાજ ઇશ્વરત્વ જોવા લાગી. સંસાર નિશાળમાં અનુભવ શિક્ષકે સમય જતાં હિરણ્યમયીને વધારે વિનીત, વધારે કોમલ, વધારે સ્નેહાળ બનાવી.

ત્રણ વર્ષ લગભગ ચાલ્યા ગયાં; રવીન્દ્રને આવવાને પાંચ સાત મહિના બાકી હતા ત્યાં રાજકોટમાં હૃદય ભેદક બનાવ બન્યો. સુશીલા સુવાવડ અર્થે અમદાવાદ પીયર ગઈ હતી. વિદુલા સાસરે હતી; તિલોત્તમા સુખાદ હતી. રાજકોટમાં અવિનાશ-કમળા અને શૈલેન્દ્ર એટલાંજ હતાં. શિયાળાના દિવસ હતા-ટાઠ આ વર્ષ અસાધારણ હતી એટલે ડો. અવિનાશે રસ્તા ઉપર પડતા હોલમાં સૂવાને બહારે વચલા વિશાળ હોલમાં સુવાનું રાખ્યું હતું. શૈલેન્દ્ર તો રૂંદોમુદી-મહોત્સવ) વાળી જગાની સ્થામેની ઓરડીમાંજ સૂતો. સુખાદના ગવર્નરના માનમાં જ્યુબીલી હોલમાં પહેલી રાત્રે પાર્ટી હતી. પાર્ટી રાતના બાર વાગ્યે ખલસ થતાં ડો. અવિનાશ બંગલે આગ્યો. ટાઠ પુષ્કળ હતી; તાપણી કરવા હુકમ આપ્યો. કમલા અને અવિનાશ પાર્ટીની વાતો કરતા સંમત ગયાં. પહેલી જાંઘ એટલે પતિ પત્ની બન્ને ધસધસાટ જાંઘી ગયાં. વચલા હો-

લેમાં મૂકેલી તાપણી “ હમણા મૂકી આવું છું ” એમ વિચાર કરતી કરતી કમલા પાણે કોંઈ જાણ.

તાપણીની ઉપર ખેમનો છેડો ત્રટકનો હતો; એએક કલાક પછી કોણ જાણે કેમ એસ પડી ગયો અને તે તાપણી ઉપર પડ્યો. આની સાથેજ એસ સળગ્યો—શરદી હોવાથી પગે કળતર મટાડવા ચ્યસતેલના મૂકેલા ખ્યાલાને જાળ લાગતાં બટકો થયો અને ધીરે ધીરે આગ વધી. બંગલાના આરણ નવી પદ્મતીનાં કરેલાં હોવાથી તડ-દાટ નહોતી એટલે ધુણી માત્ર છાપરા પાસે રાખેલાં હવાના બાકેલાંમાંથી જઈ શકતી. ડૉ. અવિનાશ તથા કમલાને કાંઈ ખબર પડી નહિ—છાપરે લાગ્યું—શૈલેન્દ્રનો હોલ વેગળો હતો—ગાડી વાળો—નોકરો બંગલાના કમ્પાઉન્ડના પાછલા ભાગની ઓરડીઓમાં સૂતા હતા. એ વાગી ગયા હતા; પવન છુટ્યો હતો અને આગે વચલો હોલ ચારે બાજુથી પકડવા માંડ્યો. રેશદાસે ઉપર દોન ફરવા આવનાર સીપાઈઓ આવી પહોંચ્યા “ દાકતર સાહેબના બંગલામાંથી અગવાળું શાતું આવે છે ” એ વિચાર શતાં સીપાઈઓએ ઝાંપો કંપાડવા માંડ્યો. ઝાંપે તાળું હતું; દાકતર સાહેબે દવાથી અને પોલીસ કેસોમાં સીપાઈઓને ખુશ કર્યા હતા નેથી સીપાઈ વર્ગ દાકતરને ચાહતો હતો. પાછલે બાજુ જઈ પગીને ઉઠાડ્યો. પગી અને સીપાઈઓ બંગલામાં આવ્યા. સીપાઈઓએ ઓટલા ઉપર પગ મૂક્યો ત્હેની સાથે છાપરે તુટ્યું, આ તુટવાની સાથેજ ડૉ. અવિનાશ અને કમલા સફળાં ઉઠ્યાં. ઝાંપો ધુણી અને તેજથી છવાંધ ગઈ. શું થયું છે તે તો પગવાર સ્હમચી શક્યાં નહિ. સ્થિતિનું જ્ઞાન થયું.

અને નહામવાનો લાગ ખોળવા લાગ્યાં. આખા હોલમાં ધુણી હતી. છાપર તુટવાથી વચલા ખાંચાનો રસ્તો બંધ થયો હતો. બહાર પગી અને સીપાઇઓ ગમનાયા. એક સિપાઇ દોડતો પાડોશના બંગલાવાળાને અને ગેટ ઉપરથી મદદ લેવા દોડ્યો. પગી એ શૈલેન્દ્રો કહાડ્યો. શૈલેન્દ્રના તો હાજનગ મગરી ગયાં. શું કે-રવું તેજ સજયું નહિ. પહેરણુબેર ટહાડમાં “ ક્રામ ક્રામો રે ” “ હાય હાય ” એટલીજ ખુમે પાડતો આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. અંદર ડો. અવિનાશ અને કમલાની રિથત હૃદય દ્રાવક થઇ પડી હતી. વચલું બચલું પુરાઇ ગયું હતું. બીજો ખાંચોથી જવાની તૈયારી કરે છે ત્યાં તે બાળુની બાર સાખ પડી. કમલા અને અવિનાશ ગાંડની માફક દોડવા લાગ્યાં. યોગન્દમ તાપ એટલો વધતો જતો હતો કે સહન થઇ શકતો નહિ. ડો. અવિનાશ અને કમલા “ હાય શું કરીશું ” “ વહાલી રસ્તા બતાવ ” એમ બબડતાં ફાપથી બેટતાં આસુ પાડતાં, અને સાયકલના ચક્રવાક મિથુન પ્રમાણે પાછા છુટા પડતાં. બહારથી ખુમે આવવા લાગી-બારીયો તોડવા તૈયારી કરાતી હોય એમ લાગ્યું બાકું પડ્યું પણ એ બાળુનો રસ્તો ગરમ થઇ ગયો હતો.

બહાલો છે શુવ પોતાનો બહાલાંથીય વધુ ખરે
જુવો નહાસે બહાલે સિંહ—સતો સિંહલુ છોડીને*

એ ન્યાયે ડો. અવિનાશ કમલાને ધક્કો મારી બહાર નીકળવા ધસ્યો. “ વહાલા આપણે ભેયે જઇએ છીએ ” એટલું બોલી કમલા સળગતી બહાર સાખ ઉપર પડી ને બેભાન થઇ.

ડો, અવિનાશ ભાગેશા બાંધ્યામાંથી જ્ઞહાર નિકળવા જાય છે તેવમાંજ ઉપરથી સળગતી છાટ એના ઉપર પડી. એ બાંપરે ' એટલું જોલતાની સાથે જ પડ્યો; પણ સીપાઇઓએ ત્હેને ખેંચી લીધો. કમળાની ખબર કાઢવા કોઈ આવી શક્યું નહિ. શૈલેન્દ્ર જ્ઞહાર ઉભો ઉભો “ જ્ઞહેન અંદર છે. બાળી મરશે ” એટલું જોલતો હતો. આગ પુર જોસમાં હતી; કાંઈની અંદર જવા ની હિમત નહોતી. હજી બંબો આવી પહોંચ્યો નહોતો. ગરીબ ખીચારી કમળા, ડો. અવિનાશની સુખ દુઃખની ભાગીયેણ, શૈલેન્દ્ર અને રવીન્દ્રના નિરવાર્ય રહેલું મૂળ, વિદુલા અને તિલોત્તમાનું શાન્તિ સ્થાન, આમ એકાએક, છતાં સંતાને સંતાનના વિયોગે મનની મનમાંજ રાખી, સ્મશાનમાં ચિતા ઉપર ધર્મ ક્રિયા સાથે પુત્રના હાથે અગ્નિ સંસ્કારનો લ્હાવો લીધા વિના—આ અગ્નિને સ્વાધીન થઇ. બંબો આવ્યો. માણસો આવ્યા બહુ તપાસ કરી, પરંતુ કમલાનું શબ હાથમાં નજ આવ્યું. ક્યાંથી આવે ? જે મકાન પોતે હોંઠયી લીધું હતું તેજ મકાનની રાખની સાથે બિખીત થઇ. સમાન રાચરચીલું—કાગળીયાં—લુગડાં લતાં અગ્નિમાં હો-માઈ ગયાં. ડો. અવિનાશ સખ્ત ઢાઝી ગયો હતો ત્હેને ઇસ્પીતા-લમાં લઇ ગયા હતા; એની સ્થિતિ બયંકર હતી. અમદાવાદ, મુંબાઈ તાર થયા. શૈલેન્દ્ર પિતાની સેવા કરતો હતો. વ્હાણું વાતાં ડો. અવિનાશની સ્થિતિ કદગી થઇ. ડો. અવિનાશની એટલી અમાતિ હતી કે સીવીલ સર્જન પોતે જતે સારવારમાં હતો. સરકારી મંડળ એની આસપાસ બેઠું હતું. ડો. અવિનાશની ધર્મશી શૈલેન્દ્ર પાસે આવ્યો. ત્હેને જોઇ આધિ અને બ્યાધિથી પીડાતા

પિતાએ શૈલેન્દ્રને આમુથી નહવડાવ્યો અને બોલ્યો—“ ભાઈ-હું
 જાઉં છું. તારી માતા છેલ્લા સપ્ત રહેને સાંભરે છે. એના આ-
 ટલા સિવસના બહાલને છેલ્લા ધકકાથી ધુળધાણી કર્યું છે. હું
 નરોધમ થયો છું. જાતને બચાવવા બહાલીનું ખુત કર્યું છે. શૈલે-
 ન્દ્ર ! હું માતકી છું—ધમરને સંભાર્યો નથી. ધમર પ્રીત્યે કાંઈ
 કાર્ય કરવા બહલે કીર્તિ-સ્વાર્થને માટેજ કાર્યો કર્યાં છે. રવીન્દ્ર આ
 સાંભળી અભરાશે. વિદુલા ગાંડી થઈ જશે. તિલોત્તમા રતબ્ધજ
 થઈ જશે. સર્વેને સંભાળજે. તમને દુઃખી કરતો જાઉં છું. પછીથી
 સ્હમજી અને હામા કરજો. ધમરને સંભારજો “ ભૂત ક્યા છે
 સર્વ પાપ—” આટલું બોલતાં અવિનાશને આત્મા પરમા-
 ત્મનું તરફ બાંધે ગયો. શૈલેન્દ્ર કે કોઈ “ છેલ્લા ધકકા-માતકી
 છું ” એનો અર્થ સ્હમજી નહિ.

* * * *

વિદુલા, તિલોત્તમા, પ્રદોત, પ્રબોધ રાજકોટ આવ્યાં. સર્વ
 હકીકતથી વાકેફ થયાં. તિલોત્તમા અને વિદુલા પિતાના તેમજ
 માતાના અંકુશ મુત્યુથી અતિશય પિન્ન થયાં. “ મ્હો પણ જોઈ
 ન શકી ” એમ બંનેને થયું. પ્રદોત અને પ્રબોધની અનુકંપાથી
 સાન્ત થયાં. પ્રસ્પીતાલ અને બંગલામાંથી રહેલા સામાનની બચ-
 સ્થા કરી શૈલેન્દ્ર અને સર્વે ક્રિયા અર્થે અમહાવાદ આવ્યાં. રવીન્દ્ર
 ને તાર ક્યો તાર મળતાની સાથેજ એતો અભરાઈ જ ગયો. પરીક્ષા
 પછી ઇન્સાનના વિશ્વાસો જોવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં તાર આવ્યો.
 “ માતા, પિતા, મુઠ, પત્ની ” વિશે સત્યતઃ આજ્ઞા વિચાર આ-

બોલ પરદેશમાં છું હવે મ્હારં કોણ ? સ્નેહથી બૂખ્યો છે કે કેમ
એ પૂછનાર કોઈ નથી ત્હેનું આજે જ બાન થયું. બાન થતાં
સ્કોટની “Ministering angel thou” એ લીંટીયો સાંભરી.
હિરણ્યમયીની મૂર્તિ નજરે તરી અને જીવનમાં પ્હેલીવારજ ત્હેની
પ્રત્યે સ્નેહની દ્રષ્ટિએ જોયું. હિંદુસ્તાન આવ્યો. તપાસ કરતાં ૩૦
અવિનાશને માથે પાંચ હજારનું દેવું નિકળ્યું. “સાહેબસાહ કાઠ”
બહારનોજ હતો એમ લાગ્યું. માતા પિતાના મૃત્યુની સાથે આર્થિક
હાની જખરી લાગી. શૈલેન્દ્ર અને રવીન્દ્ર પ્રથમજ મન મૂકી વાત
કરવા લાગ્યા. પ્રથમ, કુમુદકાન્ત વિગેરે દ્વારા હિરણ્યમયીના યશો-
ગાન કર્યું પડતાં ગયાં તેમ તેમ તે તરફ હ્રદય વધારે ખેંચાતું
ગયું; કુટુમ્બ ઉપર પડેલા કષ્ટને લીધે રવીન્દ્ર પાસે ડીમી સિવાય
કાંઈ નહોતું. વિવાહ તુટશે એમ વાતો થવા માંડી હિરણ્યમયી અને
રવીન્દ્ર એક બીજાને મળ્યાં નહોતાં તો પણ વિવાહ તુટવાની વાત
સાંભળી સંતાપ પામવા લાગ્યાં.

મૃદુલા અને હિરણ્યમયી મળ્યાં.

“ મૃદુલા બહેન ? આ શો મજબ થયો તે સ્ક્રમનનું નથી
એમના મ્હો ઉપરથી નૂરજ જતું રહ્યું છે. ”

“ બહેન ! હમરી કોપ ? પ્રભુની એવી ઇચ્છા હશે.

Judge not the Lord by feeble sense,
But trust Him for his grace ;
Behind a frowning Providence
He hides a smiling face*

---

* કાંઉપર. ત્હમરી કુદ્ર બુદ્ધિથી હમર વિષે વિચાર ન
કરો; પણ તેની કૃપા ઉપર શ્રદ્ધા રાખો, પોતાના કોષધુક્ત ચહેરા
પાછળ હસમુખો ચહેરો છુપાવે છે.

એ ન્યાયે ઇશ્વરની શી ઇચ્છા હશે તે સહમનતું નથી પણ એમાં પણ અર્થ સમાયેલો છે. રવીન્દ્રને જગત્ અમૃતમયજ લાગતું હતું, ઇશ્વર, ઇશ્વરેષ્ઠ, ખુદા પલમાં ચાલ સો કરે, એ સત્તની ખબરજ નહોતી. વિલાયત હશે તે સમયે આવું દુઃખ પડશે, માતા પિતા, દ્રવ્યનો નાશ થશે, દેવું આવશે તહેનો વિચાર પણ નહિ આવ્યો હોય. આ હૃદય બેઠક બનાવને લીધે ઇશ્વરત્વ, સ્નેહ, કરકસરની આવશ્યકતા, ખ્હારથી સારું દેખાય તેવું અંદરથી ન પણ હોય, વિગેરેનું જ્ઞાન હવે થયું. ”

“ મૃદુલા બહેન ? એવું ન બોલો. એમને જ્ઞાન નહોતું એવો વિચાર કરવામાં પણ હું દોષમાં પડું છું. એ શું કરે ? અત્યારે એમના હૃદયમાં શું શું થતું હશે એમને શાન્ત કરવા, એમના જીવન વ્યવહારમાં સરળતા કરી આપવી એ મ્હારી ફરજ છે. ઇ-ગ્લાંડ ગયાતું પ્રયોજન રહ્યું છે. પરીક્ષામાં પસાર થયા છે અને દાઈ સરકારી નોકરી મળશેજ. હવે તો લગ્ન થાય તો હું જાઉં અને કરકસર અને સ્નેહ પૂર્વક ગૃહ ચલાવી દેવું ક્યારે વાળી નાંખું એમ થાય છે. ”

“ હિરણ્યમયી ? તમારા આવા વિચાર જાણી હું ખુશી થઈ છું. રવીન્દ્ર વિશે ધણાયે કહે છે—વિવાહ તોડવા યત્ન પણ થાય છે પરંતુ તમારા વિચારને લીધેજ એમણે પશ્ચાન્નાબને આપણા વિચારના કર્યા છે અને વિવાહ નહિ તોડવા ખાસ કહ્યું છે ”

મૃદુલા બહેન ? હું તમારો કેટલો ઉપકાર માતું ? “ મ્હાલું અને સ્હેલું ” એ સત્ત તહે, યુદ્ધિદા અને તિભોત્તમા બહેનેજ

શિખર્યું છે. એ સૂત્રને લીધેજ મહાઈ હૃદય અનુકંપા કરતાં શિખર્યું છે અને એ હૃદયબલને લીધેજ એમને શાંત કરવા, એમના કષ્ટમાં ભાગ લેવા મ્હને ઉત્કંઠા થઈ છે.

“ જ્ઞેન ? સારી સ્થિતિનો તેમજ નબળી સ્થિતિનો ત્હમને કાંક અનુભવ થયો છે. જે વૃત્તિથી, જે લાગણીથી રવીન્દ્રની સ્થિતિ નિહાળી ત્હમાઈ ચિત્ત દ્રવે છે ત્હેવીજ વૃત્તિનો કાંઈક અંશ આપણામાં નિરંતર રહે અને આપણી જ્ઞેનો, આપણા દેશી જનોનાં દુઃખ દૂર કરવા યશાશક્તિ યત્ન થાય અને એ સમયે ગરીબ, તવંગર, ઉચ્ચ, નીચનો તદ્દાવત ન રાખવામાં આવે, રવીન્દ્ર અને ત્હમે બન્ને એકજ રથમાં બેસી ગ્વાવાં કાર્ય કરવા પ્રવૃત્ત થાઓ તો આ બનાવનો હેતુ સચવાશે ”

“ પણ મૃદુલા જ્ઞેન ! નોકરી મળે કે પ્રવૃત્તિ એક વખત ત્હમારે ને પ્રતિભાધને આવડું પડશે. તિલોત્તમા જ્ઞેન ને શુદ્ધિ જ્ઞેન પણ ખરાં. ”

“ ગામમાં પેસવાના તો સાંસાં ને પટેલનેઃશ્વર ઉન્હાં પ્રાણી. કનન તો થયું નથી ને નોતરાં દેવા માંડ્યાં ”

“ જાઓ જાઓ જ્ઞેન ? વિદ્યાયત જતી વખત ત્હમે મહારે પક્ષ લીધો હતો ને હવે કાર્ય પુર પાડશે ત્હેની મ્હને ખાત્રી છે ”

“ વાઈ એ તો ઠીક—પણ ઉમળણી આપવી પડશે ”

“ કુંવલ નોકરીનું નક્કી થાય એટલે મ્હેલી ઉમળણી, ને લગ્ન પછી જાણ. ”

“ એકલા આહથી સંતોષ નહિ પામીએ હો કે ! ”

“ અરે અખોટીયાં ઉઝાણી પછી કાંઈ ”
 “ આપણા પેલા ફંડમાં મદદ કરવી પડશે તે ધ્યાનમાં છે ને ! ”
 “ તે તો દર માસે દસ અગર પંદરમો હિરસો એમાં આપીશ.
 એ ઓછું કાઢને માટે આપવું છે. ”
 “ હવે લગ્નની તૈયારી કરજો. લગ્નમાં તો સંભારણીએ નહિ. ”
 “ એ તો અભારથા શું કહેવું. નિવડે વખાણ. ! ત્યારે
 હું જાઉં છું ”
 “ આવજો ! વખત છે મુસાફરી કરવા જઈએ તો લગ્ન
 નું નકિ થયે લખજો ”
 “ તે તો જરૂર લખીશ. પણ બહેલાં નહિ આવે તો હું
 રીસાઈશ. ધણી ધણીયાણી મન ગમતે કેકાણે હરો ફરો ને ! ”
 “ ત્હમેયે ફરશો. તે વખતે શબ્દો સંભારજો ”
 આટલી વાતચિત પછી બન્ને છુટાં પડ્યાં.

ઉચ્છ્વાસ ૧૭મો.

દેશ સેવા

કુખ નહીં પોતાનું મુજને, પણ સ્નેહીનું સાથે રે;
 દેખી શકું નહીં અશ્રુ ધારા, મુજ પ્રિય જનને માથે રે
 પ્રીતિ પણ મુજ સહ ચેતનપર, સ્નેહી, સમ્બંધી દેશી રે,
 + + x x x x + +

દૂર સ્થળે ને કોક અળપણે હોય સુજન કદિ દુઃખી રે.
તો તો સુખ દહ સુખ લેવા રતિ મુજ થાતી બૂખી રે.

૨૧. ગોવર્ધનરામ.

પ્રગ્નક્રિય સમિતિના હેતુ બહુ ઉચ્ચ હતા. 'સ્વદેશ' પત્ર મારફત નિષ્પક્ષપાત રીતે સામાજિક, રાજક્રિય, ધાર્મિક વિષયો અર્થાં દેશમાં એક જૂદીજ પ્રવૃત્તિ : શરૂ કરી હતી. 'સ્વદેશ' પત્ર ઉપરાંત પ્રગ્નક્રિય સમિતિ તરફથી એક એવી સંસ્થા કાઢવામાં આવી હતી કે જેની અંદર હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, યાહુદી અને છ'ગેજ સર્વે વખતો વખત મળતા અને એકમત મારે તગનીજ કરતા. પ્રઘોત, પેસ્તનજી અને કરીમ મહમદ સેફ્ટરીઓ હતા. એકમતાને માટે એકજ બાણા ઉપર સર્વે ભોજન લેવું જોઈએ, એકજ ધર્મ હોવો જોઈએ એમ તેઓનું માનવું નહોતું અને એમ ન હોવાથી ધણા યુવાનો એ સંસ્થામાં ભાગ લેતા હતા. રાજક્રિય વિષયો પણ 'સ્વદેશ' પત્રમાં એવી ગંભીરતા, દીર્ઘદષ્ટિ અને યોગ્ય શબ્દોમાં અર્થવામાં આવતા કે સરકારની પ્રીતિપાત્ર થયું હતું. પત્રમાં તેમજ સભામાં એવો એક પણ વિષય નહોતો આવતો કે એક કામને અન્ય કામ ઉપર અભાવ ઉત્પન્ન થાય, એવો એક પણ વિષય નહોતો કે જેથી સરકાર પ્રત્યે દેપ બુદ્ધિ છે એમ જણાય. હિંદુ, મુસલમાન, પારસી-કે યુરોપીયન મહાન નરોની 'જન્ય-ન્તી'ઓ એકજ તરેહના ઉત્સાહથી ઉજવવામાં આવતી. મને તે કામનો પ્રશ્ન ઉભો થતો તો પણ સર્વ કામવાળા પોતાનોજ પ્રશ્ન છે એમ માની તન, મન અને ધનથી સાહાય્ય કરતા. પ્રઘોતને

કરીમહમદ શહેરામાં તેમજ ગામડાઓમાં જતા, બોડોની સ્થિતિ તપાસતા અને દુઃખીજનોની સારવાર કરવામાં-તહેમતના જીવન વ્યવહાર સરળ કરી આપવા, બુદ્ધિમાન લાગતા પણુ હરિદ્રાવસ્થાથી પી-રિતને જ્ઞાન સંપાદન કરાવવા, શાંતિ, ધર્મ, કે દેશી વિદેશી જોતા નહોતા. પેરતનજી આખા દેશમાં ફરતો, બોડોને રાજકિય, સામા-જિક વિગેરે સ્થિતિથી વાકેફ કરતો, નવી પ્રજામાં 'દાર' 'નુ' વધતું જોર અટકાવવા યત્ન કરતો અને પરદેશગમન, કેળવણીની ઉપયો-ગિતા સહમજબી, ઇંગ્લાન્ડ, અમેરીકા જાપાનના ઐતિહાસિક દૃષ્ટા-ન્તો આપી અજ્ઞાત હિંદુવાસીઓનાં મન અને બુદ્ધિ વિકસાવવા મથતો. રવીન્દ્ર, પદ્મનાભ અને પ્રબોધ વિગેરે મંડળ પ્રજાકિય સમિતિના સભાસદ હતા અને એ સમિતિમાં એવો એક પણુ નિ-યમ નહોતો, એવું એક કાર્ય નહોતું થતું કે તેથી સરકારી નોકરો ભાગ ન લઇ શકે. આથી ઉલટું સરકારના રસ્તા-જન સમાજમાં કેળવણી દ્વારા, સ્વાશ્રમથી પોતાનું સુખ શેમાં છે તે સહમજવાના-રસ્તા આ મંડળ સરળ કરી આપતું હતું. આજ સંસ્થાની મહે-નત અને ખંતના પરિણામે એક ૧૬ બેચું કરવા સચક્ત થયાહતા. એ ૧૬માંથી પ્રત્યેક વર્ષ ફરેક કોમનો એક વિદ્યાર્થી ઇંગ્લાન્ડ અમે-રીકા કે જાપાન મોકલવામાં આવતો અને સાહિત્ય, હુન્નર કે કળા શિખી આઆ પછી કમાઇતો અમુક ભાગ પ્રત્યેક વર્ષ અમુક વર્ષ સુધી આ ૧૬માં આપવાની શરત કરવામાં આવતી હતી. આના પરિણામમાં એ થયું કે ૬૬ વધતું ગયું અને હિંદુસ્તાનમાંથી અમુક સંખ્યા વિદેશ જવા સચક્ત થઈ અને કળા કૌશલ્ય શિખી આવી હિંદુસ્તાનનું એમ કરવા-લાગી.

જુદિદા, મુદુલા, તિલોત્તમા-સુકાના અને શીરીનની જુદીજ પ્રવૃત્તિ હતી. મહિલા પરિષદ, સ્ત્રી કલણ કે એવી મોટી સંસ્થામાં આ મંડળ ગૃહકાર્ય અને સામાન્ય સ્થિતિને લીધે આમળ પડતો ભાગ લઇ શકતું નહિ છતાં પોતાના ઉદર અર્થેન કર્ય કરી સંતોષ પામી એસી રહેતું નહિ, જુદિદા, મુદુલા, સુકાના અને પીળા જેટલાં મળી શકતાં તેટલાં પ્રથમ દરેકને મળતાં-સારા પુસ્તકો વાંચતાં, અન્ય પહેનોને સંભળાવતાં અને ભરત શીવજી શીખવતાં આ મંડળમાં કુચલી, નિન્દા, કરનાર પણ આવતાં પણ તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર કે અભાવ દર્શાવ્યા વિના ધીરે ધીરે એવે રસ્તે લઇ જવામાં આવતાં કે જે સ્ત્રીઓ આ મંડળ પ્રત્યે ધર્મ્યા, તિરસ્કારની પ્રતિભે જોતી તેજ સ્ત્રીઓ પ્રેમ પૂર્વક જોવા લાગી.

સંગઃ સતાં કિમુન મંગલમાતનોતિ *

જે પતિ પત્ની દિવસોના દિવસો મળતાં નહિ, જે પતિપત્નીઓ અહર્નિશ કંઠાસમાં રમ્યાં પમ્યાં રહેતાં, જે સ્ત્રીઓ પોતાં જીવન પતિને બુખ્યો-રખડતો મૂકી મંદીરે મંદીરે ભટકવામાં, મીઠીગી-કલમોમાં માન મેળવવામાં ગાળતાં હતાં, તેવાં પતિપત્નીઓ, તેવી સ્ત્રીઓ આ મંડળને ઉપકારની લાગણીથી જોવા લાગ્યાં. જુદિદા, મુદુલા એમ રહમજતાં હતાં કે કન્યાશાળામાં હજી ધણી દોષ છે. શાળાને વખતજ એવો છે કે કન્યાઓને ગૃહ શિક્ષણ આપી શકાય નહિ; એમાં અપાત્ર શિક્ષણ કેટલીક રીતે એવું છે કે પુરુષ અને સ્ત્રીને એકજ અપાય છે અને તેથી સ્ત્રીને યોગ્ય કેલવણી અપાતી નથી. આ ઉ-

* સજ્જનની સંમતિથી શ્રી મંગલમાતનોતિ

પરંતુ ન્હાની બાલિકાઓના ઉપર એવા સરકાર પાડવામાં આવે છે કે જેમને આમળ જતાં ભારે પડે. આમ હોવાથી પ્રદોષ-પ્રબોધની સલાહ લીધા પછી યુદ્ધિદાએ એક ન્હાની શાળા ઉઘાડી. આ શાળામાં વિધવાઓ, બાલકીયો અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ માટે જુદા જુદા વર્ગ પાડવામાં આવ્યા હતા. શાળાનો સમય બપોરના બેથી ચારનો રાખવામાં આવ્યો હતો જેથી ગૃહ કાર્યમાંથી પરવારી આ શાળાનો સર્વ લાભ લઇ શકતાં. પ્રદોષ, કરીમમહમદ, રવીન્દ્ર, પ્રબોધ પેસ્તનજી વિગેરેના પ્રયાસથી સાઈ ફાંડ બેનું થયું હતું અને દરેકે પોતાની કમાઈનો અમૂક હિસ્સો આપવા કમ્યુલ કર્યું હતું. આ શાળામાં ભણતી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ પાસે પોતાનાં બાલકને ઝોટી નય થાય ત્યાં સુધી પરણાવવા નહિ એવી કમ્યુલાત લેવામાં આવતી હતી અને શાળાના સંસ્થાપકોએતો વર્તન પણ કરી બતાવ્યું હતું. યુદ્ધિદા, મુદુલા, તિલોત્તમા અને અન્ય સુશિક્ષિત સ્ત્રીમંડળ આ શાળાની અનુકુળતાએ મુલાકત લેતું હતું. યુદ્ધિદા ગૃહ વ્યવસ્થા, વિધવાનાં કર્તવ્ય, અને જૂદા જૂદા ધર્મની પ્રાચીન સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો ઉપર ટુંકા પણ રસિક વ્યાખ્યાનો આપી શાળાનો લાભ લેતી બાલિકા અને સ્ત્રીઓના મનઉપર જાંડી છાપ પાડતી.

મુદુલા સૃષ્ટિ સૈદ્ધર્થમાં રૂચના જતી. વર્તમાન પત્રો અને મહાસિક્કમાં આવતાં બોધક લેખો વાંચી જાળાવતી અને મુરોખીઅન તેમજ નખાન-અમેરીકાની સ્વદેશ હિતચિંતક સ્ત્રીઓનાં જીવન વૃત્તાંત કહી જાળાવતી. તિલોત્તમા બ્યારે આવતી ત્યારે અગર મુખ્યાઈની શાળામાં પણ માતા અને છોકરોના પરસ્પર સંબંધ માનવજિત.

પિતૃબક્તિ, સ્વદેશ ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય એવી કથાઓ કહેતી. શ્રીરીન, સકીના અને અન્ય સ્ત્રીઓ વખતો વખત આવી મેળાવડા, મરજા દ્વારા ઐક્યતા વધારવા પ્રયત્ન કરતી. પુરૂષ વર્ગ તરફથી મેજીકલેન્ડર્ન વિગેરે દ્વારા સાયન્સનું જ્ઞાન અપાતું. આ સર્વ બપોરના મેથી ચાર દરમિયાનજ કરવામાં આવતું અને તેથી કોઈને આ કન્યાશાળામાં મોકલતાં કઠિન પડતું નહિ. ઉપર કથિત વ્યાખ્યાનો દરરોજ આપવામાં આવતાં ન હોવાથી કોઈને કંટાળો ઉપજતો નહોતો. આતુ પરિણામ એ કિલબચું કે બાલિકાઓમાં વ્યવહારિક જ્ઞાન પણ આવ્યું. તેઓનાં મનમાં ઇશ્વરની નજરમાં મનુષ્ય માત્રની સમાનતા લાગી; અનુકંપાની વૃત્તિ તીવ્ર થઈ; પૂર્વ અને પશ્ચિમનાં અનુકરણીય સ્ત્રી પુરૂષોના માનસિક બલની તુલના મન ઉપર છાયા પડી; શરીર અને મન બન્ને કેળવવાથી મનોબલ, સ્વમાન વધ્યાં. અને

Self-reverent each and reverencing each,
Distinct in individualities. *

એ પ્રમાણે પુરૂષ વર્ગ અને સ્ત્રી વર્ગનો અંતર્યાટ જનો રહ્યો.

---

* દેનીસન. વ્યક્તિમાં ભિન્નતા હોવા છતાં સ્વમાનની સાથે એક બીજા પ્રત્યે માનની વૃત્તિ જોતાં !

ઉચ્છ્વાસ ૧૮ મો.

પ્રવાસ.

The warring races have to be welded into a nation by turning the memories of strife into the memories of common pride.

Anne Besant.

સુહાંજના પાંચ વાઝ્યા; સૂર્યનારાયણુ ધીરે ધીરે સમુદ્રના જલને ક્ષિતિજમાં અડકવા જતા હતા; દરિયાનો ધુધવાટ કણુને અથડાઈ હૃદયમાં કાંઈ કાંઈ વૃત્તિ સતેજ કરતો હતો; દુર સ્ટીમરના બૂંગળા માંથી ધુણીના ગોટ આકાશમાં કાળા થાંભલા રચતા હતા; કોઈ કોઈ મ્હોટા બહાણોના શદ જલધિની સપાટી ઉપર દ્રષ્ટિગોચર થતું હતું; દુર વેરાવળનાં ઉચ્ચ મકાનો, કિનારા ઉપર માલ ભરી આવેલા હજારો બહાણોના ડોળો, ગગનમાં દેખાઈ ચક્ષુને અન્ય તરેહનો આનંદ આપતા હતા. જલચરોનું ધ્રુવું, આકાશમાં ઉડતા વિવિધ પક્ષીઓનો ધ્રુવડાટ, દરિયામાં ઉછળતાં મોઝાનું સૂર્ય પ્રકાશે જળકવું અને સામા.

* પ્રતિરપર્ધી પ્રજામાં, જૂતકાલના કલહોને સંભારી એક બીજા પ્રત્યે તિરસ્કારની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરાવવાને બદલે એના એજ બનાવોને સંભારીને સ્નેહ-માનની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવવી જોઈએ.

એની બીસાંટ.

ન્ય સ્થામતા નેત્ર અને મનમાં જૂદીજ વૃત્તિ ઉદભવતા હતાં. આ સમયે સોરડી સોમનાથના જૂના અવેશ્ય મંદિર સ્થાનના દરિયા કાંઠે આવેલા કોટની પાળ ઉપર મુદુલા, પ્રબોધ, તિલોત્તમા, પ્રદ્યોત, પૈસ્તનજી કરીમમહમદ અને યુદ્ધિદા એટલાં બેઠાં હતાં. એક સોમ-પરો બ્રાહ્મણ જૂનાં સ્થલો બતાવવા અને દક્ષિણને અર્થે પાસે ઉભા હતા. સર્વ મંડળ બેઠું; સાથે આણેલું ખાવાનું ખાધું; અને હંદુ જગ પી પાન સોપારી ખાઈ શાન્ત થયું.

પ્રદ્યોત—પૈસ્તનજી ! આપણે ક્યાં છીએ તહેનો વિચાર કરો.

પૈસ્તનજી—પ્રદ્યોત ! મહેં તો દીલ્હીની મસ્જીદોનાં ખંડેર, હ-રિતનાપુરની સંસ્મરણીય શેબા, ગંગા યમુનાનો મનહર સંગમ, ઉત્તર હિંદના પર્વત ઉપરના બન્ય કિલ્લા, અમૃતસરનું વિશાળ તળાવ વચ્ચેનું મહાન સુવર્ણ મંદિર. પવિત્ર તીર્થ કાશી, પૂર્વ કાશની કારીગીરીના નમુનારૂપ સિદ્ધક્ષેત્રનો રૂદ્રમાળ. કાર્ત્તીની ગુફાઓ, કુતુબમિનાર ઉપરથી જગ લીલા જોઇ શાન્તજ થયો છું તહેમાં આ દેખાવથી તો હદ થઇ છે.

કરીમમહમદ—પ્રબોધ ! વેરાવળથી આવતાં રસ્તામાં હજારો કબરો જોઇ રણક્ષેત્રનો દેખાવ આંખ આગળ તરી આવે છે. એ કબરોમાં સત્તારામાંના કેટલાક ગીજની, તુર્કરયાન અને એવા દૂરના મૂલકના રહેનાર હશે, અને પોતાના દેશથી કેવા ઉમંગે આવ્યા હશે; અને પ્રિયજનથી દૂર ક્યાં સત્તા છે ?

મુદુલા—જે સોમનાથ મહાદેવની જગા આગળ બેઠાં છીએ તે સોમનાથ અને ઇતિહાસમાં વાંચીએ છીએ તે સોમનાથની સ્થિતિમાં કેટલો ફેર !

બુદ્ધિ-તિલોત્તમા બાબી ! ઐતિહાસિક સ્થળો નિહાળવાથી લાભ એજ છે કે મનુષ્ય માત્રનો ગર્વ નટ થાય છે. આવા મહાન તીર્થોને પણ અસ્તોદય હોય છે તો પછી મનુષ્ય કાણ !

તિલોત્તમા—આપણે ઇતિહાસમાં વાંચ્યું છે પણ હંતકથામાંથી પણ કેટલુંક જ્ઞાન મળે છે તો આ બ્રાહ્મણને પૂછીયે તો ખરાં.

બ્રાહ્મણ—જેન । આ સોમનાથ મહાદેવની કથા સ્કંદપુરાણમાં થી મળી આવે છે. સોમનાથ જ્યોતિર્લિંગ છે. સત્યયુગનાં ભૈરવેશ્વર, ત્રેતાનાં શ્રાવણિકેશ્વર, દ્વાપરનાં શૃગાલેશ્વર તેજ કલ્પયુગનાં સોમનાથ. મૂળ આપ્તું મંદિર સ્વર્ણનું હતું; રાવણના સમયમાં રૂપાનું થયું. કૃષ્ણ પરમાત્માએ લોકડાનું બંધાવ્યું; અને ભીમદેવે પથરનું બંધાવ્યું હતું. મૂસલમાનોની સ્લહાઈ પછી આ સ્થળેથી દેવળ બીજે બંધાવ્યું અને તે આપણે જઈ આવ્યા તે સોમનાથનું નવું મંદિર. ઇ. સ. ૧૭૮૩ માં અહલ્યા બાઈ હોલકરે એ મંદિર બંધાવ્યું. અભિષેક માટે દરરોજ કાશીથી પાણી આવતું; આ શિવાલયને દસ હજાર ગામોની ઉપજ આવતી; ત્રણસો ગવૈયાઓ અને પાંચસો ગુણિકાઓ નિરંતર હાજર રહેતી; એક હજાર બ્રાહ્મણો સતત રૂદ્રી કરતા હતા; હવે ક્યાં છે એ ધર્મ ! એવા યજમાન ક્યાં છે ? ભુત-કાળની વાતોજ રહી છે: તમારા જેવાં બાવિક કોઈકજ આવે છે?

પ્રભોધ—તિલોત્તમા ! જોઈ આ સ્થળની સ્થિતિ । શિવાલયનું શિખર દુર પડ્યું છે; શિવલિંગની જગાએ શ્વાન અને જંગલી પશુઓની બોડ થઈ છે—જે સ્થળે પરધર્મીને ન પેસવા દેવા હજારે ધર્માવલંબી મનુષ્યો કપાઈ મુવા હતા; જેના રક્ષણ માટે ધન અ

ને શરીરને ખીલકુલ ગણવામાં નહોતું આવ્યું તેજ સ્થળે આપણે વિના વિદેને ખુટ સાથે ફર્યે છીએ.

બુદ્ધિદા—જે સમયે આ શિવાલય ઉપરનો સોનાનો કગશ ઝગઝગતો હશે, પ્વજન આકાશમાં ફર રહતી હશે તે સમયે ધણે દુર દરિયામાં ફરનારા નાવિકો—યાત્રાળુઓને તે કલશનો અખકારો, તે પ્વજનનો ફટફટ જોઈ કેટલો આનંદ થતો હશે ! કેટલાં ભાવિક ચિત્તો ત્હેને નમસ્કાર કરતાં હશે.

મૃદુલા—તિલોત્તમા બાબી ! થોડાંક વર્ષ ઉપર આપણે મરી-નલાઈન-સની પાળ ઉપર બેઠાં હતાં તે સાંભરે છે ? આ પણ દરિયા કિનારો છે અને એ પણ દરિયા કિનારો છે. યાત્રા સ્થાન વિશે તે દ્વિવસ પણ વાત થઈ હતી. એ પ્રવૃત્તિસ્થાન છે આ નિવૃત્તિસ્થાન છે. આ પણ એક વખત પ્રવૃત્તિસ્થાન હતું. આપણાં કરતાં વધારે ભાવિક મનુષ્યોએ આ સ્થળે બેસી 'શંકરનું' ચિંતન કરી સમુદ્ર તરફ નજર કરી હશે. આજ આપણે બેઠાં છીએ, સ્થળ એ કંઈ છે; સ્થિતિ ફેર છે.

બુદ્ધિદા—પેરતનજી ! અગાધ સમુદ્ર સાથે સરસ્વતી, હિરણ્યા અને કપિલાના ત્રિવેણી સંગમનું ચિત્ર નજર આગળ તરી આવે છે.

પેરતનજી—બહેન ! યાત્રા સ્થાનજ આવાં છે. ગીરનારના, હિ-માલયના કે એવાજ ઉચ્ચ પ્રદેશમાં—અથવા વિજ્ઞાન નદિ-સમુદ્રની જગા ઉપરથીજ ધધરનાં દર્શન બહેલાં થાય છે. નવા સોમનાથમાં મ્હને અને કરીમમહમદને જવાનો હક નથી પણ ત્હમે ગયાં છો તો એ બે સ્થળમાં ત્હમને કયું સાફ લાગ્યું ?

પ્રઘોત—પેરતનજી ! ખરેખર જે ખૂબી અહીં છે તે ત્યાં ન-

થી. ત્યાં નમસ્કાર મહેં કર્યા હતા અને હજી જાડં તો કરું; પરન્તુ આ સ્થળે તો—

* આજે અન્ય પ્રકારે આ માથું નમે;
નમતો સાથે આત્માનો એ તંત્રજો !

મૃદુલા—કરીમભાઈ ! આવા શિવાલયનો નાશ કરવામાં મુસલમાનોના હાથમાં શું આગ્યું હશે ?

પ્રભોધ—આઠસે વર્ષ ઉપરનો બનાવ પણ હજી હમણાંજ બન્યો હોય તેમ આ કબરો જોતાં લાગે છે. અને એને પરિણામે હજી પણ હિંદુ મુસલમાનના કળ્યા પતતા નથી.

કરીમભદ્ર—એ માત્ર અજ્ઞાનજ સુચવે છે. હિંદુમાં હલન ક્રિયા હોવાથી ફેટલાં મનુષ્યો મરી ગયાં હશે તે કહી શકાતું નથી. હમારામાં આ કબરની પદ્ધતિથી દેખાવ હમેશનો—જ્યાં સુધી કબરોનાં નામ નિશાન રહે ત્યાં સુધી—કાયમ રહે છે. હવે એ સમય ગયો છે. વખતની સાથે આપણે શિખવાનું છે, મુસલમાનોનું હાલ વતન હિંદુસ્તાનજ છે અને તહેને લીધે એકના શ્રેયમાં બીજાનું શ્રેય સમાયેલું છે એમ સ્હમજવું જોઈએ.

પ્રભોધ—સ્નેહની લાગણી સ્નેહ ઉત્પન્ન કરે છે ; અને સ્નેહના જેવી બીજી કોઈ એવી શક્તિ નથી કે પ્રજાને એકત્ર બનાવે.

મૃદુલા—પાવાગદના શિખર ઉપર હિંદુ તેમજ મુસલમાન એકજ આવથી પીર અને માતાને સાથે નમન કરે છે; ગુરૂ દત્તાત્રયના પગલાંને હિંદુ, મુસલમાન અને જૈન એકજ આવથી પૂજે છે, આ

* આસોમાસો. રા મણિશંકર રતનજી બટ.

સ્થળે અસત થતા સર્વનારાયણને પૈસ્તનજી કરીમભાઈ અને આપણે નમન કરી એકજ દેવને આપણી આંતર્વૃત્તિ દર્શાવીએ છીએ તો પછી આપણા ઐહિકહિતને માટે, સ્વદેશના હિતને શામાટે એક ન થઈ શકીએ !

બુદ્ધિ—મૃદુલા ? ત્હાં કહેવું યથાસ્થિત છે પરંતુ આ વિ-
ચારો પળભર-રમશાન વૈરાગીની માફકજ રહે છે. જગતના
વ્યવહારમાં એજ વૃત્તિ રહે-સત્કાર્ય કરવામાં ઉચ્ચ નીચા થતા નથી
એમ માનવામાં આવે તો સર્વ થાય. ધર્મને બાધ આવતોજ નથી.

પ્રબોધ—આટલાજ માટે પારસી, મુસલમાન-હિંદુ-ક્રીશ્ચિયનની
એક પ્રજા થવાની જરૂર છે. મતમતાંતર જૂઠ્ઠા રહેવાનાજ. યુરોપમાં
ક્રીશ્ચિયન ધર્મમાં પણ ઘણા ફાંટા છે છતાં એક પ્રજા થઈ છે.
સ્વાર્થ એક હોવો જોઈએ.

પ્રબોધ—કરીમભાઈ ? જે વીરોની આ કબરો છે તે વીરનરો
ગમે તો અમારા ધર્મનું નિકંદન કરવા આવ્યા હતા તોપણ ત્હેમના
વીરત્વને માટે, ત્હેમના સ્વધર્માભિમાનને માટે અમને માનની લાગણી
હોવી જોઈએ.

તિલોતમા—એ માનની લાગણી સર્વ કોમમાં ફેલાય, અને ગમે
તે ધર્મના હિંદ વાસી હોય તોપણ અકબર, શિવાજી, રાનડે, હયુમ,
કે કોઈ પારસી નરની જ્યન્તીમાં સરખા ઉમંગથી ભાગ લેતા થાય
તો કેટલો લાભ થાય ?

મૃદુલા—આ સોમનાથની જગા-અથવા પાણીપત, ત્રિગેરે સ્થળો
જોઈ વૈર ઉત્પન્ન થવાને બદલે એ ઐતિહાસિક સ્થલોથી આપણાં
હૃદય સ્નેહથી વધારે સંયુક્ત થાય એમ કરવું જોઈએ.

“ તિલોત્તમા બહેનના સ્મારકમાં તો ‘બુદ્ધિદા’ બહેનવાળી નિ-
શાળ જેથી ખીજ નિશાળો ‘કેર કેર કાદવી અને એજ પ્રમાણે કેળા-
વણી તેમજ ગૃહ વ્યવસ્થા શીખવવી એમ મ્હારો વિચાર છે. મહી-
નામાં એકવાર બુદ્ધિદા અને મૃદુલા ગરીબ વર્ગના લતામા, શેઠેર
તેમજ ગામડાંમાં જાય છે ત્હેમની સ્થિતિ જૂને છે અને દવા, પૈસા
વિગેરે મઠ્ઠ કરી-કેળવણી ઉદ્યોગમાં લગાડે છે ”

“ હિરણ્યમયી ! એજ મ્હોટામાં મ્હોટું ને ઉત્તમમાં ઉત્તમ
શ્રાદ્ધ છે. તિલોત્તમાના સદ્ગુણોનું યતિકથિત અનુકરણ થાય તો એ
શ્રાદ્ધનું પૂણ્ય મળે. ખટખટ કરી, ખોટાં સર્ટીફિકેટ આપી, ખુન વિગે
રે છૂપાવી પાછ પણ ન કમાવી એ નિશ્ચય કર્યો છે. ”

“ પ્રેસાનો મોહ નથી કે શું ? ”

“ બહાલી ! અવિનાશભાઈને ઓછું સુખ હતું; એ ત્રણ લા-
ખની આશાથી દોઢ ધારતું હતું. સુખમાં મણા નથી એમ હતું મા-
નતો હતો એ બધું ક્યાં ગયું ! જેવું આવ્યું તેવુંજ જાય ! ઇશ્વ-
રનો હાથ ત્યારેજ જણાયો હતો. ”

“ ચંદુલાલ શેઠના પગીને શું થયું હતું ? ”

“ એ ખિયારો ચાલ્યો જતો હતો. કાને બહારો હતો એટલે
રીલીફ ઓફીસરની ગાડીનો ઘંટ ન સાંભળ્યો, સાહેબે આમુક માની,
વાગતાંની સાથે ગબરાયો ને ગાડી તળે આવી ગયો. “ સાહેબ તો
કુતર ચગદાયું હોય એમ ધ્યાન આપ્યા વિના ચાલ્યા ગયા. પગીનો
પગ ભાંગી ગયો છે. ”

“ આ એમની ક્ષીધીઅન ચેરીટી (દાનપ્રતિષ્ઠા) કે ? મનુષ્ય માત્ર
ઇશ્વરની નજરમાં એક છે એ બીકલી-અન ખીજ મહાન ધર્મ લે-

તાના વચનોને આમ માન આપે છે કે? આમ ઐક્યતાથવાની કે? ”

“ રેલ્વે ટ્રેનમાં હલકી કોમના દાખલ થવા આવે છે તે વખતે આપણે કેવું વર્તન ચલાવીએ છીએ ! ”

“ તે પણ ખોટું જ છે ! આપણા કરતાં એ વધારે સુધરેલા છે તો એમણે વધારે સાફ વર્તન ચલાવવું જોઈએ. ”

“ હશે ! એ પગીને કોઈ નથી. ઇસ્પીટાલમાંથી ખાવા આપીશું. ”

“ ના. એ સાજો થાય ત્યાં સુધી જે ખર્ચ થાય તે આપણે આપીશું. પરદેશમાં આપણે એવી સ્થિતિમાં હોઈએ તો આપણું પણ એમજનને. એ પૈસા ખોટા રસ્તે વપરાયા નહિ કહેવાય. ”

“ બહાકી ! પ્રેયોત, મૃદુલા, વિગેરેએ પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે કેટલાનો સંસાર સુધાર્યો. શિક્ષણ આપી કેટલાં બાળકેશમાં જીવન સરળ કરી આપે છે ! અરણ્યના સુગંધિત પુષ્પની માફક એની ઇતિહાસમાં નેંધ નહિ રહે ખરી પણ ઇશ્વરના દરબારમાં તો રહેશેજ. ખરેસ, પ્રદુષ, કેવા સારા છોકરા છે. કેળવાયેલાં માબાપના છોકરાં કેકલીકવાર સુધડ અને ખ્હારથી ચાલાક દેખાય છે પરંતુ બણીવાર હડીલાં, કળ્યાખોર, અને સ્વચ્છંદી થાય છે. ખરેસ અને પ્રદુષમાં એમાંનું કોઈજ નથી. ”

“ એવાં છોકરાં હોય અને એવા માબાપની કેળવણી ભદ્ર પુષ્પ વગે લમ કરે તો પછી એમના સુખની શી સીમા ! ”

“ એ અનુભવની હવે બહુ વાર નથી. જોઈએ છીએ પછી કેવું શિક્ષણ આપે છે. ટીકા ન થાય તે સંભાળજે ! ”

“ જાઓ, જાઓ આમ શું બોલતા હશે. ”

ઉદ્ધ્વાસ ૨૧ મો.

પ્રભોધ અને પેસ્તનજી.

See ! shines the Moon for others' good;
See ! shines the sun to brighten rest.
Ha ! air is breath so wind doth blow ;
Ha ! heat is life so fire burns.
Nothing lives for self ; then why should I :
Live for myself and not for other's good. *

M. D. Ved.

તિલોતમીના દેહવિલય પછી પ્રભોધે સુખાધની નોકરી મૂકી દીધી નહોતી; નોકરી એ પુરૂષ વર્ગને જરૂરની છે. નોકરી એટલે કાષ્ઠપણુ ધધા વિનાનો પુરૂષ પતિ: વિનાની સ્ત્રી જેવો છે. પ્રભોધ

* જુઓ ! અંદર અન્યના હિતને માટેજ પ્રકાશે છે, સૂર્યે પણ બીજને પ્રકાશ આપવા ઉત્તેજિત થાય છે. હવા એજ શ્વાસ છે અને તેટલા માટેજ પવન વાય છે. ગરમાવો એજ જીવન છે અને તેટલા માટે અગ્નિ બળે છે. કાષ્ઠપણુ વસ્તુ પોતાને માટે નથી. આમ છે તો પછી મહારા પોતાનાજ માટે શા માટે જીવવું અને અન્યનું હિત કેમ ન કરવું ?

સુખાધ-ઉદ્ધ્વાસ વેદ.

એ રહમજતો હતો અને પોતાની સ્થિતિ એવી નહોતી કે વિના પૈસે જીવન વ્યવહાર નભાવી શકે. વિનોદરાય પ્રબોધને ફરી પરજીવા આગ્રહ કરતા નહિ અને ત્હેમાં પ્રકૃત્સ્વચન્દ્ર હતો એટલે એમને સંતોષ હતો; શાન્તિગૌરીને વસવસો રહ્યો હતો પણ કાળે કરી ઓછો થયો. પ્રબોધ પ્રથમથીજ શાન્ત જીવન માળતો હોવાથી રાજકિય સંસ્થામાં આગળ પડતો નહિ. ત્હેનું હૃદય મૃદુ હતું; બુદ્ધિદાતા વૈધવ્યે, બુદ્ધિદા પ્રત્યેની ત્હેના સામસ્રીયાની વર્તણુકે પ્રબોધને હિંદુ સંસારમાં વિધવાને પડતાં દુઃખોનું બાન કરાવ્યું હતું; પુત્ર કરતાં પુત્રીના જન્મની હલકી સ્થિતિનું મનન કર્યું હતું અને આ સર્વ કારણોથી સાંસારિક સુધારા કરવા વિચાર આવ્યા કરતા હતા; સ્નેહાળ-કાર્યમંત્રી તિલોત્તમા પતિને મદદ કરતી હતી. તિલોત્તમાના અકાળ મૃત્યુથી પ્રબોધના ઉપર જૂઠીજ અસર થઇ અને નોકરી સિવાયનો બાકીનો સમય જન સમાજની અંદર સાંસારિક સુધારા કરવામાંજ ગાળવા લાગ્યો. પ્રકૃત્સ્વને મૃદુલા અને પ્રદોષને સોંપી દીધા હતા; રજાઓમાં વિનોદરાય ત્હેને ખાસ બોલાવતા અને આથી પ્રકૃત્સ્વચન્દ્રમાં બાધાવસ્થાથીજ બંને સ્થળે શુભ સંસ્કારો પડવા લાગ્યા.

“ પુત્રીને ‘પત્યરો’ શા માટે કહેવો ? પુત્ર વતી વિધવાને જે માન મળે છે તે માન પુત્રીવતી વિધવાને શા માટે ન મળે ? હિંદુ સંસારમાં પુત્રને વારસ ગણ્યો છે ને પુત્રીને શા માટે નહિ ગણી હોય ? વારસ નથી ગણી તેથીજ ત્હેના હકો જાય છે અને તે હકો જાય છે એટલેજ હિંદુઓ પુત્રીને બદલે પુત્ર જન્મને રૂહોટા લેખે છે. આને આગ્રહ હોવાથીજ પુત્રીને હલકી ગણવામાં આવે છે.

શિથિલ વર્તણુકવાળા પુરૂષ કરતાં કાણુ જાણુ કેમ શિથિલ વર્તણુક-
વાળી સ્ત્રી હલકી લેખાય છે। પુરૂષ કર્તા હર્તા છે માટે। આને લીધે
પણુ સ્ત્રી જાત હલકી લેખાય છે. સાપનો ભારે મનાય છે, વિધવા
શતાં રહેના દુઃખની અવધિ આવે છે। જે સાસરીયામાં ગૃહદેવી,
લેખાતી તેજ સાસરીયામાં શ્યાન્વત્ લેખાય છે. પુરૂષ તેમજ સ્ત્રીમાં
રનેહ લમ, આત્મ લમ વધારવા ને તે પછી વિધુર કે વિધવાને ધમ્મ
હોય તો ધરી શા માટે પરણવા ના દેવા? કુટલે દરજ્જે જ્ઞાતિ, સૂધારા
કરવામાં વિઘ્નરૂપ છે. વિવાહ ક્યારે અને ક્યાં કરવો? ભોજન વ્ય-
વહાર હોય ત્યાં કન્યા વ્યવહાર કરવામાં શાં વિઘ્ન છે?" આવા આવા
વિચાર પ્રભોધ કરતો અને મૃદુલા અને પ્રવૌતની કલભો દ્વારા ધીરે
ધીરે સૂધારા કરતો હતો. રજાઓમાં તેમજ ખાસ રજા લઈ વિધવા
શ્રમો, અનાથાશ્રમો ઉપરાંત જે વિધવાઓ અને અનાથ બાળકો વચ્ચે
વર્ગનાં હોવાથી આવા આશ્રમોનો લાભ લેવા સંકોચાતાં હતાં રહેવાને
ધેર જઈ વ્યવસ્થા મદદ કરતો, સ્ત્રીતિને પાંચે લઈ જવા કેળવણીનો
અધોભરત કરતો. અને જ્યાં પોતે ન જઈ શકે ત્યાં છુદ્ધિદા, મૃદુલા
કે શીશીને મોકલતો. તિલોત્તમાની મૃત્યુ નિધિએ અમૂક રૂપીઆ
આવાજ સત્કાર્યમાં વાપરતો પણ પેપરમાં આપનારનું નામ ન આવે
રહેની સંભાળ રાખતો. જમણા હાથથી જે અપાય તે ડાબા હાથને
જાણવા ન દે એ બાયબલ વાક્ય માન્ય હતું. વિનોદરામ અને
શાન્તિગીરી પુત્રેચ્છાની વચમાં આવતાં નહિ અને આથી પ્રભોધ ત્રે
મના પ્રત્યે વધારે માનવૃત્તિ રાખતો. સોશીયલ કોન્ફરન્સમાં નિરન્તર
ભાગ લેતો અને બોલવા કરતાં વર્તનમાં મૂકી પોતાના સિદ્ધાન્તોનું
પ્રતિપાદન કરતો. એનાજ પ્રયાસથી અને પ્રવૌત, મૃદુલા, પંથનાભ

અને અહ્વાનંદ વિગેરે મિત્ર-મંડળની સાહાય્યથી વિદ્યાપત ગમનનો પ્રશ્ન સુગમ થયો હતો; અને જ્ઞાતિમાંથી બે, ચાર પાંચ વિદ્યાર્થી ઇંગ્લાન્ડ, અમેરિકા જઈ આવવા સશક્ત થયા હતા.

પેસ્તનજીને પૈસાની અનુકૂળતા હતી અને લમની બહુ ઇચ્છા નહોતી. અદર્પિ રાનાડે, મી. ગ્લેડસ્ટન, વોર્શિંગ્ટન વિગેરે મદાન નરોનાં નામ, લેખના પુત્રો રાખત લેના કરતાં વધારે સારી રીતે અને વધારે કાસ રહેશે એમ પેસ્તનજી કહેતો. શીરીન ટેકાણે પડે એજ એની ચિન્તા હતી. દેશની આર્થિક અને રાજકિય ઉન્નતિ કરવી એજ એનો અભ્યાસ હતો. એજ એનું કાર્ય હતું. હિંદુ, મુસલમાન અને પારસીમાં એકમતા થયા સિવાય આ ઉન્નતિ થવી નથી એમ એ દૃઢ માનતો અને સદ્ભાગ્યે પ્રચોત કરીમમહમદ અને અન્ય મંડળ એજ વિચારનું હતું. જ્યારે જ્યારે કોમના પ્રશ્ન કોઈ પણ સભામાં અગર પત્રમાં ચર્ચાતા ત્યારે ત્યારે —

x   x   x   x

કો કાર્યમાં કંઈ કારણે મતમાં લહે જૂદા પડે,
અન્તર થકી અળગા કદાપિ, સુસમન કદિ નવ થશે;
જે ભેદ આપણમાં થયો, નિર્બળ થઈ શું આપણે.
બળવાન અતિ આપણુ થશું, જે સંપ વૃદ્ધિ પામશે;
થઈ એક આગળ સહ ધસો, હિમ્મત જરા નવ હારશે,
પ્રભુ સર્વ ઇચ્છિત આપશે, પથ સત્યનો જે પકડશે. *

આજ બોધ આપતો. કોન્ગ્રેસીસ, કોન્ફેડરેસીસમાં હાજરી

આપી, બાપણે આપી સંતુષ્ટ નહોતો થતો પરંતુ ન્હાના ગામોમાં પણુ જઈ રાત્રી બધારણુ કેવું છે? એક પ્રજા તરીકે આપણી શીં શી ફરજો છે અને આપણા શાશાં હક્કો છે તહેવું યથાસ્થિત વર્ણન કરતો. સહમગ્નવતો. એક પ્રજા તરીકે થવામાં શા શા ગુણોની આવશ્યકતા છે તે ઇસ્લામ, અમેરીકા વિગેરેના ઇતિહાસમાંથી દર્શાવેલા આપી વિવેચન કરતો, સ્વસ્થાનો માફક ઇંગ્રેજ પ્રજાના હક્ક મેળવે ઇંગ્રેજ રાજ્યને મજબુત બનાવી એક ખીજના શ્રેયમાં બનેતું શ્રેય તહેવું છે તેમ ધારતો. વિદ્યાર્થીને વિદેશ મોકલી હુનરકળા શીખી આવી દેશના ઉદ્યોગ બિલવવા મથતો, અને આટલા માટે આખા દેશમાં ફરી એક ન્હોતું ૧૦ ભેગું કર્યું હતું. આ ફંડમાંથી પ્રત્યેક વર્ષ દરેક પ્રાન્તમાંથી ત્રણ યા ચાર વિદ્યાર્થીને વિદેશ મોકલવામાં આવતા અને આવ્યા પછી કમાણી થાય તહેમાંથી અમૂક ટકા આ ફંડમાં આપવાની દરેક પાસે શરત કરાવવામાં આવતી. આ પ્રમાણે દેશની રાજકીય આર્થિક, અને સાંસારિક ઉન્નતિ આ બંને મિત્રો કરતા. કોઇપણ દેશની ઉન્નતિનો આધાર તે દેશની ભવિષ્યની પ્રજા ઉપર રહે છે, અને ભવિષ્યની પ્રજા સારી યા ખોટી થવાનો આધાર માતા ઉપર છે. ભવિષ્યની માતાઓ સારી થાય તે માટે મૃદુલા, ખુદ્દિલા અને અન્ય સખીઓ સભા શાળા અને એ દ્વારા યથાશક્તિ ચલ કરતી, પારકાનાજ દિતમાં આપણું હિત સમાવેલું છે એમ માની આ સર્વે પરમાર્થની સાથે સ્વાર્થ સાધતા હતા અને તેમને તે પ્રમાણે ફળ મળતું હતું.

ઉચ્છ્વાસ ૨૨ મો.

અવસાન.

સંસાર-ઉપવનમાં ગૃહકુંજ શોભે,
કર્તવ્ય ધેનુ પય અમૃત શુ' મધુ દે;
પ્રીતિ પનોતું શુભ સ્નેહી-કુટુંબ રાજે—
ત્યાંયે સદા સતી હૃદયે પતિ વેણુ વાજે. *

સુમત.

બહાલી ! પુલ્કેન્દુભાઈને વીસનગરથી કરાંચી જતી વિમાની બ્રાહ્મી સંબંધી ભૂલ થઈ છે તે માથે આવી પડે એમ છે. હજાર રૂપિયાનું જોખમ છે. હજાર રૂપિયા લેતાં પતે તોએ દીક નાદિ તો મામલો કોર્ટે ચડવાનો. ”

“ હે ! શું કહો છો ! ગમે તે કરી પતાવો. ગમે એવાએ આપણા ભાઈ-છે. સવડ ન હોય તો મહારા દાગીના વેચો.

“ બહાલી મુદુલા ! આટલો વિચારજ બસ છે. જરૂર પડે તું પાછી હડે એમ નથી એ મહને ખાતરી છે. ”

“ પ્રિય પ્રિયોત ! સહવારથી સદાંજ સંધી મહેનત કરી જવા-બઢારી બેઠારી રૂપિયા કમાવી લાવો તે સાડાં લાગે અંતે દુઃખની સમયે કામ ન આવીયે પછી અમારું જીવન શા કામનું ? રસ્તા-

* વર્મતતિલકા.

ના જનારને મદદ કરવા ચલ કરીએ-આખ્યાનો કરીએ અને કુટુંબના માણસ માટે સંકાય પામીએ ? ”

“ મ્હારી મૃદુલા જેવીને ઘરમાં દાસી પેડે કામ કરાવવા માંજ મહત્તા માનનાર પુરૂષ કેવા હશે ? ”

“ બહાલા ! હમે દાસી સત્તર વાર.

A true wife, in her husband's house, is his servant; it is in his heart that she is queen. §

પરંતુ અન્યોન્ય સ્નેહ હોય તો તદ્મારા મનોરાજ્યમાં અમારી સત્તા છે.

“ મૃદુલા ! એ તો દીક પણ પ્રપુત્ર અને પરેશનો અભ્યાસ તો બરાબર થાય છે ને. વિનોદરાય પ્રપુત્રની બહુ ઝંખના કરે છે તો મ્હને લાગે છે કે એને થોડા દિવસ ત્યાં મોકલીએ. ”

“ હા ! મ્હારો વાંધો નથી. આમે ને આમે આપણો “ મિત્ર મેલાપ પતી જાય એટલે મોકલી દેતે ”

“ પૂર્ણેન્દુભાઈનું નક્કિ જણાય તો બીજું સુઝે ”

“ પદ્મનાભ આમને આમ પડ્યા રહેશે અને માઆપનો આબો પૈસા ખાશે કે કાંઈ સ્વતંત્ર ધંધો કરશે ”

“ મ્હને નથી લાગતું કે કાંઈ સ્વતંત્ર ધંધો કરે. નલિનાક્ષ અને તારિણી બહેન હવે જુદા થયાં છે. હિરણ્યમયી સાસરે છે. જે છે તે પદ્મનાભ ઉપર છે. ને હવે પદ્મનાભના કામમાં વચમાં નડતા

ફૂં ખરી રીતે પતિના મૃદુ કાર્યમાં પત્ની દાસી છે પરંતુ પતિના મનોરાજ્યની રાણી છે. રશ્મિકન.

નથી તો પછી શું બોલું છે. એ ને વિદુલા હવે તો ચોપડીયો-
પત્રો સાથે વાંચે છે-પરવા હરવા જાય છે અને ગરીબ વિદ્યાર્થીને
ભણાવવામાં-યુરોપ મોકલી-કેળવણી આપવામાં પોતાના પૈસાનો સદ-
પ્રયોગ કરે છે પછી શું ? ”

“ સરકારને કીક કેળવી છે હો. જરા તારિણી બહેન પાસે
ચંદેતી હોવાથી એમની અસર થઇ છે. ”

“ હમણું તો હિરણ્યમયી હશે એટલે વિદુલાને ગોઠવું હશે ”

હિરણ્યમયીની છોકરી સારી છે હો ? તામ પાડ્યું નથી. જ-
વાની તો કાલે હતી પણ આપણે ત્યાં મેલાવડો થયા વિના જવા
દેવાની નથી એમ કહી આવી છું ને રવીન્દ્રભાઈને બોલાવીશું. ”

“ પ્રબોધભાઈ તો આવશે પણ પેસ્તનજીને કહેવાય નહિ. ”

“ ન આવે તો પછી એમની વાત છે. શીરીન બહેન ઇંદોર કોલેજ
વાળા એકલજી સાથે પરણ્યાં તે વખતે આપણને આશ્ચર્ય કરી
બોલાવ્યાં નથી તે સ્ત્રીગર્હ છું ને તે ન આવે ત્યારે એવડી
સ્ત્રીગવાની. ”

“ મદુલા ! પેસ્તનજીએ આપણને કાગળ, તાર મોકલ્યા
હતાસ્તો. અતુલભાઈને મંદવાડ વધારે હતો તેથી જામ શક્યાં
નહોતાં. ”

* * * * *

પુણેન્દુ વાળી વિમાની બીંદડી રેલ્વે મેલ સર્વિસ વાળાની
ગદ્ગલતથી કરાંચીને બદલે કોમ્બીન ગયેલી ત્યાંથી એક મહિને પતો
મળ્યો અને પુણેન્દુને કાંઈ નુકસાન થયું નહિ. પરંતુ પુણેન્દુને
પ્રધોત તથા મદુલા મદદ કરવાને તૈયાર થયાં હતાં તેની અખર

મળી હતી અને તે દિવસથી પુણુંદુ. ત્હેની પત્નીને મૃદુલા વિશે
ક્રુર અભિપ્રાય બંધાયો, અને મૃદુલાને સ્નેહ દ્રષ્ટિએ નિરખવા લાગી.

પ્રધોતે મિત્ર મેલાપ વિશેષ આનંદથી કિઝવવા નિશ્ચય કર્યો.
સર્વ મંડળને બોલાવવામાં આવ્યું.

પ્રધોત મુખાધથી વૃદ્ધ માતા પિતાને લઇ આવ્યો કારણ વિ-
નોદરાયનો વિચાર અમદાવાદજ રહેવાનો થયો હતો અને તેટલા
માટેજ પ્રવૃદ્ધ અને પરેશને મુખાધ બોલાવવાનું માંડીવાળ્યું હતું.
રવીન્દ્ર એક દિવસની રજા લઇ મિત્ર મેલાપને જ્હાને હિરણ્યમયીને
મળવા આવ્યો હતો. પેસ્તનજી આગ્રામાં અકબર જયન્તિ ઉજવી
જ્હારો જ્હાર આવ્યો હતો, અહ્મદ મંજૂલા, પદ્મનાભ, વિદુલા,
કુમુદકાન્ત વિગેરે તેા અમદાવાદજ હતાં.

પ્રધોતના વિશાળ ચોકમાં પૂર્ણિમાની રાત્રે જ્યારે થઇ ખાદાં
પાન સોપારી સીધા પછી સર્વ મંડળ અગાશીમાં ગપ્પાં હાંકવા બેઠું.
મિત્રમંડળ હોવાથી લાજ રાખવામાં આવી નહોતી.

પેસ્તનજી—પ્રબોધ ! આવીજ મનહર રાત્રિએ મૃદુલાના લગ્ન
સમયે ગવરતેલા ગરબા સાંભરે છે ?

પ્રબોધ—પેસ્તન ! એ ન સાંભરે !

આકાશે એની એ તારા;

એની એ જ્યોત્સ્નાની ધારા;

તરણુ નિશા એની એ,

હારા ક્યાં છે એની એ ? *

તહાં સર્વને આજ આનંદ છે પણ મહારા આનંદનું સ્થાન
તો ગયું જ છે.

હડી ગયેલા નરથી કાંપો ફરે જનમંડળે,

ધારી રકીરી હું પુકાર, “નર ! ઓ ! મુજ નર કયાં” *

પ્રધોત—પૈસ્તનજી ! આ વખતે આ સંભારી પ્રબોધને ક્યાં
દીલગીર કર્યો.

પ્રબોધ—દિલગીર ! સંભારવું ! તિલોત્તમાની છપ્પી મહારી
નજર આગળ સતત રહે છે. બુદ્ધિ, જીગલકિશોરની છપ્પી જે રીતે
દેખે છે તેજ રીતે મહારી તિલોત્તમા અહર્નિશ મહારી પાસે રહે છે.

પરેશ—પ્રબોધ માગા ! જૂવોને પ્રવૃત્ત મહારી સાથે માવા
નથી આવતો !

પ્રબોધ—પરેશ ! આમ આવ્યું ! શું ગાવું છે ? કાણ
ગાવાનું કહે છે !

પરેશ—બુદ્ધિ ભાશીએ કહ્યું છે કે, તું ને પ્રવૃત્ત ‘ગુલા-
બની કવિતા ગાઓ.’

પ્રબોધે પ્રવૃત્તને કહ્યું અને બન્ને બાધઓએ મૃદુલ અવાજે
‘ગુલાબની કવિતા ગાઈ. આ બાળકોના મધુર સંગથી પ્રબોધનો
આન્તર્બેદ જતો રહ્યો છતાં, પ્રવૃત્તનાં મુખાર્વિંદમાં બહાલી તિલોત્ત-
માની મૂર્તિ નિહાળતો હોય એમ સ્નેહભીની આંખોએ જોવા લાગ્યો.

હિરણ્યમયી—મૃદુલા બહેન ! હવે બીજો છાંસિક મેલાવડો
ખેડે કરવો અને હું સર્વને નિમંત્રણ આપું છું.

બુદ્ધિદા--શાન્તિઆથી હવે કાંઈ બનતું નથી એટલે મહારાથી નહિ અવાય. બીજા આવશે.

મૃદુલા--મંગુલા ! ત્હમે તો આવશે ને !

મંગુલા--એમને કાંઈ વાંધો નહિ હોય તો આવીશ.

વિદુલા--હવે જોયાં એમનો વાંધો કાઢનાર ! અહાનંદભાઈ તો ના કહે એવા છેજ નહિ. ત્હમારે ન આવવું હોય તો ભલે.

મંગુલા--વિદુલા બહેન ! ના કહે એમ હું કયાં કહું છું. આતો અમદાવાદથી એવા રેલેશને બદલી યાય કે ન અવાય. અને હવે તો એમને પૂછ્યા વિના પગલુંજ ન ભડું.

રાત્રીના અગીયાર વાગ્યા પછી સર્વ મંડળ સ્વસ્થાનકે ગયું; પ્રફુલ્લ આજ પ્રબોધ જોડે ગયો. પરેશ, મૃદુલા અને પ્રયોતજ રત્નાં. પરેશને સલાડી દઈ જાણે ઉંઘ આવતીજ નથી એમ માની પતિ પત્ની વાર્તા વિનોદમાં પડ્યાં.

“ બહાલા ! મહિલા મિત્રમાં હિરણ્યમયીનો લેખ આવ્યો છે. ત્હેમાં તો શરીરૂપણ તથા કમલાકાન્ત કહે છે કે એ તે ‘શુ’ લખતી હતી ! રૂત્રીન્દ્રે લખી આવ્યો હશે !

મૃદુલા ! એ ઉપર આપણે ધ્યાન આપવાનું નથી. નિરન્તર કંકાસ કરનાર, એક બીજાને જોઈ જોતું હૃદય હસે નહિ. એક બીજાને એક એકથી કાંઈ ‘શુ’ત હોય એવાં ‘પતિ પત્ની એક બીજા વિના ક્ષણભર રહી શકેજ નહિ’ અને આનંદમાં દિવસ ગિર્જમન કરે’ એ કેમ માની શકે, આ સમયમાં પણ એમજ પોતાના અનુભવથી અનર્થન કરે.

“ બહાલા ! હવે તહારા સવાસો રૂપીઆ થયા તે પચીસ
રૂપિયા. ”

“ તે તહને ના કોણે કહી ! ”

“ મ્હારે તિલોતમા ખેનની છત્રી માટે જોઈએ છીએ. ”

“ ત્યારે એમાં ત્હે ત્યારે માટે શું વાપર્યું કહેવાય ? ”

“ મ્હારે માટે તો તહમે તહમાડું હૃદયજ અર્પ્યું છે પછી
શું જોઈએ ? ”

“ બહાલા ! આપણા આટલા આનંદમાં તિલોતમાની પૂર્ણ
ખોટ પડે છે. ”

“ પ્રવેશ ! એતો સંભારશો જ નહિ ! એ ચૂર્તિ કોને ન
સાંભરે, બ્યારે બ્યારે ગરીબ વર્ગને ત્યાં જઈ હું ત્યારે એકે એક
એમને સંભારી આંસુ પાડે છે. ”

“ મૃદુલા ! પરેશનો ભાગીદાર થતો એમ લાગે છે ? ”

બહાલા ! તહમે તો એવાને એવા મસ્કેરા રજા.

“ એમાં ખોટું શું કહ્યું ? ”

“ હવે ખીજ વાત કાઢો ! ઉપ આવે છે હવે સહ જઈશું. ”
સહ ક્યાં જમ ! પ્રદુસ્ત્ર કે પરેશ બુદ્ધિના ખેનને પગલે નહિ એ
જોજો. બુદ્ધિના દિવસે દિવસે બહુ ભેવાય છે ને ત્હેમાં તિલોતમા
ગયા પછી તો એમનો ઉત્સાહજ જતો રહ્યો છે. ”

“ એમનાં જેવાં નશુદ ભોળઈ કોકજ હોય ? ”

“ બુદ્ધિના અને તિલોતમાને લીધેજ મંગુલા અને વિદુલા
સખી થયાં. ”

“ અરે બીજા ધણાએ એમને આશિર્વાદ દે છે. મહારામાં તને કાંઈ સારા ગુણ હોય તો હેમનોજ પ્રતાપ છે. ”

“ બહાલી ! સામાજિક, રાજકિય ઉન્નતિ તો કરીએ છીએ પણ આપણી ઉન્નતિ કરીએ તો હીક ? ”

“ હજી ! થું બાકી રહ્યું ”

“ આપણી ઉન્નતિ મનમાં આનંદ હોય ત્યારે થાય અને આનંદને માટે સંગીત જરૂરનું છે. ”

“ હાર્મોનિયમ કે સારંગી વિના એમને એમ ગાઓ. ”

“ હું કાંઈ ગાવાનો નથી. ગાવાનું ત્યારે છે. ”

“ એ વિના ઉંઘ નહિ આવે ! ”

“ ના ”

આખરે મુદુલાએ નીચેનું ગીત શરૂ કર્યું,

જીવન મધુર, પ્રેમ થકી થાય રે,   +
ઓ સુન્દરી, જીવન મધુર પ્રેમથકી થાય;—
કુસુમનો સુવાસ અને સુન્દરતા દમ્પતીને,
વ્યર્થ, પ્રીતિ, અન્તરે ન હોય રે;—ઓ સુન્દરી.
લલિત, મર્મોર, તરતણી ધટા શીતલ હ્રંચળે,
હોય હૃદય ભિન્ન, સુખ ન આપે રે;—ઓ સુન્દરી.

x

x

x

x

+ પ્રેમની પીડા તે કાને કહીએ રે, હો મધુર ! પ્રેમની પીડા તે કાને કહીએ એ રાહ.

વસે રનેહ, રનેહ સંગ, હસે હૃદય હૃદયથી,
 મનુજ, સકલ સૌખ્ય, દિવ્ય, પામે રે—ઓ સુન્દરી.
 ચિત્તના વિપાદ, ઉંડા ક્ષોભ સર્વ શ્રમેદૂર,
 એક મીઠા પ્રેમ સ્મિતે, થાયે રે: * —ઓ મુંદરી;

‘ એક મીઠા પ્રેમ સ્મિતે’—એ શબ્દની સાથે પતિ પત્નીમાં
 રનેહ સ્મિત વર્ણુ. કાવ્ય કાવ્યને ઠેકાણે રત્નું—સંગીત અધુરું રત્નું
 અને પ્રેમોત્તમ વ્હાલથી આલિંગન દ્વઃ બોલ્યો—વ્હાલી મૃદુલા ! આ
 કાવ્યમાં વર્ણવેલા પ્રેમ-વાણી વ્હાલી મૃદુલા ! તારો પ્રેમ આવોજ છે.

પશ્ચર એ રનેહ અવિચ્છિન્ન રાખે.

“ વ્હાલા આટલું બધું શા કિપર !

“ તારો શુદ્ધ પ્રેમ કિપર ! ”

---

* રા. ડાહ્યાભાઈ.

અમારે,

મેધનાદ.

(શાયલ ત્રણ ફેર્મે-૨૪ પૃષ્ઠનું સુંદર, રસિક અને
બાંધનનક-માસિક.)

લવાજમ ફક્ત રૂપિયો સવા ટપાલ ખર્ચ સાથે.

મુખ્ય સહાયકો.

રા. લોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટિયા. ખી. એ. બાઉવાની પાળ.

રા. હાલાભાઈ લક્ષમણ. લાંબાપટેલની પાળ.

સાંસારિક, રાજદારી તેમ ધાર્મિક પ્રશ્નોનું સરલતા અને રસિકતાથી વિવેચન કરનાર એક માસિકની હાલ ગુર્જર સાહિત્યમાં વણી જરૂર છે એમ ચોતરફથી કહેવામાં આવે છે. આ ખોટ પ્રતીતિ પાડવા માટે અમે નિશ્ચય કર્યો છે. અને ગુર્જર લેખકવર્ગ લેખોથી તેમ ગુર્જર વાચક વર્ગ આ પત્રના આહુક થઈ ઉત્તેજન આપી માસિકના ઉદ્દેશ પાંચ પાડવામાં સહાય કરશે, એવી આશા રાખવામાં આવે છે. માસિક સુંદર ઉચ્ચ પ્રતિના કાગળ પર નિયમિત રીતે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે અહીં તેમ પ્રશ્નોને શુદ્ધ, સ્વચ્છ, તેમ બાળકોના જીવનનાં અનેક કર્તવ્યોમાં સદુપદેશ સાથે અનુદા આપવો તે આ માસિકના ઉદ્દેશનો હેતુ છે. અને તે હેતુથી આ માસિકની દરરોજ સપ્ટેમ્બર માસની આખરે કરવામાં આવનાર છે માટે આહુક થઈ ઉત્તેજન આપવાની ઇચ્છા રાખનાર ગૃહસ્થો તથા સત્રા-રીઓએ મુખ્ય સહાયકોને અગર નીચેના શિરનામે લખી જણાવવાની મહેરબાની કરવી.

વ્યવસ્થાપક,

મેધનાદ શાયપુર અમહાવાદ.

“સુંદરી સુખોધ.”

માસિક પત્ર માટેના અભિપ્રાયો.

“ આ નામના માસિકના અંક અમને અભિપ્રાય માટે મળ્યા છે તેનો ઉપકાર સાથે અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ. જ્યાં સુધી દેશની સ્ત્રીઓ મનોબળમાં, નૈતિક બળમાં, શરીર બળમાં તેમ ધાર્મિક વિષયોમાં આગળ પડતી નથી ત્યાં સુધી દેશની સંતતિ દેશની પ્રજા તે બાબતોમાં આગળ પડતી થાય એવી આશા રાખવી બ્યર્થ છે. આમ જોતાં સ્ત્રીઓની દસા સુધારવાને હાલ જે ‘સંસારસુધારાસમાજ’ વગેરે મંડળો તથા બીજા ગ્રહસ્થો તરફથી ચલ કરવામાં આવે છે તેનાથી પણ વધારે વ્યવહારીક ચલ થવાની ધૃષ્ટી જરૂર છે. આવા એક અપૂર્વ ચલનો આરંભ **બન્ધુસમાજ** મંડળ તરફથી કરવામાં આવ્યો છે તે ધણું ખુશી થવા જેવું છે. અને તેમના આ ચલને સુર પ્રજા વર્ગ તરફથી સાફ ઉત્તેજન મળી તેમનો ઉત્સાહ કાયમ રહે એવી આશા રાખવામાં આવે છે. આ માસિકમાં વખતો વખત આવનારા વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે તે ઉપરથી તે સ્ત્રીઓને ઘણું ઉપયોગી પત્ર થઈ પડશે એમ સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે.....

બન્ધુસમાજના આ શુભ પ્રયત્ન માટે અમે તે મંડળને અતઃકરણપૂર્વક અભિનંદન આપીએ છીએ અને આ ઉપયોગી માસિકને ઉત્તેજન આપવા અમારા ગુનર બન્ધુઓ અને મહેતોને વિનંતી કરીએ છીએ. રામલ આઠ પેશ ત્રણ ફોર્મલુ-રહોટાં ૨૪ પાનાતું સુંદર દેખાવવાળું હોવા છતાં ટપાલ ખર્ચ સાથે તેતું વાર્ષિક લવાજમ માત્ર સવા રૂપીયો રાખવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણમાં એણુંજ છે. આ ઉપરાંત ગ્રાહકોને એક સુખોધક પુસ્તક ભેટ આપવાની યોજના રાખવામાં આવી છે.”—**મુજરાતી પંચ.**

‘સુન્દરી સુખોદ્ધ’ એ નામનું એક ઉપયોગી માસિક અમદા-
વાદ ખાતે પ્રકટ થતાં તેના અંક અમોને મળેલ છે એ માસિક
ખાસ કરી દેશી સ્ત્રીવર્ગમાં વાચનના ફેલાવ અને કેળવણીના વધા-
રાના સાધન અર્થે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં દાખલ કરવામાં
આવેલા વિષયો ઘણા સારા અને તે સ્ત્રીવર્ગમાં ખીજાં વાચનો
કરતાં વધુ ઉપયોગી થઈ પડે એવા છે વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ
સાથે ૧-૩-૦ (હવે રૂ. ૧-૪-૦) છે, કે જે તેના ઉપયોગીપણા
તરફ ધ્યાન આપતાં ઘણું જીજ્ઞાસુની શકાશે. અમે ઇચ્છીએ
કે દેશી પ્રજા માહેતી કેળવાયેલી બાનુઓ અને સારા વાચનનો
શોખ ધરાવનારા પુરુષવર્ગ તરફથી એ સાહસને ધટતો ટેકો આપ-
વામાં આવશે.”

—કાઠિયાવાડ ટાઇમ્સ.

“અમદાવાદની ‘અન્ધુસમાજ’, તરફથી આ (સુન્દરી સુખોદ્ધ)
માસિકે જન્મ લીધો છે. તેમનો મોકલેલો અંક અમને મળ્યો છે.
શરૂઆત સારી છે. સ્ત્રી-પુરુષ બેઉને વાંચવા લાયક છે. ગ્રહસ્થ
ધરમાં આવાં માસિકો વાંચનાર્યા ધરમાં સ્ત્રી અને બાળકો નીતિવાન
બને, તેવી ગોઠવણ આમાં સમાવેલી છે. આ માસિકનો અમો દી-
ધાર્યુ ઇચ્છીએ છીએ”

સિન્ધવર્તમાન

સુન્દરી સુખોદ્ધ નામનું એક માસિક તેના વ્યવસ્થાપક તર-
ફથી મળ્યું છે. આ માસિકનો મુખ્ય હેતુ દેશી સ્ત્રીઓને ધીમે ધીમે
કેળવવાનો છે અને તેના બે ત્રણ અંક જોતાં તે પોતાનું ધારેલું
કામ અજવવાની દીક કાશોપ કરે છે. જો કે ગુજરાતમાં પ્રકટ થતા
કેટલાંક માસિકો બારી અને નહી સમજ પડે એવા શબ્દો વાપર-
વામાં મોજ માને છે. તે છતાં આ માસિક તેવી ખોટથી લગભગ
મીરાણું છે એ ગનીમત (પુશી થવા જેવું) છે. આ માસિકનો લવા-
જમ ટપાલ ખર્ચ સુધાં ફક્ત રૂ. એક ને આંખા ત્રણ (હવે ચાર)
રૂ. જે ખચીત જીજ્ઞ છે.”

—કોહિતર-લક્ષ્મી.

ગુજરાતી સ્ત્રીઓ માટેનું પત્ર—સુન્દરીસુબોધ, જેનો પહેલો અંક મહેરબાની રહે અમને મોકલવામાં આવ્યો છે, તે એક ખાસ સ્ત્રીઓ માટે નિર્માણ થયેલું માસિક છે. જો કે પુરૂષ વર્ગને પણ રસ પડે તેવું તેમાં ધણું છે. ગુજરાતી વાંચનારાઓએ આ પત્રને સારો આવકાર આપવો જોઈએ. કારણ કે તે જ્ઞાન અને આનન્દ બંને આપે છે, અને તેમાં ધણી જાતના વિષયોનો સમાવેશ થયેલો છે. * * * * આ પત્રનો મુખ્ય હેતુ દિન્દી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિનું કાર્ય વધારવાનો છે—જે હેતુને સંમતિ અને ઉત્તેજન આપનાર ધણા મળી આવશે * * * * છેવટે, આ પત્રમાં એક વધારે ગુણ એ છે કે તે ધણું સોંધુ છે; તેનું વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત એક રૂપિયો (હાલ સવા) છે.

બાબાનંતર, ઇન્ડિયન રોશિયલ રીફોર્મ. ૨૮-૧૨-૦૩.

—સુન્દરીસુબોધ—એક માસિક. પ્રકાશક—બાલકૃષ્ણભાઈ.

સર્વ રીતે સ્ત્રીઓ માટે પ્રગટ થતું આ એક માસિક છે જેની વાર્ષિક કમિત માત્ર રૂપિયો એક (ટપાલ ખર્ચ માથે ૩ સવા) માં તે લગભગ મુક્ત જેવું છે. આર્યસન્નારીઓને સહગુણ સંપાદન કરાવે તેવા અસલ સિદ્ધાંતો પૂરનારી આગલી મહીલાઓનાં પવિત્ર ચરિત્રો, મહાસંસારની નિર્મળ રીતીઓ, પુત્રી પત્ની કિંવા મા, વડુ, બાબી નથુંદ કે દેરાણી જેઠાણી પોતાની વર્તણૂકથી સંસારમાં દીવી પેરે ચઢી રહે તેવી સુચનાઓ, અસલના કવિ લેખકોના બોધ સંહિતાના લેખો આ નાહના માસિકમાં જોવામાં આવે છે. કર્તાની મુળ નેમ આ નાહતું માસિક પ્રવર્તાવવામાં બલી છે. તેને અનુસરી તેમાં લખાણ જોવામાં આવે છે. અને હવે પછીથી દર માસે એજ પ્રમાણે લખાણોની સારી ચુંટણીઓ કર્તા કરશે એવી આશા છે. અકટોબરના અંકમાં કાવ્યકુંજની કવિતા માહે પરાંનેલાં ઉત્તમ મોતીની એક હારમાળા બનાવી જે કોઈ સ્ત્રી પહેરશે તે સાચાં મોતીની લખે રૂપિયાની માળા પહેર્યા કરતાં વધ મિરાજશે. (શોભશે) એકાદ

માત્ર વાર્તા છે. એવાં ચોપાન્યામાં બહુ વાર્તાઓ સમાવવાની જરૂર નથી.

આ માસિક અમે ઉપર કહ્યું તેમ સ્ત્રીઓના લાભાર્થે બહાર પાડવામાં આવે છે; તેમાં સ્ત્રીઓ પાસેથી જી લખાણો માગ્યામાં આવે છે. પોતાની કામની સ્ત્રીઓનાં હિતાર્થે બહાર પાડવામાં આવતાં આ માસિકને હિંદુઓ ઘટતું ઉત્તેજન દેશે એવી આશા છે. ”

-સરસ્વતી એકાદોબર, ૧૯૦૩

“ આ માસિકનો ઉદ્દેશ મુખ્યત્વે ગુર્જર સ્ત્રીવર્ગના જીવનને સુખ અને આનન્દથી પ્રદુલિત કરે એવું શિક્ષણ અને જ્ઞાન આપે તેવું વાચન પુરું પાડવાનો છે. ઉદ્દેશ પ્રશ્નસંનીય હોવાની સાથે અજ્ઞાતાંધિકારમાં ગોથાં ખાતી તથા કલેશ, કંકાસ અને વહેમમાં દબાઈ ગયેલી ગુર્જર ભગિનીઓ તેમજ બન્ધુઓ માટે ઉપયોગી છે. સામાન્ય જ્ઞાનવર્ધક ઉદ્દેશથી હાલ ગૂજરાતમાં ઘણાં માસિક પત્રો નીકળે છે. પરંતુ આવા-મુખ્યત્વે કરીને એકમાત્ર ઉદ્દેશવાળા માસિકની ખાસ કરીને સ્ત્રીવર્ગને માટે ખોટ હતી, તે આ માસિકથી પુરી પડશે એવી આપણે તેનો પહેલો અંક જોયા પછી આશા રાખી શકીએ છીએ. પ્રકાશક મંડળ ઉત્સાહી, ઉમંગી હોવાની સાથે યુવાન અને સુશિક્ષિત હોવાથી આ માસિક ગુર્જર ખંડેનો સહેલી ભાષામાં ઉપયોગી વાચન પુરું પાડવાને શક્તિમાન થશે, એમ માની શકાય છે. આ માસિકનો ઉત્કર્ષ જોવાને અમે ઉત્સુક છીએ. ”

-બુદ્ધિપ્રકાશ એકાદોબર, ૧૯૦૩.

“સુન્દરીસુબોધ” એ ગુજરાતી હિન્દુ સમાજીઓના લાભને માટે અમદાવાદમાં હમણાંજ પ્રકટ થયેલું ગુજરાતીમાં માસિક છે એમાં કેટલાક લેખ સ્ત્રીઓના હાથના છે. અને તે ઘણી સારી રીતે લખાયેલા છે. લોકો તરફથી એને સારો આશ્રય થઈ છે. વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત એક રૂપિયો (દપાલ ખર્ચ સાથે હવેથી રૂ. ૧-૪-૦) છે.

-ભાવન્તર, સ્ત્રીઓસોફીક સ્કાનર

“સુન્દરીસુખોદ” પત્રનાં આદર્શરૂપ વચનો.

આપણા મુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષર કવિ ગોવર્ધનરા-
મભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો “સ્ત્રીઓ પડિત થાય, રસગ્ર થાય,
કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બદલવતી, રોગહીન અને
સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજન્યનમાંથી તેઓ
મુક્ત સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની
મૂલ્ય ઇચ્છાઓ અને કલેશોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ
કરવા શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાલકવર્ગને
પોષણ અને શક્તિ આપે અને ઘરનાં વર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ
નુમ કરે; પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને
તેના આંતર વિલાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેગવી
દરેક મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં
ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—એજ
આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. “સ્ત્રીવિના ગૃહ નથી,
ગૃહવિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી”...“સ્ત્રીની
ઉત્તતિવિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે.”

સુન્દરીસુખોધ માસિક પત્રના આહુકોને આપવામાં
આવેલી ભેટો.

પહેલા વર્ષની ભેટ.

ચોગિની

અથવા

સાંધીઓના જીવનસુવાસ.

કીંમત ૦—૧૨—૦ નવા આહુકોને ૦—૬—૦

બીજા વર્ષની ભેટ.

નામદાર ગાયકવાડ સરકારે તથા નામદાર બ્રીટીશ
સરકારે ઇનામ માટે મંજૂર કરેલી.

ગીતમાળા.

કીંમત ૦—૬—૦ નવા આહુક માટે ૦—૪—૦

ત્રીજા વર્ષની ભેટ.

કપિંજલા.

કીંમત ૦—૬—૦ નવા આહુક થનારાઓને ૦—૪—૦

માત્ર રૂપીઆ દોઢમાં.

સોંધામાં સોંધુ અને ૨૪ પાનાતું

અમદાવાદમાં સફથી બહોળો ફેલાવો પામેલું

સાત વર્ષથી પ્રકટ થતું

સંસારિક, રાજદારી, ધાર્મિક, અને હુન્નરકળાદિ વિષયો ચર્ચાવતું

ગમ્મત પમાડનાર, દેશ વિદેશની ખબરોના ભંડોળ રૂપ

અને એક ચાલુ વાર્તા આપનારું

શુદ્ધ એંગ્લો-ગુજરાતી અઠવાડીક પત્ર

ગુજરાતી પંચ

અને

૨૫૦—૨૧૦ પાનાનાં બે દળદાર પુસ્તકો

અયોધ્યા અને ઇંગ્રેજ અને અલક્ષ્યજયોતિ આ વર્ષની

આખર સુધી આહક થનારાઓને મળી શકશે.

- ઉપસાન -

શ્રી ગીતા (કિ. રૂ. ૧), સંસાર યાત્રા (કિ. રૂ. ૧)

અને શૈલપુરની સુંદરી (કિ. રૂ. ૧૫)

ત્રણે પુસ્તકો માત્ર રૂપીઆ એકમાં !

ઠપાલ ખરચતો ના રૂપીઓ વધારે.

નમુનાની નકલ મફત.

મેનેજર “ ગુજરાતી પંચ. ” અમદાવાદ.

વાર્ષિક લે-
વાજમ સ-
વા રૂપિયા
૮૦૫. સાથે

સુન્દરી સુખોધ

સુન્દર લેટ
વિશેષમાં

(રાયલ તથા ફાર્મ મોટાં ચોવીસ પાનાનું)

પ્રકાશક:—બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ

સ્ત્રીઓની સાંસારિક, ધાર્મિક, નૈતિક અને શારીરિક ઉન્નતિ કરી એ આ પત્રની મદદ ન હેતુ છે, સ્ત્રીઓના ક્ષેત્રને ખાસ આવ-
કાર આપવામાં આવે છે.

“ સ્ત્રીના ગૃહ નથી; ગૃહ વિના પ્રજા નથી. પ્રજા વિના રાજ્ય નથી...સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે ” આ સૂત્રો પ્રમાણે સ્ત્રીઓની આપણા દેશમાં જરૂર છે એ કહે સર્વેત્ર માન્ય છે, છતાં માત્ર નિશાળમાં મળતી કેળવણી ધણી અપૂર્ય છે એ પણ સર્વેત્ર લાગ્યા વિના રહેતું નથી આ ખોટ પુરી પાડે એવું ખાસ કરીને સંપૂર્ણ રીતે સ્ત્રીઓ માટે આપા ગુજરાત ઠાક-
વાળામાં પ્રથમ અને એકલુંજ આ “સુન્દરી સુખોધ” માસિક પત્ર પાંચ વર્ષ થયા પ્રાટ થાય છે, તેને સર્વ કુખ્ય સાક્ષરો પસંદ કરી આહક થયા છે, તેમ પત્રોએ પણ ધણી સારા અભિપ્રાય દર્શાવ્યા છે જે વાંચનારી ખાત્રી થશે ગૃહસ્થાસનનું સુખ ધરૂંછનાર દરેક ગૃહસ્થ પોતાના કુટુંબના સંવર્ધનના માન તથા આનંદને માટે આ પત્ર મંગાવવાની ખાસ જરૂર છે.

સર્વ પત્રવ્યવહારનું શીરનામું—મંત્રી,

બન્ધુસમાજ, સુન્દરી સુખોધ ઓફિસ—અમદાવાદ

ધી ગુજરાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ—અમદાવાદ

